

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI



«IQTISODIYOT» KAFEDRASI

O.X. SHOEV

GLOBAL IQTISODIY RIVOJLANISH

**FANI BO'YICHA
O'QUV-USLUBIY MAJMUA**

GULISTON – 2020

“Global iqtisodiy rivojlanish” fanidan o’quv-uslubiy majmua Guliston davlat universitetining 2020 yil 29 avgustdagi №1-sonli yig’ilishi bilan tasdiqlangan “Global iqtisodiy rivojlanish” fanining o’quv dasturiga muvofiq ishlab chiqilgan va vazirlikning 2017 yil 1 martdagi №107 sonli “yangi o’quv majmualarni tayyorlash bo’yicha uslubiy ko’rsatmani tavsiya etish to’g’risidagi” buyrug’i asosida tayoyrlangan

Tuzuvchi:

O.X.Shoev - “Iqtisodiyot” kafedrası o’qituvchisi.

Taqrizchilar:

O.Sattorqulov - “Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti, i.f.n.;

A.Burxonov - “Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti, i.f.n..

O’quv-uslubiy majmua Guliston davlat universiteti o’quv-uslubiy kengashining 2020 yil “29” avgustdagi №1-sonli qaroriga muvofiq o’quv jarayoniga tatbiq etish uchun tavsiya etilgan.

O'QUV-USLUBIY MAJMUANING TARKIBIY TUZILISHI

№	Majmuaning tarkibiy qismlari	betlar
1.	Fanning o'quv dasturi (namunaviy va ishchi dastur).....	
2.	Har bir mavzu uchun o'quv metodik materiallar.....	
3.	Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar sharhi.....	
4.	Glossariy.....	
5.	Fan bo'yicha xorijiy adabiyotlar (elektron shaklda)..... .	
6.	Har bir mavzu uchun taqdimotlar (elektron shaklda).....	
7.	Qo'shimcha o'quv va ilmiy materiallar (maqolalar) (elektron shaklda).....	
	Mavzuni o'zlashtirish uchun qo'shimcha videolar, keys stadilar va hakoza materiallar (elektron shaklda).....	

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

«TASDIQLANDI»

O'quv ishlari bo'yicha prorektor

_____ F.G.Sharipov

«___» _____ 2020 yil

№ _____

“GLOBAL IQTISODIY RIVOJLANISH”
FANINING ISHCHI O'QUV DASTURI

Bilim sohasi: 100 000 - Gumanitar soha

Ta'lim sohasi: 23000 - Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq

Ta'lim yo'nalishi: 5230100-Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha)

Umumiy o'quv soati: – 116 soat

Shu jumladan:

Ma'ruza – 34 soat

Amaliyot – 34 soat

Mustaqil ta'lim – 48 soat

GULISTON – 2020

Fanning ishchi o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2020 yil “__” __ dagi “__”-sonli buyrug'i bilan (buyruqning ____- ilovasi) tasdiqlangan “Global iqtisodiy rivojlanish” fani dasturi asosida tayyorlangan.

Fan dasturi Guliston davlat universiteti Kengashining 2020 yil “__” _____dagi ____ -sonli bayoni bilan tasdiqlangan.

Tuzuvchi:

Shoev A.X. GulDU Iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi

Taqrizchi:

Burxonov A.X. GulDU Iqtisodiyot kafedrası dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi

GulDU “Ijtimoiy-iqtisodiy”

fakulteti dekani:

2020 yil “__” “_____” _____ B.B.To'ychiboev

GulDU “Iqtisodiyot”

kafedrası mudiri:

2020 yil “__” “_____” _____ O.T.Sattorqulov

GulDU O'quv-uslubiy bo'lim

boshlig'i :

2020 yil “__” “_____” _____ I.Xudoyberdiev

O'quv materiallari mazmuni

Kirish

Hozirgi kunda butun dunyo olimlari uchun hozirgi zamon globalashuv nazariyalarini o'rganish, tahlil qilish va shu asosda strategiyani belgilash masalalari asosiy vazifalaridan bo'lib qolmoqda. Shu sababli “Global iqtisodiy rivojlanish” fanining talabalarga o'rgatilishi dolzarb ahamiyatga ega. Ana shundan kelib chiqib ushbu masalalarni samarali hal qilish ko'p jihatdan iqtisodchilarning Global iqtisodiy rivojlanish, g'oyalar va ularning o'ziga xos xususiyatlarini chuqurroq bilishlariga bog'liqdir. Bu esa, o'z navbatida, mamlakat ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligiga bog'liqdir.

“Global iqtisodiy rivojlanish” fanini talabalarga o'qitishning asosiy vazifalari talabalarni hozirgi kundagi zamonaviy kontsepsiya va g'oyalarning mazmuni-mohiyati, asosiy yo'nalishlari, ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari va shu kabi bir qator nazariy bilimlar bilan qurollantirishdan iborat.

Ushbu fanni o'rganish jarayonida o'qitishning ochiq, muammoli va vizual ma'ruzalar o'tkazish, insert, klaster va aqliy hujum kabi ilg'or pedagogik hamda axborot texnologiyalari qo'llaniladi.

“Global iqtisodiy rivojlanish” fani “Iqtisodiyot nazariyasi” yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning asosiy bilimlarini shakllantirish negizi hisoblanadi. Mazkur fan o'quv rejasidagi iqtisodiyot nazariyasi, makroiqtisodiyot, mikroiqtisodiyot, iqtisodiy transformatsiya nazariyasi, ijtimoiy soha iqtisodiyoti, iqtisodiy ta'limotlar tarixi, monetar siyosat, davlatning iqtisodiy siyosati va shu kabi bir qator fanlar bilan yaqin bog'langan bo'lib, o'zining predmetini o'rganishda yuqoridagi fanlar kategoriyalari, muammolari va yutuqlaridan foydalanadi.

Ushbu o'quv dasturida fanning mohiyatini, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot omillarini ochib beruvchi eng asosiy mavzular va muammolar o'z aksini topgan.

Fanning maqsad va vazifalari

Fanni o'qitishdan maqsad – talabalarni hozirgi kundagi globallashuv nazariyalarining mazmuni-mohiyati, asosiy yo'nalishlari, ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini o'rgatish.

Fanning vazifasi - iqtisodiy ta'limotlardagi asosiy zamonaviy yo'nalishlar; iqtisodiyot nazariyasidagi globallashuv nazariyalari; hozirgi zamon iqtisodiy ta'limotlarining o'ziga xos xususiyatlari; O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tishdagi kontsepsiya va strategiyasi kabi bilimlar bilan talabalarni qurollantirishdan iborat. Shuningdek, “Global iqtisodiy rivojlanish” fani fundamental fanlardan biri bo'lib, boshqa iqtisodiy fanlarni chuqur o'rganishda

asos bo'lib xizmat qiladi.

““Global iqtisodiy rivojlanish” o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida talaba:

– “Global iqtisodiy rivojlanish” fanining predmeti haqida *tasavvurga ega bo'lishi*;

– “Global iqtisodiy rivojlanish” fanining maqsad va vazifalari; “Global iqtisodiy rivojlanish” fanining o'rganish uslublari, iqtisodiyot nazariyasidagi hozirgi zamon olimlari tadqiqotlarining asosiy yo'nalishlarini *bilishi*;

– Qadimgi zamon va hozirgi kundagi iqtisodiy g'oyalarning umumiylik va farqli jihatlari; zamonaviy iqtisodiy maktablarning mamlakat iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashdagi o'rni va roli; O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tishdagi kontseptsiyasi; o'tish davri iqtisodiyoti nazariyalarini tahlil qilish *ko'nikmalariga ega bo'lishi*;

– zamonaviy iqtisodiy kontsepsiya va yo'nalishlarga tizimiy yondashish; har bir kontsepsiyaning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish; asosiy yo'nalishlarni ajrata olish; O'tish davrida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish muammolarini aniqlash, tahlil qilish va o'zlarining mustaqil fikr-takliflarini bayon qilish *malakalariga ega bo'lishi kerak*.

Fan bo'yicha talabalarning bilim, ko'nikma va malakalariga qo'yiladigan talablar

Fanning predmeti va mazmuni: – talabalarga iqtisodiy bilimlarning nazariy asoslarini, iqtisodiyotning asosiy tushunchalari va kategoriyalarini, iqtisodiy qonunlar va tamoyillarini o'rgatish hamda ularni amalda tatbiq etish ko'nikmasini hosil qilishning nazariy va amaliy tomonlarini o'rganishga yo'naltirilgan.

“Global iqtisodiy rivojlanish” fanini o'qitishdan maqsad – talabalarni hozirgi kundagi globallashtirish nazariyalarining mazmuni-mohiyati, asosiy yo'nalishlari, ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini o'rgatishdan iborat.

Fanning vazifalari – iqtisodiy ta'limotlardagi asosiy zamonaviy yo'nalishlar; iqtisodiyot nazariyasidagi globallashtirish nazariyalari; hozirgi zamon iqtisodiy ta'limotlarining o'ziga xos xususiyatlari; O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tishdagi kontsepsiya va strategiyasi kabi bilimlar bilan talabalarni qurollantirishdan iborat. Shuningdek, “Global iqtisodiy rivojlanish” fani fundamental fanlardan biri bo'lib, boshqa iqtisodiy fanlarni chuqur o'rganishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Fanning o'quv rejadagi boshqa fanlar bilan o'zaro bogliqligi va uslubiy jihatdan uzviyligi

“Global iqtisodiy rivojlanish” fani o'quv rejaning ixtisoslik fanlar blokiga kiradi va 7-semestrda o'qitiladi.

“Global iqtisodiy rivojlanish” fani gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar turkumiga kirib, u barcha noiqtisodiy bakalavriat ta'lim yo'nalishlarida ham o'qitiladi. Mazkur fan boshqa iqtisodiy fanlarning nazariy va uslubiy asosini tashkil qilib, o'z rivojida aniq yo'nalishdagi iqtisodiy fanlar (Iqtisodiyot nazariyasi, Iqtisodiy ta'limotlar tarixi, Mikroiqtisodiyot, Makroiqtisodiyot, Mintaqaviy iqtisodiyot, Statistika, Mehnat iqtisodiyoti, Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar, Menejment, Marketing, Pul, kredit va banklar, Buxgalteriya hisobi, Iqtisodiy tahlil va audit, Moliya, Investitsiyalarni baholash, Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish usullari, Valyuta munosabatlari nazariyasi, Iqtisodiy tsikllar nazariyasi, Iqtisodiy fanning zamonaviy yo'nalishi va kontseptsionalari va h.k.)dan ham ozuqa oladi. U tadqiqot usullari bo'yicha boshqa ijtimoiy (Huquqshunoslik. O'zbekiston Respublika Konstitutsiyasi, Falsafa (etika, estetika, mantiq), tarix, sotsiologiya, O'DJQNA) fanlar bilan ham mustahkam bog'liqdir.

Fanning ilm-fan, iqtisodiyot va ishlab chiqarishdagi o'rni

“Global iqtisodiy rivojlanish” fani bozor islohotlarini takomillashtirish, jahon bozorida vujudga keladigan o'zgarishlarga tezda moslashish, raqobatbardosh yangi tovarlarni vujudga keltirish va ularni ishlab chiqarishni tashkil etish, real iqtisodiy xodisa va jarayonlarni o'rganish va bashorat qilish imkonini beradi.

Fanni o'qitishda zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar

Talabalarning “Global iqtisodiy rivojlanish” fanini o'zlashtirishlari uchun o'qitishning ilg'or va zamonaviy usullaridan foydalanish, yangi informatsion-pedagogik texnologiyalarni tatbiq qilish muhim ahamiyatga egadir. Fanni o'zlashtirishda darslik, o'quv va uslubiy qo'llanmalar, ma'ruza matnlari, tarqatma materiallar, elektron materiallar, keys-texnologiyalaridan foydalaniladi. Ma'ruza va seminar mashg'ulotlarida o'qitishning interaktiv usullari (vizual, muammoli, mualliflik ma'ruzalari, ikki tomonlama tahlil, Insert, klaster, “Venna”, Sinkveyn va boshqalar)dan foydalaniladi.

Fan o'qituvchisi tomonidan pedagogik va modulli texnologiya tamoyillari asosida “Global iqtisodiy rivojlanish” fani o'quv mashg'ulotlarining loyihalari ishlab chiqiladi.

Fandan o'tiladigan mavzular va ular bo'yicha mashg'ulot turlariga ajratilgan soatlarning taqsimoti

№	Fanning bo'limi va mavzusi, ma'ruza mazmuni	soati	Fanning bo'limi va mavzusi, amaliyot mazmuni	soati	TMI	Jami
1	“Global iqtisodiy rivojlanish” fanining predmeti va vazifalari	2	Jahon iqtisodiyotining globallasuvi to'g'risidagi ilmiy kontseptsiyalar asosiy yo'nalishlari.	2		
2	Jahon iqtisodiyotni globallasuvi kontseptsiyalarining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va yo'nalishlari	4	XX asr boshlarida Jag'on iqtisodiyotini globallasuv nazariyalarini transformatsiyalashuvi va xususiyatlari	4		
3	Jahon iqtisodiyotni globallasuvining harakatlantiruvchi kuchlari, belgilari va shakllari. Jahon iqtisodiyotni globallasuvining omillari va rivojlanish bosqichlari	4	Globallasuv jarayonini rivojlanish yo'nalishlari: bozorlarni globallasuvi va tovarlarni globallasuvi	2		
4	Jahon iqtisodiyotni globallasuv muammolari va ularning guruhlanishi	4	Global informatsion-texnologik revolyutsiyani chuqurlashuvi	2		
5	Jahon iqtisodiyotni globallasuvi muammolarining oqibatlari va hal etish yo'llari	2	Global muammolar. Global muammolarning belgilari. Global muammolarning guruhlanishi	4		

6	Globallashuv va xalqaro savdoning rivojlanish tendentsiyalari	4	Jahon iqtisodiyotini globallashuvini qarama-qarshiliklari	2		
7	Global, mintaqaviy va milliy moliyaviy bozorlar	2	Globallashuvning afzalliklari	2		
8	Globallashuv sharoitida ishchi kuchi bozori va migratsiyasi muammolari	4	Jahon iqtisodiyotini globallashuv tufayli vujudga keladigan xavf-xatarlar	2		
9	Globallashuv sharoitida trans milliy korporatsiyalar	4	Global bozorlarning shakllanishi va ularning xususiyatlari	2		
10	Jahon iqtisodiyotini globallashuvi sharoitida iqtisodiy havfsizlik va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini ta'minlash muammolari	4	Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozini xalqaro savdoni miqyosi, tarkibi va yo'nalishlariga ta'siri	4		
11			Umumjahon savdo tashkiloti va O'zbekiston	2		
12			Xalqaro moliya tashkilotlari va ularni xalqaro moliya munosabatlaridagi o'rni	2		
13			O'zbekiston Respublikasi moliya bozori, holati, rivojlanish tendentsiyalar va rivojlanish istiqbollari	2		

14			Pul o'tkazmalari va ularni ishchi kuchini eksport qiluvchi mamlakatlar iqtisodiyotiga ta'siri	2		
	YaN					
	Jami	34		34		

ASOSIY QISM

Ma'ruza mashg'ulotlari mazmuni

“Global iqtisodiy rivojlanish” fanining predmeti va vazifalari

“Global iqtisodiy rivojlanish” fanining predmeti va uslublari. Jahon iqtisodiyotini globallasuvi ob'ektlari va sub'ektlari. Jahon iqtisodiyotini globallasuvi mohiyati, kelib chiqish sabablari, shart-sharoitlari va darajalari. Jahon iqtisodiyotni globallasuvining vujudga kelishi va rivojlanishini shart-sharoitlari: texnologik revolyutsiya; kapitalning kontsentratsiyalashuvi va markazlashuvi; xalqaro biznesning integratsiyalashuvi; jahon iqtisodiyotning erkinlashuvi; xalqaro moliya institutlarini faoliyat doirasining kengayishi; global muammolar tomonidan havfning kuchayishi; milliy va xalqaro miqyosda siyosiy tizimlarni o'zgarishi. Globallasuv tushunchasining keng va tor ma'nodagi ta'rifi. Globallasuv tushunchalarini rivojlanish evolyutsiyasi. Globallasuv jarayoni va uning chuqurlashuv bosqichlari: - internatsionallasuv; – transnatsionallasuv; – globallasuv;. Globalashuvning turlari: siyosiy globallasuv; iqtisodiy globallasuv; moliyaviy globalizatsiya. Jahon iqtisodiyotini globallasuvini namoyon bo'lish shakllari. Globallasuv jarayonini iqtisodiy, siyosiy, texnik, erkinlashuv omillari. Jahon iqtisodiyotining globallasuvini ustivor yo'nalishlari. Jahon iqtisodiyotning globallasuvini darajalari: megadaraja; makrodaraja; mezodaraja; mikrodaraja. Jahon iqtisodiyotning globallasuvini ko'rsatkichlari. “Hozirgi zamon globallasuvi nazariyalari” fanini umumiqtisodiy va mutaxassislik fanlari bilan bog'liqligi, fanning vazifalari.

[A2, 7-13; A24, 15-23; A25, 10]

Jahon iqtisodiyotni globallasuvi kontseptsiyalarining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va yo'nalishlari

Globallasuvga bag'ishlangan ilmiy qarashlarning vujudga kelishi va rivojlanishi. Globalizatsiya nazariyalarining rivojlanish bosqichlari: 1950-1990 yillar (R. Robertson, M. Uoters, G. Ternborn, A. Zinovev, I. Vallersteyn, D. Meyer, N. Luman). 1990-2000 yillar (I. Vallersteyn, G. Ternbon, M. Archer, R.

Robertson, M. Fezerstoun, A. Appadurai, B. Turner, A. Zinovev, N. S. Mironenko). 2000 yillardan hozirga qadar (M. Kastels, L.G. Grinin, R. Roberston). Globalizatsiya jarayonining rivojlanishi. Jahon iqtisodiyotining globallasuvi to'g'risidagi ilmiy kontseptsiyalar asosiy yo'nalishlari: giperglobal; skeptik va transformatsion. Giperglobal ilmiy yo'nalishni vakillari hisoblangan K.Omai, F. Fukuyama va R. Rayxni iqtisodiy qarashlari. Skeptik ilmiy maktab vakillari S. Xantington, P. Xirst, G. Tompson, S. Krasnerlarning iqtisodiy qarashlari. Transformatsion ilmiy maktab vakillari Dj. Rozenau, D. Xeld, A. Mak-Grularning ilmiy qarashlari. Rim klubi va globalizatsiya nazariyalarining rivojlanishi. Global iqtisodiy rivojlanishni ustuvor yo'nalishlari: “jahon tizimlari” nazariyasi (I. Vallersteyn); “umumjahon madaniyati” nazariyasi (R. Robertson); “umumjahon boshqaruvi” nazariyasi; “global kapitalizm” nazariyasi. “Vashington konsensus” yoki AQSh iqtisodchisi Dj. Vilyamson tomonidan ishlab chiqilgan “Jahon savdosini isloh etishni 10 tavsiyasi”: 1. Byudjet defitsitini minimallashtirish; 2. Korxonalarga beriladigan subsidiyalarni minimallashtirish; 3. Soliq bazasi keng, soliq stavkasi esa past bo'lishi kerak; 4. Protsent stavkalari ichki moliya bozorlari tomonidan belgilanishi kerak; 5. Rivojlanayotgan mamlakatlardagi almashuv kursi eksportni rag'batlantirishi zarur; 6. Tashqi savdo tariflari minimal bo'lishi kerak; 7. Xorijiy investitsiyalarni rag'batlantirish siyosati qabul qilinishi kerak; 8. Xususiylashtirish har tomonlama rag'batlantirilishi lozim; 9. Davlat tomonidan tartibga solishni minimallashtirish; 10. Xususiy mulk huquqi kafolatlanishi va kuchaytirilishi zarur. Dj.Yu.Stiglitsni iqtisodiy qarashlari. “Transformatsion yo'nalish”i tarafdorlarini ilmiy qarashlari. XX asr boshlarida Jag'on iqtisodiyotini globallasuv nazariyalarini transformatsiyalashuvi va xususiyatlari.

[A2, 64-100; A24, 270-284; A25, 15]

Jahon iqtisodiyotni globallasuvining harakatlantiruvchi kuchlari, belgilari va shakllari. Jahon iqtisodiyotini globallasuv omillari va rivojlanish bosqichlari

Jahon iqtisodiyotni globallasuvini harakatlantiruvchi kuchlari: kapitalning kontsentratsiyalashuvi va markazlashuvi, xo'jalik hayotini transnatsionallasuvi – yirik transnatsional kompaniyalar va moliya guruhlarining rivojlanishi, jahon va milliy darajadagi bozor raqobati, ilmiy texnika taraqqiyotini rivojlanishi, texnologik innovatsiya taraqqiyoti, xo'jalik hayotini erkinlashuvi, tovar, xizmat va kapital bozorlarini tartibga solishni qisqarishi. Jahon xo'jaligini erkinlashuvi jarayonini kuchayishi. Jahon iqtisodiyotini globalizatsiyalashuvining asosiy mexanizmlari: 1. Jahon savdosida raqobatni kuchayishi 2. Ko'p millatli ishlab chiqarishni shakllanishi 3. Xalqaro moliya bozorlarining integratsiyalashuvi.

Jahon iqtisodiyotni globallasuv jarayonlarini vujudga kelish va rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar: mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro

iqtisodiy bog'liqlikni keskin kuchayishi; milliy iqtisodiyotlarni iqtisodiy ochiqligini jadal sur'atlar bilan oshishi; xalqaro savdo va kapitalni mamlakatlararo harakati asosida Jahon iqtisodiyotini milliy iqtisodiyotga ta'sirini intensivlashuvi. Xalqaro mehnat taqsimotini yangi sifatin shakllanishi; Jahon moliya bozorini milliy segmentlari o'rtasidagi aloqalarni kuchayishi va global moliya bozorining shakllanishi; infomatsion va telekommunikatsion inqilob; transmilliy korporatsiyalarning faoliyatini global kengayishi; rivojlanayotgan va o'tish iqtisodiyoti mamlaktlarini xalqaro savdo, xalqaro kredit, xalqaro mehnat migratsiyasi jarayonlariga jalb etilishi; jahon iqtisodiyotni sub'ektlari tarkibining keskin murakkablashuvi; jahon iqtisodiyotiga yangi rivojlanib borayotgan yirik shaharlarni (alfa shahar) ta'sirini kuchayishi (Nyu-York, London, Tokio). Jahon iqtisodiyotini globallashtiruvining belgilari: xalqaro mehnat taqsimotidagi sifat o'zgarishlari; TMK kabi jahon iqtisodiyoti sub'ektlarini miqyosi va ta'sir yo'nalishini o'sishi; xalqaro va milliy darajada iqtisodiyotni tartibga solish tizmini o'zgarishi; xalqaro iqtisodiy takshilotlar tizmini shakllanishi va bajaradigan funktsiyalarini o'zgarishi; xalqaro iqtisodiy aloqalarni jahon xo'jaligini harakat qilishini muhim shakliga aylanishi.

Jahon iqtisodiyotni globallashtiruvning belgilari. TMKlarni jahon iqtisodiyotida etakchi rol o'ynashi. Jahon xo'jaligi munosabatlarini ichki iqtisodiy munosabatlarga nisbatan etakchiligi (ustuvorligi). Global informatsion-texnologik revolyutsiyani chuqurlashuvi. Ilmiy-texnika taraqqiyotini ishlab chiqarishni internatsionallashtiruvini hamma tomonlariga universal, keng qamrovli ta'siri. Standartlarni uyg'unlashuvi (texnologik, ekologik, statistik, buxgalter, moliyaviy va boshqalar). Xalqaro ishlab chiqarishni ixtisoslashuvi va kooperatsiyalashuvi qamrovini turli shakllarda jahon miqyosida kengayishi va intensivlashuvi. Kapitalning internatsionallashtiruv shakl va mexanizmlarini global miqyosda kengayishi. Xalqaro iqtisodiy va moliya tashkilotlarini Jahon iqtisodiyotini global tartibga solish rolini vujudga kelishi (Umumjahon Savdo Tashkiloti, Xalqaro miqyosda valyuta fondi, Umumjahon banki guruhi va boshqalar). Jahonning hamma muhim iqtisodiy mintaqalarini hududiy integratsiya bilan qamrab olinishi. Jahon iqtisodiyotida integratsion jarayonlarni jadal suratlarda rivojlanishi. Globallashtiruv jarayonini rivojlanish yo'nalishlari: bozorlarni globallashtiruv va tovarlarni globallashtiruv.

[A2, 104-135; A24, 295-323;]

Jahon iqtisodiyotni globallashtiruv muammolari va ularning guruhlanishi

Global muammolar. Global muammolarning belgilari. Global muammolarning guruhlanishi. Siyosiy global muammolar (tinchlikni saqlash, qurorsizlanish va konversiya, mahalliy urushlar va nizolar, xalqaro terrorizm, yopiq mamlakatlar). Iqtisodiy global muammolar (transmilliy kapital, iqtisodiy

urushlar va nizolar, rivojlanayotgan mamlakatlarni qoloqligini kuchayishi, Demografik global muammolar (rivojlanayotgan mamlakatlardagi demografik portlashlar, aholi ortiqchaligi, taraqqiy etgan mamlakatlarda aholi sonini qisqarishi, aholi qarishi, migratsiya). Shimol-Janub, xalqaro qarzdorlik, moliyaviy-iqtisodiy inqirozlar, energetika muammosi va boshqalar). Ijtimoiy global muammolar (aholi daromadlaridagi tabaqalanishni kuchayishi, ishsizlik va qashshoqlik, to'yib ovqatlanmaslik, kasallik va narkomaniyaga qarshi kurash, megopolislar, inson salohiyatini rivojlantirish muammosi, oziq-ovqat, xavfsizlik, demografik va boshqalar). Ekologik muammolar (global ifloslanish, radioaktiv ifloslanish, kislota yomg'irlari, tuproq eroziyasi, resurslarni cheklanganligi, iqlimni isishi, ozon qatlamini emirilishi, ekologiya va barqaror rivojlanish, inson havfsizligini ta'minlash muammosi, jahon okeani muammosi va boshqalar). Shimol-Janub muammosi. Kambag'allik muammosi. Oziq-ovqat muammosi. Demografik muammo. Jahon iqtisodiyotning globallashuvining tsiklligi tarixi va uning rivojlanish qonuniyatlari. 1. Tsikl. XII asr o'rtalari – XV asr oxiri. 2. Tsikl. XVI asr o'rtalari – XVII asr ikkinchi yarmi. 3. Tsikl. XVIII asr. 4. Tsikl. 1840-1920 yillar. 5. Tsikl. 60 yillarning oxiri – hozirga qadar. Xalqaro savdoni ustun darajada rivojlanishi. Globalizatsini tsiklik rivojlanish qonuniyatlari: xalqaro savdoni ustun darajada rivojlanishi; inflyatsiya va oltin bahosining tsiklik o'zgarishi; foyda normasini pasayishi va bahoni baravarlashuvi. Jahon iqtisodiyotini globallashuvini bosqichlari: 1. 1980-1920 yillar – xom ashyo manbalarini egallab olish. 2. 1920-1970 yillar – mahsulot sotish bozorlarini egallash. 3. 1970 yildan -hozirga qadar – investitsiya tarkibining optimallasuvi, global yoki mintaqaviy xalqaro iqtisodiy integratsiya afzalliklaridan foydalanish, global raqobatbardoshlikni ta'minlash, saqlash va oshirish asosida jahonni tez o'sib borayotgan bozorlarida o'rnini mustahkamlash. Jahon iqtisodiyotini globallashuvini qarama-qarshiliklari: mamlakatlar va mamlakatlar guruhi o'rtasidagi qarama-qarshiliklar, mamlakatlar va tegishli moliya institutlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar, ayrim mamlakatlar bilan TMK va jahon moliya markazlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar, yirik TMK, TMB va xalqaro moliya markazlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar.

[A2, 202-218; A24, 429-454; A25, 76]

Jahon iqtisodiyotini globallashuvi muammolarining oqibatlari va hal etish yo'llari

Globallashuvning afzalliklari. Globallashuv xalqaro raqobatni keskinlashtirish omili sifatida. Transport va kommunikatsiya xarajatlarini qisqarishi. Miqyos samarasidan foydalanish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash omili sifatida. Globallashuv o'zaro manfaatli savdoni rivojlanishiga sabab bo'ladi. Globallashuv mehnat unumdorligini ortishi va jahon miqyosida innovatsiyani to'xtovsiz qo'llash imkoniyatini yaratadi. Jahon miqyosida YaIMni xajmini ortishi va jon boshiga to'g'ri keladigan daromadni o'sishi. Fan va texnika taraqqiyotini jadallashuvi.

Globalizatsiya oqibatlari: mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishi jadallashuvi; jahon xo'jaligi qatnashchilari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni kuchayishi. Jahon iqtisodiyotini globallashtiruvchi tufayli vujudga keladigan xavf-xatarlar: globallashtiruvchi afzalliklarini turli mamlakatlar o'rtasida notekis taqsimlanishi; jahonni taraqqiy etgan mamlakatlarida qayta ishlash sanoatida bandlikni kamayishi va iqtisodiyotda deindustrialash xavfini vujudga kelishi; globallashtiruvchi tufayli dunyoning turli mamlakatlarida malakali va malakasiz ishlovchilarning ish haqi darajasidagi farqni ortishi va ishsizlikni o'sishi; ish haqi yuqori bo'lgan mamlakatlarda ishlab chiqarish quvvatini ish haqi past bo'lgan mamlakatlarga o'tkazilishi; ish kuchini mobilligini ortishi global beqarorlikni manbai sifatida; ommaviy urbanizatsiya bolan bog'liq ravishda global demografik, texnologik va tarkibiy o'zgarishlarni xalqaro keskinlik va ixtiloflarni vujudga kelishiga olib kelishi; globallashtiruvchi jahon ekologik tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatishi va istiqbolda mamlakatlar o'rtasidagi mojoralar manbaiga aylanishi. Milliy iqtisodiyotning iqtisodiy suverenitetini qisqartirib, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni va davlat tomonidan tartibga solishni qisqarishiga olib keladi. Transchegaraviy muammolarni internatsionallashtiruvchi. Jahon moliyaviy tizimining beqarorligini ortishi va uni dunyoni bir mintaqasidan boshqasiga tarqalib global miqyosga ega bo'lishi. Jahon iqtisodiyotini globallashtiruvchi afzalliklari tufayli olinadigan samara bilan globallashtiruvchi hozirgi modeli o'rtasidagi ziddiyatni keskinlashuvi.

[A4, 142-146; A24, 387-409; A25, 66]

Globallashtiruvchi va xalqaro savdning rivojlanish tendentsiyalari

Global iqtisodiyotni shakllanishida xalqaro savdning o'rni. Global bozorlarning shakllanishi va ularning xususiyatlari. Globallashtiruvchi sharoitida erkin savdo va proteksionizm savdo siyosatlarini o'rtasidagi nisbat. Jahon iqtisodiyotni globallashtiruvchi sharoitida tashqi savdoni tartibga solishni tarif va notarif usullari o'rtasidagi nisbat. Xalqaro savdoni geografik va tovar tarkibi hamda ularni diversifikatsiyalash yo'nalishlari. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozini xalqaro savdoni miqyosi, tarkibi va yo'nalishlariga ta'siri. Xalqaro savdoni dinamikasi va o'zgarish xususiyatlari. Xalqaro savdoda rivojlangan mamlakatlarning tutgan o'rni. Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida tashqi savdoni ahamiyati. Xalqaro savdoni rivojlanishida xalqaro iqtisodiy tashkilotlarning roli. Umumjahon savdo tashkilotini jahon iqtisodiyotni globallashtiruvchi va tashqi savdoni erkinlashuvdagi faoliyati. Mintaqaviy iqtisodiy integratsion birlashmalar doirasida xalqaro savdoni erkinlashtirish jarayonlari. Umumjahon savdo tashkiloti va O'zbekiston. O'zbekistonni Umumjahon savdo tashkilotiga kirishini kutilayotgan afzalliklari va yo'qotishlari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *dialogik yondashuv, muammoli ta'lim, T-sxemasi, blits-so'rov, munozara, o'z-o'zini nazorat.*

Adabiyotlar: A1; A2; A3; Q4; Q5; Q6.

Global, mintaqaviy va milliy moliyaviy bozorlari

Global moliyaviy bozorlarning shakllanishi, global moliyaviy bozorlarning amal qilishi va ularni tartibga solish dastaklari. Xalqaro moliya tashkilotlari va ularni xalqaro moliya munosabatlaridagi o'рни. Xalqaro valyuta fondi va xalqaro valyuta munosabatlarini tartibga solish muammolari. Xalqaro moliyaviy munosabatlarida TMKlarning o'рни. Xalqaro valyuta fondini vazifalari va jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroziga qarshi kurash dasturlari. Mintaqaviy va milliy moliya bozorlarini rivojlanishi va ularni tartibga solish muammolari. Globallashuv sharoitida o'tish iqtisodiyoti mamlakatlarida davlat moliya siyosati. Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida xalqaro moliya munosbatlarning o'рни. Rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy tizimlardagi islohotlar. O'zbekiston Respublikasi moliya bozori, holati, rivojlanish tendentsiyalar va rivojlanish istiqbollari. O'zbekiston Respublikasini xalqaro moliya bozoriga integratsiyalashuvi muammolari.

[A3, 200-215; A24, 494-505; A14,29-75]

Globallashuv sharoitida ishchi kuchi bozori va migratsiyasi muammolari

Jahon ishchi kuchi bozori tushunchasining mohiyati, shakllanish sabablari va rivojlanish omillari. Jahon ishchi kuchi bozorining rivojlanish bosqichlari. Jahon ishchi kuchi bozori: ob'ektlari, sub'ektlari, amal qilish mexanizmi va dastaklari. Rivojlangan mamlakatlardagi demografik vaziyat va aholini qarishi. Jahon ishchi kuchi bozorini asosiy markazlari, hududlari. Xalqaro ishchi kuchi migratsiyasi va uning asosiy ko'rinishlari. Xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining tarkibi, yo'nalishlari va migrantlarni o'ziga jalb qiluvchi markazlar. Jahon iqtisodiyotida xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining dinamikasi. Mintaqalararo migratsion jarayonlar va ularning ustuvor oqimlari. Pul o'tkazmalari va ularni ishchi kuchini eksport qiluvchi mamlakatlar iqtisodiyotiga ta'siri. Ishchi kuchi eksportining eksportyor mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri va ijtimoiy iqtisodiy oqibatlari. “Aqlning oqib o'tishi”. Ishchi kuchi migratsiyasini importyor mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri. Global moliyaviy inqirozni jahon ishchi kuchi bozori miqyosi va tarkibiga ta'siri. Xalqaro ishchi kuchi bozorini taritba solishni xalqaro va milliy dastaklari. O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini chet ellardagi faoliyatini tashkil etishni taritbga solish masalalari.

[A3, 254-258; A24, 71-88; A25, 10-109]

Globallashuv sharoitida trans milliy korporatsiyalar

Trans milliy korporatsiyalarning mohiyati, belgilari va turlari. Transmilliylashuv indeksi va uni hisoblash uslubi. Transmilliy korporatsiyalarni xalqaro reytingi. Transmilliy korporatsiyalarni jahon iqtisodiyotining globallashuvidagi o'rnini. Trans milliy korporatsiyalarning boshqaruv tizimi va xorijiy filiallari. Jahon iqtisodiyotida xalqaro kapitalni taqsimlash va qayta taqsimlashda xalqaro korporatsiyalarning o'rnini. Xalqaro korporatsiyalar. Millatlararo korporatsiyalar. Transmilliy korporatsiyalarni mintaqaviy va tarmoq tarkibi, holati, rivojlanish tendentsiyalari. Global moliyaviy iqtisodiy inqirozni TMKlarni faoliyatiga ta'siri. Trans milliy korporatsiyalar va jahon iqtisodiyotning globallashuv jarayonlarini chuqurlashuvi. O'zbekistonda trans milliy korporatsiyalar faoliyati. O'zbekistonda moliya sanoat guruhlarini tuzish istiqbollari.

[A8, 110-120; A24, 133-146; A25, 127-183]

Jahon iqtisodiyotini globallashuvi sharoitida iqtisodiy xavfsizlik va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini ta'minlash muammolari

Milliy xavfsizlik tushunchasini mohiyati. Milliy xavfsizlikni turlari va ularning guruhlanishi. Iqtisodiy xavfsizlik va uning turlari. Tashqi va ichki xavflar. Iqtisodiy xavfsizlikni ko'rsatkichlari va indikatorlari tizimi. Moliyaviy xavfsizlikni ko'rsatkichlari va mezonlari. Ijtimoiy xavfsizlik ko'rsatkichlari va mezonlari. Oziq-ovqat xavfsizligi. Yoqilg'i xavfsizligi ko'rsatkichlari va mezonlari tizimi. Globallashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda tashqi omillarni o'rnini. Tashqi iqtisodiy faoliyat va milliy manfaatlarga tahdidlar. Xorijiy investitsiyalarni jalb etish bilan bog'liq xavfsizlik va mamlakatning raqobatbardoshligi. Milliy va xalqaro raqobatbardoshlik tushunchalarini mohiyati. Milliy raqobatbardoshlik ko'rsatkichlari va mezonlari. Iqtisodiy raqobat munosabatlarini ko'rinishlari. Mikro, mezo, makro va mega raqobatbardoshlik. Mamlakatni raqobat ustunliklari nazariyasi. Mamlakat raqobatbardoshligini aniqlash usullari. Globallashuv sharoitida mamlakatning milliy raqobatbardoshligini oshirish omillari. Mamlakat raqobatbardoshligini oshirishda tarkibiy o'zgartirishlar siyosatining o'rnini. Tashqi iqtisodiy aloqalar tarkibini diversifikatsiyalash muammolari. Mamlakatni barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda milliy iqtisodiyotni xavfsizligini o'rnini kuchayib borishi.

[A4, 10-46; A24, 544-565; A25, 91]

Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar

Amaliy mashg'ulotlarini o'tkazishda quyidagi didaktik tamoyillarga amal qilinadi:

- amaliy mashg'ulotlarining maqsadini aniq belgilab olish;

- o'qituvchining innovatsion pedagogik faoliyati bo'yicha bilimlarni chuqurlashtirish imkoniyatlariga talabalarda qiziqish uyg'otish;
- talabada natijani mustaqil ravishda qo'lga kiritish imkoniyatini ta'minlash;
- talabani nazariy-metodik jihatdan tayyorlash;
- amaliy mashg'ulotlari nafaqat aniq mavzu bo'yicha bilimlarni yakunlash, balki talabalarni tarbiyalash manbai hamdir.

Amaliy mashg'ulotlarning taxminiy ro'yxati

1. Jahon iqtisodiyotining globallasuvi to'g'risidagi ilmiy kontseptsiyalar asosiy yo'nalishlari.
2. XX asr boshlarida Jag'on iqtisodiyotini globallasuv nazariyalarini transformatsiyalashuvi va xususiyatlari.
3. Globallasuv jarayonini rivojlanish yo'nalishlari: bozorlarni globallasuvi va tovarlarni globallasuvi.
4. Global informatsion-texnologik revolyutsiyani chuqurlashuvi.
5. Global muammolar. Global muammolarning belgilari. Global muammolarning guruhlanishi.
6. Jahon iqtisodiyotini globallasuvini qarama-qarshiliklari.
7. Globallasuvning afzalliklari.
8. Jahon iqtisodiyotini globallasuv tufayli vujudga keladigan xavf-xatarlar.
9. Global bozorlarning shakllanishi va ularning xususiyatlari.
10. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozini xalqaro savdoni miqyosi, tarkibi va yo'nalishlariga ta'siri.
11. Umumjahon savdo tashkiloti va O'zbekiston.
12. Xalqaro moliya tashkilotlari va ularni xalqaro moliya munosabatlaridagi o'rni.
13. O'zbekiston Respublikasi moliya bozori, holati, rivojlanish tendentsiyalar va rivojlanish istiqbollari.
14. Pul o'tkazmalari va ularni ishchi kuchini eksport qiluvchi mamlakatlar iqtisodiyotiga ta'siri.

Laboratoriya ishlarini tashkil etish bo'yicha ko'rsatmalar

Fan bo'yicha laboratoriya ishlari namunaviy o'quv rejada ko'zda tutilmagan.

Kurs ishini tashkil etish

Fan bo'yicha kurs ishi namunaviy o'quv rejada rejalashtirilmagan

Mustaqil ta'limni tashkil etishning shakli va mazmuni

Talaba “Iqtisodiyot nazariyasi” fanidan mustaqil ta'limni tashkil etishda

muayyan fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi va joriy nazorat sifatida baholanadi:

1) mavzular bo'yicha konspekt (referat, taqdimot) **tayyorlash.** Nazariy materialni puxta o'zlashtirishga yordam beruvchi bunday usul o'quv materialiga diqqatni ko'proq jalb etishga yordam beradi. Talaba konspekti turli nazorat ishlariga tayyorgarlik ishlarini osonlashtiradi, vaqtni tejaydi;

2) o'qitish va nazorat qilishning avtomatlashtirilgan tizimlari bilan ishlash. Talabalar ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar davomida olgan bilimlarini o'zlashtirishlari, turli nazorat ishlariga tayyorgarlik ko'rishlari uchun tavsiya etilgan elektron manbalar, innovatsion dars loyihasi namunalari, o'z-o'zini nazorat uchun test topshiriqlari v.b;

3) fan bo'yicha qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlash. Mustaqil o'rganish uchun berilgan mavzular bo'yicha talabalar tavsiya etilgan asosiy adabiyotlardan tashqari qo'shimcha o'quv, ilmiy adabiyotlardan foydalanadilar. Bunda rus va xorijiy tillardagi adabiyotlardan foydalanish rag'batlantiriladi;

4) INTERNET tarmog'idan foydalanish. Fan mavzularini o'zlashtirish, kurs ishi, bitiruv malakaviy ishlarini yozishda mavzu bo'yicha INTERNET manbalarini topish, ular bilan ishlash nazorat turlarining barchasida qo'shimcha reyting ballari bilan rag'batlantiriladi;

5) mavzuga oid masalalar, keys-stadilar va o'quv loyihalarini ishlab chiqish va ishtirok etish;

6) amaliyot turlariga asosan material yig'ish, amaliyotdagi mavjud muammolarning echimini topish, hisobotlar tayyorlash;

7) ilmiy seminar va anjumanlarga tezis va maqolalar tayyorlash va ishtirok etish;

8) mavjud laboratoriya ishlarini takomillashtirish, masofaviy (distantion) ta'lim asosida mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha metodik ko'rsatmalar tayyorlash va h.k.

Uyga berilgan vazifalarni bajarish, yangi bilimlarni mustaqil o'rganish, kerakli ma'lumotlarni izlash va ularni topish yo'llarini aniqlash, Internet tarmoqlaridan foydalanib ma'lumotlar to'plash va ilmiy izlanishlar olib borish, ilmiy to'garak doirasida yoki mustaqil ravishda ilmiy manbalardan foydalanib ilmiy maqola (tezis) va ma'ruzalar tayyorlash kabilar talabalarning darsda olgan bilimlarini chuqurlashtiradi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatini rivojlantiradi. Uy vazifalarini tekshirish va baholash amaliy mashg'ulot olib boruvchi o'qituvchi tomonidan, konspektlarni va mavzuni o'zlashtirish darajasini tekshirish va baholash esa ma'ruza darslarini olib boruvchi o'qituvchi tomonidan har darsda amalga oshiriladi.

Mustaqil ishni tashkil etish bo'yicha uslubiy ko'rsatma va tavsiyalar, keys-stadi, vaziyatli masalalar to'plami ishlab chiqiladi. Unda talabalarga asosiy ma'ruza mavzulari bo'yicha amaliy topshiriq, keys-stadilar echish uslubi va mustaqil ishlash uchun vazifalar belgilanadi.

Tavsiya etiladigan mustaqil ta’lim mavzulari

1. Jahon iqtisodiyotining globallashuvi to’g’risidagi ilmiy kontseptsiyalar asosiy yo’nalishlari.
2. XX asr boshlarida Jag’on iqtisodiyotini globallashuv nazariyalarini transformatsiyalashuvi va xususiyatlari.
3. Jahon iqtisodiyotni globallashuv jarayonlarini vujudga kelish va rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar.
4. Globallashuv jarayonini rivojlanish yo’nalishlari: bozorlarni globallashuvi va tovarlarni globallashuvi.
5. Global informatsion-texnologik revolyutsiyani chuqurlashuvi.
6. Global muammolar. Global muammolarning belgilari. Global muammolarning guruhlanishi.
7. Jahon iqtisodiyotini globallashuvini qarama-qarshiliklari.
8. Globallashuvning afzalliklari.
9. Jahon iqtisodiyotini globallashuv tufayli vujudga keladigan xavf-xatarlar.
10. Global bozorlarning shakllanishi va ularning xususiyatlari.
11. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozini xalqaro savdoni miqyosi, tarkibi va yo’nalishlariga ta’siri.
12. Umumjahon savdo tashkiloti va O’zbekiston.
13. Xalqaro moliya tashkilotlari va ularni xalqaro moliya munosabatlaridagi o’rni.
14. O’zbekiston Respublikasi moliya bozori, holati, rivojlanish tendentsiyalar va rivojlanish istiqbollari.
15. Pul o’tkazmalari va ularni ishchi kuchini eksport qiluvchi mamlakatlar iqtisodiyotiga ta’siri.
16. Transmilliy korporatsiyalarni jahon iqtisodiyotining globallashuvidagi o’rni.
17. Globallashuv sharoitida mamlakatning milliy raqobatbardoshligini oshirish omillari.

Dasturning axborot-uslubiy ta’minoti

Mazkur fanni o’qitish jarayonida ta’limning zamonaviy ilg’or interfaol usullaridan, pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining prezentatsiya (taqdimot), multimedia va elektron-didaktik texnologiyalardan foydalaniladi. Amaliy mashg’ulotlarda aqliy hujum, klaster, blits-so’rov, guruh bilan ishlash, insert, taqdimot, keys-stadi kabi usul va texnikalardan keng foydalaniladi

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati

Asosiy adabiyotlar:

1. Mc Connell, Brue, Economics. 17th edition. Mcgraw-hillG'Irwin, USA, 2014.
2. N.Gregory Maniw. Principles of economics, 7th edition. Amazon, USA 2016.
3. Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus. Economics. 19th edition. McGraw-Hill Companies. USA. 2015.
4. Huwart, J.Y. and L. Verdier (2013), Economic Globalisation: Origins and Consequences, OECD Insights, OECD Publishing.
5. Xodiev B.Yu., Shodmonov Sh.Sh. Iqtisodiyot nazariyasi. Darsik – T.: “Barkamol fayz-media” 2018-783 bet.
6. Mambetjanov Q.Q., Ijtimoiy-iqtisodiy tarrahiyot nazariyasi. O'quv qo'llanma. T.: TDIU, 2015.
7. Pod obhey redaktsiey V.N.Zueva Gobalnoe ekonomicheskoe rugulirovanie: uchebnik. M.: Magistr, 2013.
8. Vaxabov A.V., Tadjibayeva D.A., Xajibakiev Sh.X. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. – Toshkent.: Baktia press, 2015. -584 b.
9. Pogorletskiy A. I. Mirovaya ekonomika i mejdunarodno'e ekonomicheskie otnosheniya : uchebnik dlya bakalavriata i spetsialiteta G' A. I. Pogorletskiy [i dr.] ; pod redaktsiey A. I. Pogorletskogo, S. F. Suto'rina. — Moskva : Izdatelstvo Yurayt, 2019. — 499 s.
10. Xasbulatov R.I. Mejdunarodno'e korporatsii v mirovoy ekonomike. Uchebnik dlya vuzov-Moskva.: Izdatelstvo Yurayt, 2020 god., 395str.

QO'SHIMChA ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.- T.: O'zbekiston, 2016-46 b.
2. O'zbekiston respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy majlisga Murojaatnomasi, 2017 yil 22 dekabr.
3. 201-2021 yillarda O'zbekiston respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasni “Faol tadbirkorik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash yili” da amaga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risidagi O'zbekiston respublikasi prezidentining PF-5308-sonli farmoni. Tshkent shahri, 2018 yil 22yanvar.
4. O'zbekiston respublikasi prezidenti Shavat Mirziyoevning BMT bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqi, 2017 yi 20 sentyabr.

5. O'zbekiston respublikasi prezidentining “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi 2017 yil 7 fevrelbdagi PF-4947-sonli farmoni.
6. Inson rivojlanishi. Darslik. I.f.d., prof. Q.H.Abduraxmonov tahriri ostida. – T.: Fan va texnologiya, 2014 – 476 b.
7. O'zbekiston raqamlarda. 2017. – T.: O'zbekiston Respublikasi davlat statistika qo'mitasi. 2017 – 134 b.
8. Doklad Stiglitsa. O reforme mejdunarodnoy valyutno-finansovoy sistemo': uroki globalnogo krizisa. Doklad komissi finasovqx ekspertov OON. – M.: Mejdunar. Otnosheniya. 2010 . -328 s.
9. Bogomolov O.T. Mirovaya ekonomika v vek globalizatsii. Uchebnik - M.:ZAO Izdadelstvo Ekonomika, 2007 – 359 str.
10. Vaxabov A.V. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar: o'quv qo'llanma. A.V.Vaxabov, Sh.X.Xajibakiev, Sh.I.Raxmanov, X.A.Usmanova. – T.: “Voriz-nashriyot”, 2014. – 320 b.
11. Mirovaya ekonomika i Mejdunarodnqe ekonomicheskije otnosheniya. Uchebnoe posobie pod redaktsiey L.S.Shaxovskoy – M.: KNORUS 2013 god.
12. Nazarova G.G., Iminov Z.M., Xalilov X.X., Xamidov O.B. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. Darslik.- T.:TDIU, 2011.- 276 b.
13. Doklad o chelovecheskom razvitii 2014. Obespechenie ustoychivogo progressa chelovechestva: Umenshenie uyazvimosti i formirovanie jiznestoykosti. PROON. Nyu-York. 2014. -239s.
14. Doklad po tselyam razvitiya to'syacheletiya. Uzekistan. 2015 G' Pod obh.red. G.Saidovoy. –T.: Tsentr ekonomicheskix issledovaniy. 2015. -100 s.
15. Mejdunarodno'e ekonomicheskije otnosheniya: uchebnik. Pod red. A.I. Evdokimova – 2-izd. – M.: Prospekt, 2011. gl. 4, 5, 6. str. 70-126.
16. Avdokushin E.F. Mejdunarodno'e ekonomicheskije otnosheniya. Uchebnik. – M., 2010.
17. Mirovaya ekonomika i mejdunarodno'e ekonomicheskije otnosheniya. Polno'y kurs: uchebnik G' kollektiv avtorov; pod red. A.S. Bulatova. - 3-e izd., ster. - Moskva.: KNORUS, 2019. - 916 s. - (Bakalavriat).
- 18.Gubina M. A. Mirovaya ekonomika i mejdunarodno'e ekonomicheskije otnosheniya. Praktikum: uchebnoe posobie dlya bakalavriata i spetsialiteta G' M. A. Gubina, A. G. Koval, Z. S. Podoba, S. F. Suto'rin. — Moskva: Izdatelstvo Yurayt, 2019. — 306 s.

- 19.Deren, V. I. Mirovaya ekonomika i mejdunarodno'e ekonomicheskije otnosheniya: uchebnik i praktikum dlya vuzov G' V. I. Deren. — 2-e izd., ispr. i dop. — Moskva: Izdatelstvo Yurayt, 2019. — 588 s.
- 20.Zubenko V. V. Mirovaya ekonomika i mejdunarodno'e ekonomicheskije otnosheniya: uchebnik i praktikum dlya akademicheskogo bakalavriata G' V. V. Zubenko, O. V. Ignatova, N. L. Orlova, V. A. Zubenko. — Moskva : Izdatelstvo Yurayt, 2019. — 409 s.
- 21.Kolesov V. P. Mirovaya ekonomika. Ekonomika stran i regionov: uchebnik dlya akademicheskogo bakalavriata G' V. P. Kolesov [i dr.]; pod redaktsiey V. P. Kolesova, M. N. Osmoy. — Moskva: Izdatelstvo Yurayt, 2019. — 519 s.
- 22.Pogorletskiy A. I. Mirovaya ekonomika: uchebnoe posobie dlya akademicheskogo bakalavriata G' A. I. Pogorletskiy [i dr.]; otvetstvenno'y redaktor A. I. Pogorletskiy, S. F. Suto'rin. — Moskva: Izdatelstvo Yurayt, 2019. — 170 s.
- 23.Smitienko B. M. Mirovaya ekonomika v 2 ch. Chast 1: uchebnik dlya akademicheskogo bakalavriata G' B. M. Smitienko [i dr.]; pod redaktsiey B. M. Smitienko, N. V. Lukyanovich. — 4-e izd., pererab. i dop. — Moskva: Izdatelstvo Yurayt, 2019. — 216 s.

Internet saytlari

- 1.www.ilo.org – Halqaro mehnat tashkiloti rasmiy sayti.
- 2.www.un.org – Birlashgan millatlar tashkiloti rasmiy sayti.
- 3.www.undp.org – Birlashgan millatlar tashkiloti taraqqiyot dasturi rasmiy sayti.
- 4.www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
- 5.www.webofscience.com - Xalqaro ilmiy maqolalar platformasi.
- 6.www.scopus.com - Xalqaro ilmiy maqolalar platformasi.
- 7.www.imf.org – Xalqaro valyuta jamg'armasi rasmiy sayti.
- 8.www.stat.uz - O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi rasmiy sayti.
- 9.www.mineconomy.uz - O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va qambag'alikni qisqartirish vazirligi rasmiy sayti.
- 10.www.mehnat.uz - O'zbekiston respublikasi bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi rasmiy sayti.

Reyting nazorati jadvali

Nazorat turi	Reyting baholashlar			Jami	Saralash bali
	1	2	3		
JN (40 %) shu jumladan	7	15	18	40	
ON (30 b.)		15	15	30	
YaN (30 b.)	-	-	30	30	
Jami:	11	28	61	100	55

Baho	5	4	3	2
Reyting	86-100	71-85	55-70	< 55
Fanni o'zlashtirish ko'rsatgichlari	100-116	82-99	64-81	<64

JNni baholash mezonlari

II va XIM fani bo'yicha joriy baholash talabani amaliy mashg'ulotlaridagi o'zlashtirishini aniqlash uchun qo'llaniladi. JN har bir amaliy mashg'ulotlarida so'rov o'tkazish, savol va javob, topshiriqlarini bajarish va himoya qilish kabi shakllarda amalga oshiriladi. JN har bir mashg'ulotlarida so'rov ya'ni kollokvium o'tkazish, ishlarini bajarish, savol va javob, suhbat, hamda hisobot topshirish kabi shakllarda amalga oshiriladi. Talabaga JN da butun ballar qo'yiladi.

Talabani amaliy mashg'ulotlarni o'zlashtirish darajasi quyidagi mezon asosida aniqlanadi

Baholash ko'rsatkichi	Baholash mezonlari	reyting bali
A'lo, 86-100%	Etarli nazariy bilimga ega. Topshiriqlarni mustaqil echgan. Berilgan savollarga to'liq javob beradi. Masalaning mohiyatiga to'liq tushunadi. Auditoriyada faol. O'quv tartib intizomiga to'liq rioya qiladi. Topshiriqlarni namunalari rasmiylashtirgan.	2

Yaxshi, 71-85%	Etarli nazariy bilimga ega. Topshiriqlarni echgan. Berilgan savollarga etarli javob beradi. Masalaning mohiyatini tushunadi. O'quv tartib intizomiga to'liq rioya qiladi.	1.5
Qoniqarli, 55-70%	Topshiriqlarni echishga harakat qiladi. Berilgan savollarga javob berishga harakat qiladi. Masalaning mohiyatini chala tushungan. O'quv tartib intizomiga rioya qiladi.	1
Qoniqarsiz 0-54%	Talaba amaliy mashg'ulot darsi mavzusiga nazariy tayyorlanib kelmasa, mavzu bo'yicha masala, misol va savollariga javob bera olmasa, darsga sust qatnashsa bilim darajasi qoniqarsiz baholanadi	0.5

ONni baholash

Oraliq nazorat “JI va XIM” fanining bir necha mavzularini qamrab olgan bo'limi bo'yicha, tegishli nazariy va amaliy mashg'ulotlar o'tib bo'lingandan so'ng yozma ravishda amalga oshiriladi. Bundan maqsad talabalarning tegishli savollarni bilishi yoki muammolarni echish ko'nikmalari va malakalari aniqlanadi. 2-ta ON o'tkazish rejalashtirilgan bo'lib 7 baldan iborat. ON nazorat ishlari yozma ish va test usulida o'tkazilishi nazarda tutilgan, yozma ish va test so'vollarini ishchi o'quv dastur asosida tayyorlanadi. ON ga ajratilgan balldan 55% dan past ball to'plagan talaba o'zlashtirmagan hisoblanadi. ON ni o'zlashtirmagan talabalarga qayta topshirish imkoniyati beriladi. ON bo'yicha olinadigan testlar kafedra mudiri rahbarligida tashkil etiladi va kafedrada o'quv yilining oxirigacha saqlanadi.

YaNni baholash

Yakuniy nazorat “JI va XIM” fanining barcha mavzularini qamrab olgan bo'lib, nazariy va amaliy mashg'ulotlar o'tib bo'lingandan so'ng yozma ravishda amalga oshiriladi. Bundan maqsad talabalarning fan bo'yicha o'zlashtirish ko'rsatkichlari, ya'ni bilim darajasi yoki muammolarni echish ko'nikmalari va malakalari aniqlanadi. YaN nazorat ishlari test usulida ham o'tkazilishi nazarda tutilgan, test so'vollarini ishchi o'quv dasturi asosida tayyorlanadi. ON va JNlarga ajratilgan balldan 55% dan past ball to'plagan talaba o'zlashtirmagan hisoblanadi va YaNga kiritilmaydi. YaNni o'zlashtirmagan talabalarga qayta topshirish imkoniyati beriladi. YaN bo'yicha olinadigan yozma ish variantlari kafedra mudiri rahbarligida tuziladi va dekanatlarga topshiriladi.

Test usulida YaN ni baholash mezonlari

YaN test va yozma ish shaklida o'tkaziladi va talabanning javoblari 30 ballik tizimda baholanadi. Bunda testga ajratilgan 10 ball 10 savollar soniga bo'linib, bir savolga qo'yiladigan ball topiladi (1 ball) uni to'g'ri javoblar soniga ko'paytirib, va yozma ishdagi 2 ta nazariy savollarga 10 balldan, jami nazariy savolga 20 balldan baholanib talabanning YaN da to'plagan ballari aniqlanadi.

1-ilova

Ishchi o'quv dasturga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida

_____ o'quv yili uchun ishchi o'quv dasturiga qo'yidagi o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilmoqda:

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There is no text or other markings on the paper.

O'zgartirish va qo'shimchalarni kirituvchilar:

(professor-o'qituvchining I.F.O.)

[illegible]

(imzosi)

Ishchi o'quv dasturga kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalar "Ijtimoiy-iqtisodiy" fakulteti Ilmiy-uslubiy Kengashida muhokama etildi va ma'qullandi (yil " " dagi " " - sonli bayonnoma).

Fakultet Ilmiy-uslubiy

Kengashi raisi:

dots. B.To'ychiboev

HAR BIR MAVZU UCHUN O'QUV-METODIK MATERIALLAR

1-MAVZU. “GLOBAL IQTISODIY RIVOJLANISH” FANINING PREDMETI VA VAZIFALARI

REJA:

1. Fanning predmeti, mazmuni hamda iqtisodiy mustaqillikni ta'minlashda jahon tajribasiga suyanish;
2. Jahon iqtisodiyotining hozirgi holati;
3. O'tish iqtisodiyotiga ega mamlakatlardagi iqtisodiy holatlar;
4. Dunyo taraqqiyotidagi ijobiy o'zgarishlar.

1. Fanning predmeti, mazmuni hamda iqtisodiy mustaqillikni ta'minlashda jahon tajribasiga suyanish

Mamlakatimizda ishlab chiqilgan bozor iqtisodiyotiga o'tishning o'ziga xos yo'li kontseptsiyasiga amal qilib iqtisodiyotda tub institutsional va tarkibiy o'zgarishlar amalga oshirilmoqda, ishlab chiqarishni qayta tashkil etish va davlat tasarrufidagi korxonani xususiylashtirish asosida mulkchilik munosabatlari qayta ko'rilmogda, yangi bozor mexanizmlari va bozor infratuzilmasi shakllantirilmoqda. Shu bilan birga respublikaning XXI asrga qadam qo'yishi milliy tizimlarga yuksak talablar qo'yuvchi iqtisodiy integratsiya asosida globallashtirishning jahon tendentsiyalari kuchaygan bir sharoitga to'g'ri keldi.

Globallashtirish davlatlarning iqtisodiy siyosat sohasidagi ustamonlik bilan harakat qilishlarini cheklaydi, lekin hech ham uni bekor qilmaydi. Hukumatlar davlatdagi investitsiya iqlimini investorlar uchun qiziqish uyg'otishini quyidagi tadbirlar orqali farqini belgilaydilar: infrastrukturani rivojlantirish; maorifni, kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimini qo'llab-quvvatlash; -ishlab chiqarishning samaradorligini oshirish bilan birga xizmat ko'rsatish sohasidagi narxlarni pasaytirish; -erkin raqobat uchun sharoit yaratish yoki normalarni tartibga solishni o'zgartirish; -mehnat bozorini ishini takomillashtirish.

Boz ustiga, bir yo'nalishda hukumat bevosita o'z ta'sirini yo'qotmaydi. Qochqinlar va immigrantlar muammosi o'z dolzarbligini yo'qotmasa hali, imigratsion nazorat va aholini ro'yxatdan o'tkazish tizimi shunga olib keladiki, ommaviy ko'chishlar iqtisodiyotning ko'rsatkichi bo'lib qolmaydi. Fuqarolik va yashash huquqini berish ustidan borilayotgan qattiqqo'l nazorat davlat tomonidan an'anaviy chegaralar va hududlarni saqlab qoluvchi yagona sohaga aylanadi.



Kolumbiya universitetining professori Jozef Stiglts

- Globallashuv - insonlar hayotini yaxshilashning eng yaxshi potensialidir, shu jumladan, rivojlanayotgan mamlakatlar aholisi hayoti yaxshilanmoqda. Uning ayrim yoʻnalishlari hozirning oʻzida, masalan, ilmning globallashuvi sogʻliqni saqlash, insonlarning umrini uzaytirishga olib kelmoqda

universiteti professori M.Kastels

- Globallashuv jarayonini — yangi kapitalistik iqtisod, unda axborot, bilim va informatsion texnologiyalar ishlab chiqarish va raqobatbardoshlik oʻsishning asosiy manbasi.

1.1-rasm. Globallashuv haqida iqtisodchi olimlarning fikrlari¹

Globallashuvning tahlili davlatlarni global dunyodagi funktsiyalarni oydinlashtirib beradi, negaki ayrim sohalarida globallashuvning taʼsiri uncha katta ahamiyatga ega emas. Har qanday chegaradan yuqori turgan global jihatdan qanchalik uzoqdaligimizni anglasak ham, bir necha yoʻnalishlar boʻyicha davlatlarning roli oʻzgargan. Davlatlar kapitalni jalb qilish va ushlab qolish va mustaqil iqtisodiy siyosatini oʻtkazish imkoniyatiga ega boʻlsa ham, ularning roli nazoratda emas, balki iqtisodiyotni tartibga solishdan iborat.

2. Jahon iqtisodiyotining hozirgi holati

Jahon xoʻjaligining turli mamlakatlar va mintaqalar iqtisodiyotining rivojlanishi boʻyicha bir xil emasligi xorijiy mamlakatlarning iqtisodiy munoobatlarida sezilarli aks etadi.

XXI asr busagʻasida jahon xoʻjaligi bozor iqtisodiyoti tamoyillari, xalqaro mehnat taqsimotining obʼektiv qonuniyatlari, ishlab chiqarish va kapitalning internatsionallashuviga asoslanadi. Dunyoning koʻplab mamlakatlari savdo, ishlab chiqarish va kredit-moliya sohasining birlashganlik darajasi xalqaro xoʻjalik kompleksi shakllanayotganligining belgisi boʻlib xizmat qiladi. Oʻz mohiyatiga koʻra, jahon xoʻjaligi faqat bir xil emas, balki tobora baynalminal tus olmoqda.

Rossiyalik iqtisodchi olim I.G.Vladimirova

- Globallashuv jahon iqtisodiyoti baynalmilallashuvining eng yuqori bosqichidir.

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

1.2-rasm. Globallashuv haqida iqtisodchi olimlarning fikrlari²

Zamonaviy xalqaro iqtisodiyot va unga mos keladigan xalqaro iqtisodiy munosabatlar tizimini quyidagilar tavsiflaydi: -xalqaro mehnat taqsimoti ishlab chiqarishining xalqaro ixtisoslashuvi va kooperatsiyalashuvi; -ishlab chiqarish omillari: kapital, ishchi kuchi, texnologiya, axborotning xalqaro harakati jadalligining yuqori darajadaliligi; -xalqaro tovar almashuvi, kapital oqimlari, mehnat migratsiyasi, axborot sohalarining globalligi; ishlab chiqarish va kapitalning baynalminallashuvi. Turli mamlakatlarda joylashgan korxonalaridagi ishlab chiqarish shakllarining, avvalambor, yirik xalqaro korporatsiyalar doirasida ko'payishi; -ochiq turdagi milliy iqtisodiyotlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi, tashqi iqtisodiy aloqalarning umumiy liberallashuvi; -bevosita tovarlar harakati va ishlab chiqarish omillari bilan bog'liq bo'lmagan mustaqil xalqaro moliya sohasining shakllanishi; -axborotlashtirish, axborot texnologiyalari xalqaro iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim jihatlaridan biriga aylanmoqda; xalqaro miqyosda joriy iqtisodiy va valyuta-moliyaviy jarayonlarni milliy darajada tartibga solishdan yuqori turuvchi, davlatlararo tartibga solishga intilishning kuchayib borishi.

Xorijiy mamlakatlarning iqtisodiyotida muhim rol o'ynovchi bir nechta xalqaro institutlarni ajratib ko'rsatish zarur.

Bu avvalambor davlatlararo tashkilotlar, muassasalar va konferentsiyalardir, chunki xalqaro iqtisodiy munosabatlarni tartibga solish tizimida davlat markaziy o'rin tutadi. Aynan davlat xalqaro huquqning muhim tarmoqlaridan biri bo'lgan xalqaro iqtisodiy huquqning asosiy sub'ektlaridan biri hisoblanadi.

3. O'tish iqtisodiyotiga ega mamlakatlardagi iqtisodiy holatlar

Jahon bozori yanada birlashib, unga o'tish iqtisodiga ega bo'lgan mamlakatlar ham kirib kelmoqda. Oxirgi o'n besh yil ichida jahon savdo sotig'i ishlab chiqarishdan ko'ra ancha tez rivojlandi. Jumladan, xorijiy sarmoyalarning rivojlanayotgan mamlakatlarga bo'lgan oqimi o'n yil ichida olti marotaba ortgan. Integratsiyaga yordam ko'rsatish hamda yuzaga kelgan muammolarni hal etish maqsadida umumiy qoidalar ishlab chiqilgan va ularga aloqador bo'lgan institutlar tashkil etilgan. Ayniqsa, bu borada Jahon savdo tashkiloti alohida o'ringa ega.

Rivojlangan mamlakatlardan ko'pchiligi keyingi vaqtda ochiq iqtisodiyot yo'liga o'tganligi sababli, jahon xo'jalik tizimida faol rol o'ynamoqdalar. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarning eksport va import hissasi yalpi ishlab chiqarilgan mahsulotning 49% ini tashkil etadi. O'tish iqtisodiyotidagi mamlakatlar

² Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

ko'p yillik yakkalanishdan so'ng jahon bozoriga chiqib, birlashishdan manfaat ko'rmoqdalar, islohot yo'nalishida turgan boshqa mamlakatlardan ko'ra ko'proq yutuqqa ega bo'lmoqdalar.

Umumjahon savdosining foydasi ichki bozor murossasizligi bilan bog'liq iqtisodiy ustunlikdan ham ancha ko'proqdir. Mamlakatlararo kapital, tovar va g'oyalar harakati yagona markaziy rahbariyat tomonidan emas, balki ehtiyoj va takliflar asosida boshqarilmoqda. Bu esa ishlab chiqarish mehnatini, savdo ko'lamini va milliy daromadni tobora o'sishiga olib keladi.

Ochiq savdo siyosatini va chet el sarmoyalarining jalb etilishini muntazam ravishda muhokama qilish g'oyatda muhimdir. Asosiy gap tashqi dunyo bilan o'zaro hamkorlik o'rnatish, ya'ni tijorat oqimlari va ularning jahon, savdosiga ta'siri, tezkorlik bilan JSTga kirish va uning haqqoniy a'zosi bo'lish, mintaqaviy savdo bitimlari tuzish, yangi iqtisodiyot yo'liga o'tgan mamlakatlardan kapitalning oqib kelishi va ularning boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarga ta'siri haqida bormoqda.

Er yuzining chorak qismini, dunyo aholisining uchdan bir qismini tashkil etuvchi mamlakatlarning o'zaro muvaffaqiyatli uyushmasi butun jahondagi iqtisodiy tizimga o'zining samarali ta'sirini o'tkazmoqda. Shu bilan bir qatorda, avvalgi iqtisodiy yo'nalishda bo'lgan mamlakatlarning umumjahon bozoriga o'tishi natijasida ayrim mamlakatning manfaatlari cheklanib qolmasmikan, degan xavotir ko'pchilikda yo'q emas, bu xavotirlanishda jon bor.

4. Dunyo taraqqiyotidagi ijobiy o'zgarishlar

Ayni paytda jahon matbuotida yirik xalqaro iqtisodchilar, moliya mutaxassislarining dunyo iqtisodiyotidagi o'zgarishlar tahlili bilan bog'liq qizg'in bahs-munozaralari boshlanib ketdi. E'tiborga molik tomoni shundaki, o'tgan yil oxiri va shu yil boshida rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotidagi turg'unlik va pasayishga qaramasdan, xalqaro iqtisodchilar kelgusi yilda yuz berishi kutilayotgan iqtisodiy inqiroz xavfi yo'qolgan deb, hisoblamodalar.

- Financial Times , - New York Times , - Wall Street Journal nashrlarida bu mavzuda bir qator tahliliy maqolalar e'lon qilindi. Ularda aytilishicha, dunyo iqtisodiyotining bugungi ko'rsatkichlariga tayangan holda, yaqin kelajakda ijobiy moliyaviy o'zgarishlar kutish mumkin. Bunga jiddiy asoslar bor.

Dunyo iqtisodiyotida eng katta ulushga ega bo'lgan Amerika Qo'shma Shtatlari iqtisodiyotidagi o'sishning to'xtashi u qadar katta xavf tug'dirmaydi. So'nggi o'n yil mobaynida yalpi milliy mahsulot ishlab chiqarishning yiliga 4,5 foizdan to'xtovsiz o'sishidan so'ng bunday pasayish muqarrar edi. Shu bois, Amerika fond birjalaridagi asosiy indeks bo'lmish Nasdaqning bir yil ichida 50 foizi pasayishi dunyo ishbilarmon doiralarini jiddiy tashvishlantirmadi.



1.4-rasm. Globallashuv haqida iqtisodchi olimlarning fikrlari³

Hatto global iqtisodiyotining yirik pasayishi yuz bersa ham, uni bartaraf etish uchun rivojlangan mamlakatlar ilgari inqirozlarga qaraganda ko'proq zahiralarga ega. Yaponiyadan boshqa barcha rivojlangan davlatlarda byudjet kamomadi qattiq nazoratga olingan. Ko'plab mamlakatlarning liberal va demokratik qoidalarga asoslangan bozor iqtisodiyotiga o'ta boshlaganiga asoslanib, ishonch bilan aytish mumkinki, iqtisodiy bo'hron yuz bersada, 1970 yillardagi xatolar qaytarilmaydi.



³ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

1.5-rasm. Globallashuv haqida iqtisodchi olimlarning fikrlari⁴

Sotsialistik va kapitalistik lagerlar o'rtasidagi siyosiy ziddiyatning yo'qolgani ham dunyo iqtisodiyotiga katta ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Sizning fikringizcha «Global iqtisodiy rivojlanish» fanining predmeti nimadan iborat?
2. Sizning fikringizcha fanning asosiy manbalari nimalardan iborat?
3. Bu fanni o'rganishning asosiy vazifasi va ahamiyatini siz qanday izohlaysiz?
4. Siz qanday fikrdasiz, dastlabki g'oyalar qachon va qaerda paydo bo'la boshladi?

2-MAVZU. JAHON IQTISODIYOTI GLOBALLASHUVI KONTSEPTSIYALARINING SHAKLLANISHI, RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA YO'NALISHLARI

REJA:

1. Jahon iqtisodiyotini globallashuv tushunchasi va tamoyillari.
2. Jahon iqtisodiyoti globallashuvining harakatlantiruvchi kuchlari va omillari.
3. Jahon iqtisodiyoti globallashuvi jarayonlarining natijalari.

1. Jahon iqtisodiyoti globallashuvi tushunchasi va tamoyillari

Jahon xo'jaligini globallashtirish – XX asrning 1980 yillar oxiri 1990 yillar boshida keng ilmiy aylanmaga kiritilgan nisbatan yangi tushunchadir. Bu davrga qadar-globallashtirish atamasi zamonaviy iqtisodiyotda yirik xalqaro kompaniyalar mahsulotlarining alohida savdo bozorlari va muvofiq tarzda yagona milliy yoki xorijiy bozorni egallashga emas, balki hamma bozorlarda, ya'ni global miqyosda savdo qilishga yo'naltirilgan korporativ strategiyalarni birlashtirish kabi muayyan, o'ziga xos hodisani belgilash uchun foydalanilgan.

Globallashtirishga nisbatan turlicha yondoshuvlar, turli ta'riflar mazkur tushunchaning mazmuni va hatto uning muvaqqat chegaralari ifodalanishi saqlanib kelmoqda. Jumladan, globallashtirish jarayonlari antik davrdan buyon yoki boshqa variantlarda, dastlabki jahon bozorlari yoki yaxlit jahon xo'jaligi yuzaga kelgan vaqtlardan e'tiboran rivojlanib kelayotgani to'g'risidagi tasdiqni ham uchratish

⁴ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

mumkin. Globallashtirish butun dunyo - tarixiy jarayon sifatida XVIII asr boshlaridan e'tiboran yuzaga kelgan deb hisoblaydi.

Jahon iqtisodiyotini globallashtirish – xo'jalik hayotini zamonaviy butunjahon internatsionallashtirish bosqichidir, uning doirasida jahon xo'jaligi sifat jihatdan yangi, rivojlanishning avval notanish bo'lgan tavsiflari va xususiyatlariga ega bo'ladi. Shunday tavsiflar sifatida jahon xo'jaligining muvofiq tarzda ortib borayotgan yaxlitligi hamda deyarli jahonning barcha mamlakatlari iqtisodiyotining keskin kuchayib borayotgan o'zaro bog'liqligi, xalqaro iqtisodiy munosabatlarga dastlab yopiq bo'lgan mamlakatlarni jalb etish, global tovar va ayniqsa moliya bozorlarini shakllantirish, jahon iqtisodiy gomogenizatsiyasiga ba'zan izchil bo'lmagan (xo'jalik yuritish shakli va tizimlarining o'xshashligi, bir xilliligini kuchaytirish) yo'nalish.



2.1-rasm. Globallashtirishning asosiy jihatlari⁵

Jahon xo'jaligi katta yoki kichik yaxlit iqtisodiy tizimdan nafaqat xalqaro mehnat taqsimoti, balki ulkan xalqaro, ko'pincha butunjahon, ishlab chiqaruvchi

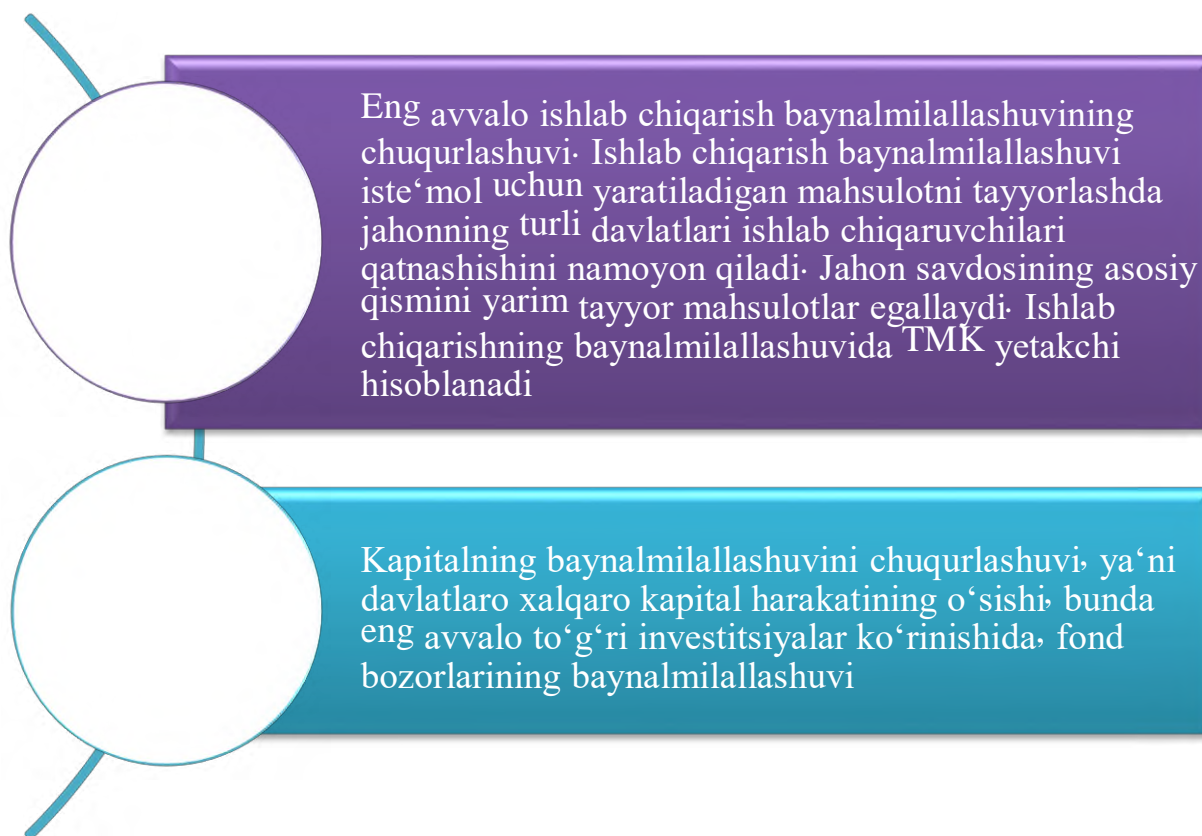
⁵ Shodmonov Sh.Sh., G'afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Iqtisod-moliya» nashriyoti, 2010.

savdo tuzilmalari, global moliyaviy tizim hamda planetar axborot tarmog'i bilan biriktirilgan yagona butunjahon iqtisodiy tashkilotga aylana boshladi. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish, investitsiyalarning tarmoqli tuzilmasi, ishlab chiqarish va savdo tabiati xo'jalik hayoti sub'ektlari tomonidan global kon'yunktura hisobga olingan holda belgilanadi, iqtisodiy o'sishlar va tushishlar butunjahon miqyosini qamrab oladi.

Xalqaro valyuta fondi taftishchilari jahon xo'jaligining globallashtirishini —tovarlar, xizmatlar va jahon kapital oqimi bo'yicha xalqaro bitimlarning turi, hajmi ortishi, shuningdek, texnologiyalarning nisbatan jadal va keng diffuziyasi natijasida jahonning barcha mamlakatlari ortib boruvchi iqtisodiy o'zaro bog'liqligi sifatida ta'riflaydilar.

2. Jahon iqtisodiyoti globallashtirishining harakatlantiruvchi kuchlari va omillari

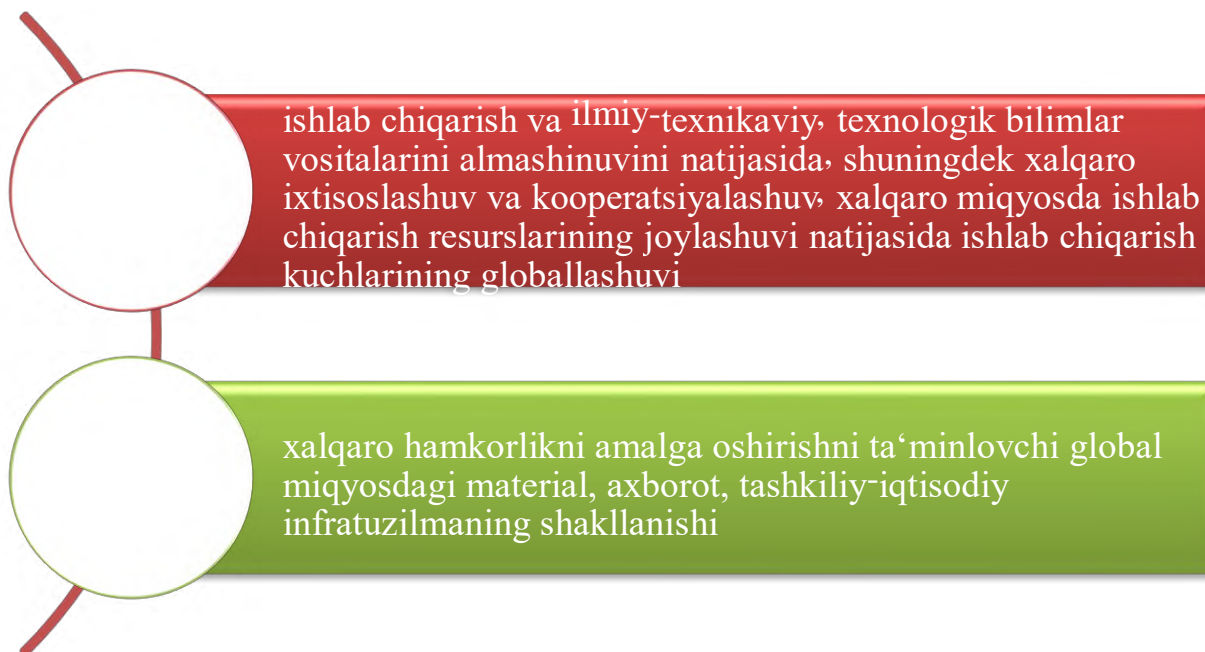
Globallashtirish tahlilining keyingi logistik bosqichi globallashtirayotgan jarayonlarga ta'sir ko'rsatuvchi, bevosita ularni shakllantiruvchi omillar va globallashtirishning harakatlantiruvchi kuchlarini ko'rib chiqishdan iborat bo'lishi lozim. Oxirgisiga jahon iqtisodiyoti doirasida kuch to'playotgan kapitalning jamlanishi va markazlashishini, xo'jalik hayotining transmilliylashtirilishi - yirik transmilliy kompaniyalar va moliyaviy guruhlarining o'sishi va rivojlanishini kiritish mumkin. Zamonaviy globallashtirish jarayonlariga nafaqat milliy bozorlarda, shuningdek, jahon miqyosidagi bozorlarda ham globallashtirishni rag'batlantiradigan bozor raqobati kabi baquvvat kuch katta ta'sir ko'rsatadi. Raqobatning asosiy vositasi – xarajatlarni kamaytirish, tovar va xizmatlar sifatini oshirish, ularning turlarini kengaytirish globallashtirishning motori hisoblanadi.



2.2-rasm. Zamonaviy jahon iqtisodiyotining globallasuvi jarayonlari

Globallashtirining bir harakatlantiruvchi kuchi ilmiy texnikaviy taraqqiyotning, texnologik innovatsiyalar taraqqiyotining rivojlanishi bo'lib, u transport va aloqani, axborot va telekommunikatsiya tarmoqlarini modifikatsiya qilishda yanada yaqqol namoyon bo'ladi, tovar va xizmatlar, moliyaviy vositalar, g'oya va axborot mahsulotlarini chegaraviy transport vositalariga tez va kam xarajat bilan joylashtirish uchun kutilmagan imkoniyatlarini yaratadi. Yangi axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining yuzaga kelishi, tez harakatlanuvchi kompyuter texnikasi, signal uzatishning optik to'liqini texnologiyasi, sputnik va uyali telefon aloqasi, kibernetika, tarmaq texnologiyalari, kompakt elektron qurilmalar rivojlanishi, internet global tarmog'i yaratilishi bilan, boshqa texnik yutuqlarning yuzaga kelishi bilan paydo bo'ldi.

Zamonaviy jahon iqtisodiyotining globallasuvi quyidagi jarayonlarda namoyon bo'ladi:



2.3-rasm. Zamonaviy jahon iqtisodiyotining globallasuvi jarayonlari

Butunlay yangi imkoniyatlar axborot va kommunikatsiya texnologiyalari doirasida yangiliklarning kashf qilinishi globallashtirish jarayonlari rivojlanishini rag'batlantiruvchi inqilob bilimlariga (knowledge-based) asoslangan haqiqiy axborot innovatsiyalari haqida gapirish imkonini beradi. Jahon iqtisodiyotida transmilliylashtirish jarayonlari real va moliyaviy tarmoqlarda transmilliy korporatsiyalar yaratilishi va ularning faoliyati jarayonlarida mujassamlanadi. G'arb iqtisodchilarining ishlarida iqtisodiy faoliyatning bunga o'xshash sub'ektlari transmilliy, xalqaro, multimilliy, supermilliy, global va boshqa kompaniyalar deb nomlanishi mumkin. Shunga muvofiq ravishda transmilliy korporatsiya deganda, yirik moliyaviy, ishlab chiqarish, ilmiy-texnikaviy, savdo-servis uyushmalari tushuniladi, ular o'z operatsiyalarini o'zlari tashkil etadilar va boshqa xorijiy mamlakatlarda ham birdek amalga oshiradilar. Ularni shaxsiy ishlab chiqarish, bank, investitsiya, savdo-reklama faoliyati, ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirish, kadrlarni tayyorlashni o'z ichiga oluvchi murakkab tashkiliy tuzilma bir-biridan ajratib turadi.

3. Jahon iqtisodiyoti globallasuvi jarayonlarining natijalari

Alohida mamlakatlar va jahon hamjamiyati mamlakatlari guruhi uchun iqtisodiy globallasuv jarayonlarining natijalari haqidagi masalaning qo'yilishi tan olingan masala hisoblanadi. Bir tomondan, xalqaro iqtisodiyot nazariyasi xorijiy raqobatchilar uchun bozorlarning ochilishi, xalqaro savdoning kuchayishi moliyaviy resurslar va investitsiyalarning mamlakatlararo joylashtirilishi, xalqaro

ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish, xalqaro ishlab chiqarishni oshirish uchun imkoniyatlar yaratishidan dalolat beradi.



- Globallashtirishning aytib bo'lmaz o'zgarishlari mamlakat tashqi savdosi shartlariga o'tkazadigan ijobiy ta'sirlarini maksimallashtirish va uning tahdidlarini minimallashtirishda iqtisodiyotning boshqa sohalari kabi tashqi savdoda ham olib boriladigan islohotlar muhim ahamiyatga ega.



- Chunki valuta bozorini erkinlashtirish orqali eksport-import operatsiyalarini rag'batlantirish, erkin raqobat muhitida ishlab chiqarish hajmini oshirish orqali tashqi savdoning iqtisodiy rivojlanishdagi rolini oshirish, sanoat siyosatini olib borish orqali iqtisodiyotning strategik muhim eksport tovarlari jahon bozori konyukturasining o'zgarishlariga bog'liqlik darajasini kamaytirishga erishish mumkin.

2.4-rasm. Jahon iqtisodiyoti globallasuvi jarayonlari natijalari⁶

Natijada globallashtirish mazkur jarayonda ishtirok etadigan mamlakatlarning katta muvaffaqiyati bilan muvofiqlashadi. Shu bilan bir vaqtda, xususan, globallashtirishning neoliberal modelining asosiy mazmuni bo'lgan xo'jalik hayotining keng qamrovli liberalizatsiyaning globallashtirish bilan birlashishi sharoitlarida global tovar va moliyaviy bozorlarda integrallashgan raqobatning kuchayishi raqobat kurashida kuchlilarga yon bosuvchi alohida kompaniyalar hamda alohida mamlakatlar uchun ham muqarrar risklarni anglatadi. Modomiki, rivojlangan mamlakatlar uchun globallashtirishning eng katta foydalari etarli darajada yuqori, alohida ishlab chiqarishni qisqartirish, daromadlarni qayta taqsimlash, ijtimoiy tengsizlikning kutilayotgan o'sishi ko'rinishidagi risklar davlatning ijtimoiy siyosati bilan bo'lib-bo'lib kompensatsiya qilinadi.



yordamida rivojlanayotgan mamlakatlar mahsulotlariga qiyosiy narxlar o‘rnatishda. Bu nazariyani Laura Tayson qo‘llab quvvatlaydi.

Bu kabi yondashuvning sababi - birinchidan, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning savdodan oladigan salmoqli nafining kamayishi hamda pirovard natijada umumiy boyliklarning qisqarishidir

Globallashtirish jarayonlari ko‘p hollarda ilg‘or iqtisodiyotning rivojlanishi darajasini oshirishga va unchalik rivojlanmagan mamlakatlarning jahon iqtisodiyotidagi o‘raining kuchsizlanishiga olib keladi. Ko‘pgina rivojlanayotgan mamlakatlar va o‘tish iqtisodiyotidagi mamlakatlar rivojlangan mamlakatlarga texnologik jihatdan bog‘liq bo‘ladilar: zamonaviy texnologiyalarning murakkablashuvi ularning ishlanmalari xarajatlarini juda oshirib yuboradi, o‘zlashtirilgan texnologiyalar esa komplementar omillarning, birinchi navbatda yuqori malakali va o‘qitilgan mutaxassislarning yo‘qligi tufayli yaxshi samara bermasligi mumkin.

Globallashtirish jahon iqtisodiyoti rivojlanishining umumiy qonunchiligini uning tengsizligini bekor qilmaydi, undan, rivojlangan mamlakatlar guruhlari uchun jahon bozoridagi etakchilikning o‘ziga xos kurashidan qochib qutilib bo‘lmaydi.

Bu rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ham to‘g‘ri hisoblanadi, chunki ular ishlab chiqargan tovarlarga nisbatan rivojlangan mamlakatlar tomonidan import cheklashlari tovar egalarining savdo shartlarini yomonlashtiradi.

Boshqa tarafdin, xorij tovarlari uchun chegaralarning butkul yopiqligi monopolizmga, iste‘molchilarning yuqori narxlarga duch kelishiga va nihoyat, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning xorijiy ishlab chiqaruvchilarga nisbatan raqobatga moyilligining yo‘qolishiga olib keladi.

Shu tufayli, bozorning optimallik shartlariga ko‘ra aniqlanadigan bir qismi xorij ishlab chiqaruvchilari uchun ochiq bo‘lishi kerak: savdodan olinadigan naf ushbu ishlab chiqarish va eksport darajasiga muvofiq tarzda iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurish xarajatlarining 120 %dan kam bo‘lmasligi kerak.

7

2.6-rasm. Jahon iqtisodiyoti globallashtirish jarayonlari natijalari

Globallashtirishning, eng avvalo, moliyaviy foydasi, o‘z hududida ta‘sis qilingan, alohida mamlakatlar, offshor hududlar, xorij kapitalini jalb qilish maqsadida soliqdan ozod qilinganligini olishlari mumkin. To‘rt asosiy hududiy guruhni birlashtiruvchi offshor hududlarning yaxlit pleyadasi yuzaga keldi. Karib havzasining offshor hududlari Nyu-York bilan bir vaqtinchalik mintaqada bo‘lgan Shimoliy va janubiy Amerika mamlakatlariga xizmat qiladi. Tinch okeanining

⁷ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Singapur, Gongkong, shuningdek, Vanuatu, Nauru va boshqa orol hududlari Tokio bilan bir vaqtinchalik mintaqada joylashgan Osiyo-Tinch okeani mamlakatlarining moliyaviy kapitalidan foydalanadilar.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Sizning fikringizcha jahon iqtisodiyotini globallashtirish yo'nalishlari qanday?
2. Jahon iqtisodiyoti globallashtiruvchi kuchlari va omillar haqidagi sizning fikrlaringiz?
3. Sizning fikringizcha jahon iqtisodiyoti globallashtirish jarayonlarining natijalarini o'rganishdan maqsad nimada?

3-MAVZU. JAHON IQTISODIYOTNI GLOBALLASHUVINING HARAKATLANTIRUVCHI KUCHLARI, BELGILARI VA SHAKLLARI. JAHON IQTISODIYOTINI GLOBALLASHUV OMILLARI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

REJA:

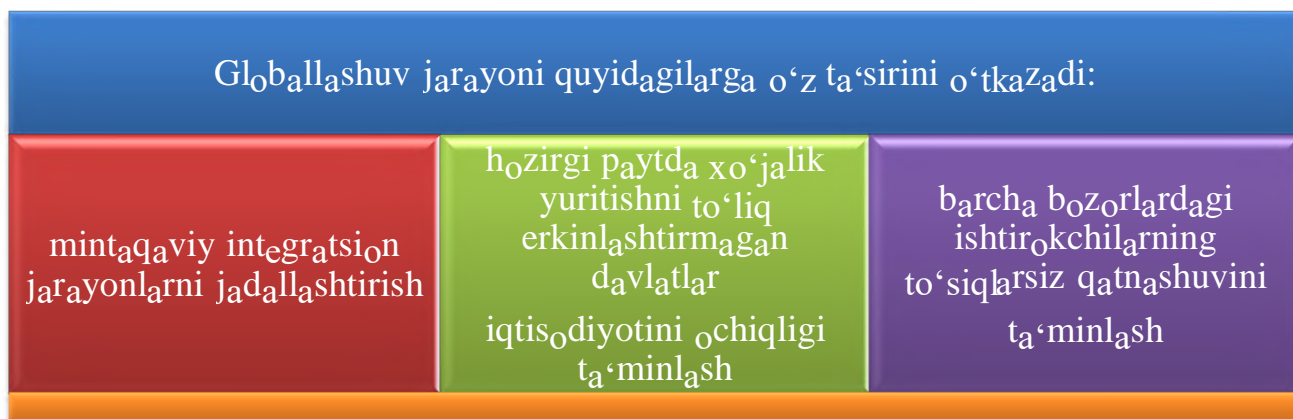
1. Globallashtirish jahon iqtisodiyoti baynalminalashuvining eng yuqori bosqichi sifatida;
2. Global jarayonlarning milliy iqtisodiyoti rivojlanishiga ta'siri;
3. Globallashtirish jarayonini harakatlantiruvchi omillar.

1

1. Globallashtirish jahon iqtisodiyoti baynalminalashuvining eng yuqori bosqichi sifatida

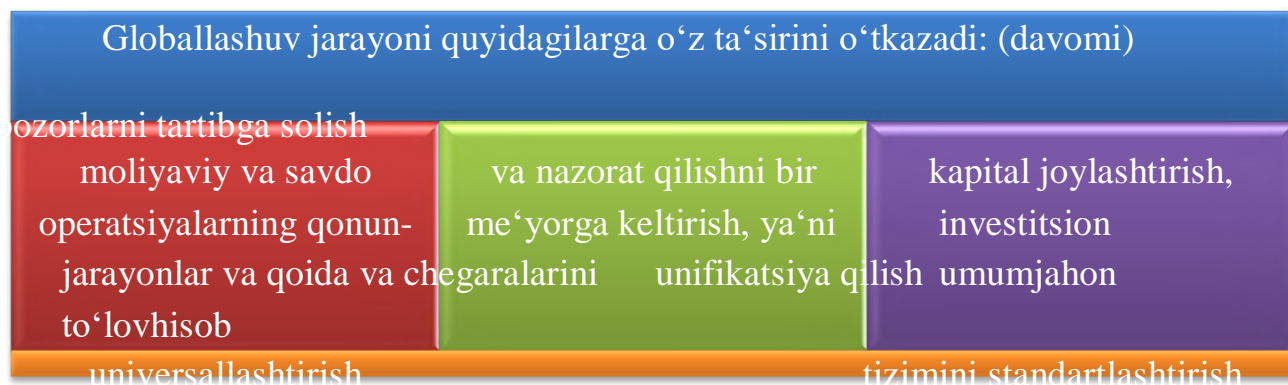
Globallashtirish zamonaviy jahon iqtisodiyoti rivojlanishidagi eng asosiy jarayonlarning biri bo'lib, xo'jalik hayoti baynalminalashuvining yuqori bosqichi hisoblanadi.

Xalqaro mehnat taqsimoti, xalqaro ishlab chiqarish kooperatsiyasi, tashqi savdo va xalqaro iqtisodiy munosabatlarning boshqa shakllari rivojlanishi natijasida milliy iqtisodiyotlarning o'zaro aloqasi va bir biriga bog'liqligi tobora kuchaymoqda. Hozirgi davrda tashqi omillarni hisobga olmasdan davlatlarning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash mumkin emas.



3.1-rasm. Globallashuvning asosiy bosqichlari⁸

Ma'lumki, mamlakatlar iqtisodiyotlarining bir-biriga bog'liqligi kuchayishi, tashqi iqtisodiy aloqalarning milliy iqtisodiyotlarga ta'sirining ortishi, katta-kichik davlatlarning xalqaro munosabatlardagi ishtiroki faollashuvi xo'jalik faoliyatining baynalminallashuvidir. Iqtisodiyot baynalminallashuvi bir qator bosqichlarni bosib o'tgan bo'lib, dastlabkisi xalqaro iqtisodiy hamkorlik hisoblanadi va bunda tashqi savdoning roli g'oyat muhimdir. Davlatlar o'rtasidagi xalqaro xo'jalik aloqalarining me'yoriy-huquqiy ta'minlanishi, qayta ishlab chiqarish jarayonlarining milliy chegaralardan tashqariga chiqishi xalqaro iqtisodiy hamkorlikdir.



3.2-rasm. Globallashuvning asosiy bosqichlari⁹

Baynalminallashuvning keyingi bosqichi-xalqaro iqtisodiy integratsiya atamasi bilan bog'liq. Bu davr xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi, kapital harakati jo'shqinligining kuchayishi, ilmiy-texnik rivojlanish umumbashariy

⁸ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. - T.: TDIU, 2017.

⁹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. - T.: TDIU, 2017.

xarakterga ega bo'lganligi, milliy iqtisodiyotning ochiqqligi va erkin savdo darajasi ortishi bilan izohlanadi.

Globalashuvning asosiy jihatlari¹³

	Taxminiy	Prognozlar	2017 yil oktyabr oyidan farq WEO prognozlari 1 G'	Taxminiy	Prognozlar
	2016-2017	2018-2019	2018 -2019	2017	2018-2019
Jahon chiqishi	3.2 3.7	3.9 3.9	0.2 0.2	3.9	3.9 3.8
Rivojlangan davlatlar	1.7 2.3	2.3 2.2	0.3 0.4	2.4	2.3 2.0
Rivojlanayotgan va rivojlanayotgan Osiyo	6.4 6.5	6.5 6.6	0.0 0.1	6.8	6.5 6.5

Integratsiya (integratio) so'zi lotin tilidan olingan bo'lib, ma'lum bir qismlarning umumlashishi, yagona bir shaklga kelishi va birlashishini anglatadi. Mintaqalar doirasida ayrim mamlakatlar iqtisodiyotlarining o'zaro yaqinlashib, bir-birini to'ldirishi hamda baynalminallashuv jarayonida yagona bir ishlab chiqarish va boshqarish tizimida faoliyat yuritishi mintaqaviy integratsiya deb ataladi.



- 2016 yil o'rtalaridan boshlab davom etayotgan sikllar o'sishi davom etmoqda. Dunyo yalpi ichki mahsulotining to'rtidan uch qismini hisobga olgan holda 120 ta iqtisodiyot 2017 yilda o'sish sur'atlarini 2017 yilda boshlagan, bu esa 2010 yildan buyon global miqyosda kengayib borayotgan o'sishdir.

3.3-rasm. Globalashuvning asosiy jihatlari¹⁴

Xalqaro iqtisodiy integratsiya mehnat taqsimoti asosida ma'lum bir davlatlar xo'jaliklarining birlashishi hamda o'zaro aloqalarining samarali rivojlanishi oqibatida milliy iqtisodiyotlarga turli shakl va darajada ta'sir o'tkazishi mumkin. Xalqaro iqtisodiy integratsiya xo'jalik munosabatlari baynalminallashuvining yangi va shu bilan birga murakkab bosqichi bo'lib, jahon iqtisodiyotining yuqori,

samarali va kelajakka yo'naltirilgan rivojlanish nuqtasi hisoblanadi. Bunda faqatgina milliy xo'jaliklar birlashibgina qolmasdan, balki iqtisodiy muammolarning echimi hamkorlikda hal etilishi ta'minlanadi. Shu o'rinda aytish joizki, iqtisodiy integratsiya mamlakatlarni birgalikda faoliyat yuritishga etaklovchi jarayon sifatida quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- turli mamlakatlarning milliy xo'jaliklari o'rtasidagi hamkorlik hamda ularning to'liq yoki qisman umumiylashuvi;

- mamlakatlar o'rtasida tovar, xizmat, kapital va ishchi kuchi harakatidagi to'siqlarning qisman yoki to'liq bartaraf etilishi;

- yagona bozor yaratish maqsadida ma'lum bir davlatlar bozorlarining bosqichma-bosqich birlashuvi;

- turli mamlakatlarga taalluqli bo'lgan xo'jalik sub'ektlari o'rtasidagi farqlarning birin-ketin bartaraf etilishi;

- har bir hamkor davlatda iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi chet el sub'ektlarining kamsitilishiga yo'l qo'ymaslik.

Iqtisodiy integratsiya jarayonlari ikki tomonlama, bir nechta mamlakatlar va hududlararo bo'lishi mumkin. Hozirgi zamonda integratsion birlashmalarning asosiy masalalaridan biri ularning hududiy darajada rivojlanishini ta'minlash hisoblanadi. Bu masalada odatda davlatlararo boshqaruv tizimi joriy etilib, yakka umumiy mintaqaviy xo'jalik majmui tashkil etiladi. Hozirgi bosqichda xalqaro aloqalar tizimining barcha jabhalarida izchil o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Uning aksariyati globallashuv jarayonlarining rivojlanishi bilan bog'liqdir.

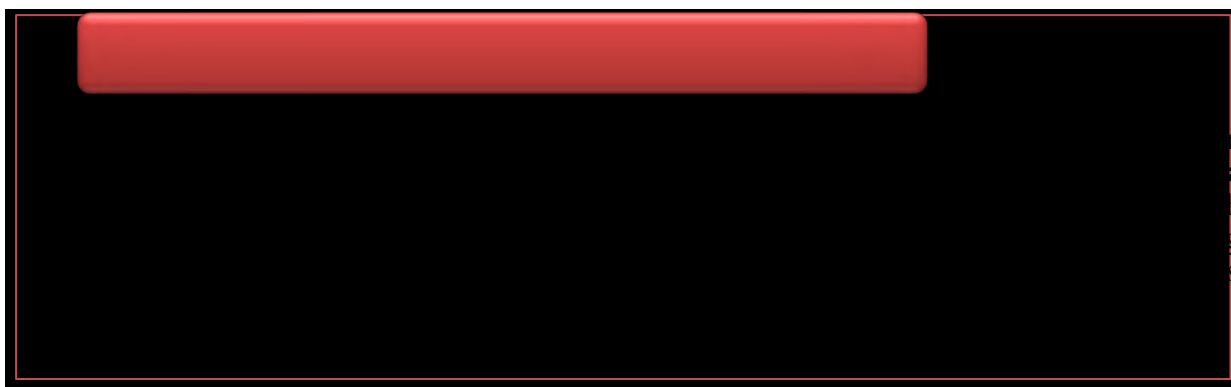
Globallashuv baynalmilallashuvning eng yuqori bosqichi bo'lib, shu nuqtai nazardan bu faqatgina inson va tovarlar harakatining kuchayishigina emas, balki ko'p jihatdan bilimlar va ma'lumotlar almashuviga asoslanadi.

Globallashuvga atroflicha ta'rif berilganda, aholining erkin migratsiyasi, tovar va xizmatlar, texnologiya va ma'lumotlarning milliy chegaralardan to'siqsiz erkin o'tishi, xorijiy investitsiyalar hajmining kengayishi, hududiy va ixtisoslashgan bozorlarning o'zaro integratsiyalashuvi, ekologik, demografik muammolarning umumbashariy masalaga aylanganligi tushuniladi.

2. Global jarayonlarning milliy iqtisodiyot rivojlanishiga ta'siri

Jahon xo'jaligi zamonaviy globallashuvining asosiy xususiyatlaridan biri kapital, tovar va xizmatlar, ishchi kuchining erkin harakatida inson intellektual qobiliyatidan unumli foydalanish imkoniyatlarining ortishida namoyon bo'ladi. Ushbu omil ta'sirida rivojlanayotgan mamlakatlarning globallashuv afzalliklaridan foydalanish, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot sur'atlarini oshirish imkoniyatlari paydo bo'lib, shu bilan birga iqtisodiy siyosat yuritganda, uning e'tiborga olinmasligi salbiy oqibatlarga olib keluvchi natijalarni keltirib chiqarishi mumkin.

Xalqaro kapital migratsiyasi. So'nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalar taraqqiyoti natijasida bevosita investitsiyalar, portfel investitsiyalar va bank ssudalaridan iborat kapitallar xalqaro harakatining kuchayishi globallashuvning diqqatga sazovor xususiyatlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Moliyaviy resurslar xalqaro oqimining o'sish sur'atlari xalqaro savdo hajmining o'sish sur'atlarini sezilarli darajada ortda qoldirmoqda. Ayniqsa, bevosita xorijiy investitsiyalar oqimining jadallashib borayotgani diqqatga sazovordir.



3.4-rasm. Globallashuvning asosiy jihatlari¹³

Xalqaro kapital harakati uning barcha ishtirokchilariga daromad keltiradi. Xorijiy investorlar xalqaro miqyosdagi bozorlarga kirish orqali tavakkalchilikning diversifikatsiyasiga erishib, jahon miqyosida daromad olish imkoniyatini qo'lga kiritadilar. Odatda investitsiya qabul qiluvchi davlatlarda foiz stavkalari darajalari yuqori bo'lib, bu investorlarning o'z kapitallarini yuqoriroq foyda miqdorini ta'minlovchi hududlarga yo'naltirishiga turtki bo'ladi.

Ma'lumki, o'tish davri iqtisodiyoti mamlakatlarida milliy xo'jalik tizimini takomillashtirish, shuningdek ishlab chiqarish va eksportning diversifikatsiyalashuviga erishish maqsadida mavjud tarmoqlarni rivojlantirish va yangilarini yaratishga ehtiyoj baland.

Bunday sharoitda jahon kapital bozoriga chuqur integratsiyalashuv ushbu mamlakatlar uchun iqtisodiyotni isloh qilish va o'sish sur'atlarini jadallashtirish, moliyaviy tizimni barqarorlashtirish hamda milliy valyuta va bank tizimini mustahkamlash kabi masalalarni hal qilishda investitsiyalarni keng jalb qilish orqali jahon moliya bozorlari afzalliklaridan samarali foydalanish imkoniyatini beradi.

Investitsiya jalb qilish natijasida iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirish kapitalning qaysi shaklda kirib kelishiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Bevosita xorijiy investitsiyalar ko'rinishidagi xalqaro kapital harakatida ishtirok etish ustuvorligini belgilovchi omillardan biri - bu transmilliy kompaniyalarning intellektual mulki bo'lmish ilg'or texnologiyalarning jahon bozorida to'g'ridan-to'g'ri sotilmasligi bo'lib, o'tish iqtisodiyoti mamlakatlari bunday imkoniyatga faqatgina bevosita xorijiy investitsiyalarni jalb etish orqaligina ega bo'lishlari mumkin.

Bu jihatdan bevosita xorijiy investitsiyalarning o'tish iqtisodiyoti mamlakatlari uchun afcal xususiyatlari: hamkor transmilliy kompaniyalarning mavqei, ularning

xom ashyo etkazib beruvchilar bilan aloqasi, tayyor mahsulot sotuv kanallari, jahon bozori doirasida marketning tadqiqotlari, boshqaruv malakasi va ishlab chiqarish sirlari, shuningdek, kadrlar tayyorlash dasturlaridan iborat bo'lib, bu va boshqa omillardan oqilona foydalanish milliy iqtisodiyot samaradorligi va raqobatbardoshligi darajasining oshishiga olib kelmoqda.

Mamlakatda xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarining tashkil etilishi erkin raqobat muhitini yaratish orqali tovar va xizmatlar sifatini oshirish, ishlab chiqarish tannaixini pasaytirish va avvallari bozorning mahalliy ishlab chiqaruvchilar tomonidan monopollashtirilgan tarmoqlarida tovar va xizmatlar sifat standartlarining oshishiga olib kelishi mumkin.

Tovar va xizmatlar erkin savdosi globallashuvning muhim jihatidir. Ma'lumki, milliy iqtisodiyotning nisbiy afzalliklarga ega tarmoqlarda ixtisoslashuvi va xalqaro savdoda ishtirok etishi aholi daromadlari va farovonligi oshishining qo'shimcha manbai bo'lib hisoblanadi. Fan-texnika yutuqlaridan foydalanish natijalari xalqaro savdo orqali boshqa mamlakatlarga bilvosita va to'g'ridan-to'g'ri tarqaladi. To'g'ridan-to'g'ri tarqalish fan-texnika yutuqlarini o'zida mujassam etgan texnologiyalarning jahon bozorida sotilganida va boshqa mamlakatlar ularni xarid qilganida sodir bo'ladi. Bilvosita tarqalish yangi texnika va texnologiya ishlab chiqilgan mamlakat eksport tarmoqlari samaradorligi oshganida va tovarlar sifatining yaxshilanganida ro'y beradi.

4. Globallashuv jarayonini harakatlantiruvchi omillar

Xalqaro iqtisodiy munosabatlar ilk davlatlar bilan bir paytda ob'ektiv reallik sifatida paydo bo'lgan keng ko'lamdagi rang-barang aloqalar va munosabatlarning muhim tarkibiy qismini ifodalaydi. Uzoq tarixga nazar tashlar ekanmiz, qadimgi tsivilizatsiyalar eramizdan avvalgi IV-III ming yilliklardayoq iqtisodiy sohada o'zaro aloqalar olib borishganiga doir bir talay misollarga duch kelamiz, chunki ular hoh Qadimiy Misr yoki Shumer madaniyati bo'lsin, xoh Ind vodiysi madaniyati yoki Shan-In davridagi Xitoy bo'lsin, kelib chiqishining avtonomligi va geografik jihatdan ajralganligiga qaramasdan, bir-birlari bilan xo'jalik munosabatlarini o'rnatishga va ularni keyin ham davom ettirishga intilishgan.

- So'nggi oylarda jahon savdosi sarmoyalarni jalb qilish, ayniqsa rivojlangan davlatlar o'rtasida qo'llab-quvvatlangani va Osiyoda yangi ishlab chiqarilgan smartfon modellari ishga tushirilgunga qadar ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish bilan mustahkamlanib borgan.

- Xarid qilish menejerlari indekslari kuchli ishlab chiqaruvchi faoliyatni oldinga suradi va kuchli iste'molchilarning ishonchligi sog'lom yakuniy talabga ishora qiladi.

Juda ko'p manbalar shundan guvohlik beradiki, ahyon-ahyonda tartibsiz tabiatdagi natural tovar ayirboshlash ko'rinishdagi munosabatlar o'rniga astasekin antik davr (eramizdan avvalgi I minginchi yillar - eramizning I minginchi yillarining o'rtalari) ga xos bo'lgan tovar-pul munosabatlarning rivojlanishi asosidagi doimiy xo'jalik aloqalari vujudga keladi.

O'rta asrlarning boshlanishi xalqaro iqtisodiy munosabatlarning ilgarilanma harakatida iqtisodiyotning yalpi naturallashuvi, mulkning korporativ-tabaqalangan tuzilmasi va ijtimoiy munosabatlarning sakralizatsiyasiga asoslangan orqaga chekinishni keltirib chiqardi. Biroq shaharlarning o'sishi va savdo-sudxo'rlik kapitalining rivojlanishi Buyuk geografik kashfiyotlar ochilgan davrda mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy sohadagi aloqalarning misli ko'rilmagan darajada kengayishiga va Evropadagi etakchi davlatlar: Ispaniya, Portugaliya, Gollandiya, Frantsiya va Britaniyaning kolonial imperiyalari tashkil topishiga poydevor yaratdi.

Aynan ana shu omil, shuningdek, ishlab chiqarish, transport va aloqa vositalarida ulkan olg'a siljishni ifodalagan XVIII asrning oxiri XIX asrning boshlaridagi sanoat to'ntarishi (inqilobi) zamonaviy ko'rinishdagi xalqaro iqtisodiy munosabatlarning shakllanishi uchun zarur bo'lgan muhit sifatida global iqtisodiy makrotizimni yuzaga kelish jarayoniga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatdi. Shunday qilib, insoniyatni XIX-XX asrlar bo'sag'asida taraqqiyotning industrial davriga o'tishi an'anaviy ko'rinishdagi hududiy xo'jalik tizimlari evolyutsiyasidan oldingi davrga yakun yasadi, jahon miqyosida Evropa bozor iqtisodiyoti modelining g'alabasini ifodaladi.

Boshqacha qilib aytganda, bir tomondan Evropa, Shimoliy Amerika va ma'lum darajada, Yaponiya milliy xo'jaliklarini, ikkinchi tomondan keng ko'lamdagi mustamlaka periferiyalarini o'z ichiga olgan jahon iqtisodiy majmuasining yuzaga kelishi xalqaro iqtisodiy munosabatlar tizimining shunday ko'rinishining yaralishiga olib keldiki, bu ko'rinish shu holatda ma'lum o'zgarishlar bilan hozirgi kunda ham mavjud bo'lib kelmoqda.

Mustamlakachilik imperiyalarining tugatilishi va rivojlanayotgan mamlakatlar deb atalmish guruhlarining vujudga kelishi natijasida iqtisodiy aloqalar uch iqtisodiy markaz, ya'ni AQSh, Evropa, Yaponiya bilan Osiyo, Afrika hamda Lotin Amerikasidagi yosh davlatlar o'rtasidagi aloqalar ko'rinishini oldi. Sobiq SSSRning tarqalib ketishi va sobiq sotsialistik mamlakatlarning tub ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar yo'liga o'tishi rejalibuyruqbozlik xo'jaligining samarasiz ekanligi va rivojlanishning bozor modeliga keng ko'lamda o'tish muqarrar ekanligini namoyish qildi.

Globallashuv jarayonlarining tezlashishiga bir necha omillar ta'sir etadi, bu omillarning asosiylari quyidagilar hisoblanadi: yopiq tipdagi milliy iqtisodiyotdan ochiq iqtisodiyotga o'tish; xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi; davlat tomonidan tartibga solish usullarining takomillashuvi; transmilliy

korporatsiyalarning paydo bo'lishi; baynalmilal iqtisodiy ayirboshlash mexanizmlarining vujudga kelishi; fan va texnikaning rivojlanishi.

Davlatlarning yopiq tipdagi xo'jalik tizimidan qutulishga intilishi haqida gapirganda, etakchi mamlakatlar o'z siyosatlarida global bozor makrotizimini qurishning asosiy sharti bo'lgan barcha uchun barobar raqobat muhitini saqlashni qayd etib o'tish kerak.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Sizning fikringizcha xalqaro iqtisodiy integratsiyaning asosiy belgilari nimalarda namoyon bo'ladi?
2. Baynalminalashuv jarayonining rivojlanish bosqichlari sizning fikringizcha qanday o'ziga xos xususiyatlarga ega?
3. Sizning fikringizcha nima sababdan globallashuv ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi jamiyat taraqqiyotining murakkab bosqichi hisoblanadi?
4. Siz nima deb o'ylaysiz, globallashuv jahon iqtisodiyotining qaysi jabhalarida namoyon bo'lmoqda?
5. Sizning fikringizcha globallashuv va integratsiyalashuv darajalari qanday o'ziga xos xususiyatlarga ega?

4-MAVZU. JAHON IQTISODIYOTINING GLOBALLASHUV MUAMMOLARI VA ULARNING GURUHLANISHI

REJA:

1. Jahon iqtisodiyotida global muammolarning paydo bo'lishi;
2. Global o'zaro bog'liqlik jarayonining ziddiyatlari;
3. Global energetik muammo va uni hal etish yo'llari;
4. Moliyaviy va iqtisodiy inqirozlar.

1. Jahon iqtisodiyotida global muammolarning paydo bo'lishi

Global muammolar o'zaro bog'liqlikning yaqqol ko'rinishlaridan biri hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotida hozirgi davr tsivilizatsiyamiz o'zining rivojlanish jarayonida hech qachon hozirgi kundagidek keskin muammolar girdobiga duch kelmagan. Jahon iqtisodiyotida bu muammolarni hal etmasdan turib, insoniyat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot yo'lidan rivojlanib harakat qila olmaydi. Jahon iqtisodiyotida u yoki bu muammoni global, ya'ni, umumjahon miqyosdagi muammolar ekanligini ko'rsatuvchi asosiy mezonlar quyidagilar hisoblanadi:

- Uning olamshumul ahamiyat kasb etishi.
- Insonlar hayotining barcha sohalariga taalluqliligi.
- Muammoni hal etishda ko'pchilik davlatlarning birgalikda harakat qilishligi.

Olimlar va jamoat arboblari orasida mamlakatlar yoki hududlar taraqqiyotidagi o'ziga xos masalalarning global muammolarga aylanishi hususida turli fikrlar va qarashlar kontseptsiyasi mavjud. Shuni qayd etib o'tish joizki, bu jarayonga asosiy sabab jahon xo'jaligining XX asr industrial bozor iqtisodiyoti bosqichiga xos bo'lgan ekstensiv rivojlanishi bo'ldi. Ammo oxirgi o'n yilliklarda Evropa, Amerika va Osiyoning rivojlangan mamlakatlari o'z iqtisodiyotlarini intensiv rivojlanish yo'liga o'tkazish uchun qanchalik harakatlar qilayotgan bo'lsalarda, ko'plab qoloq, rivojlanayotgan, shuningdek, bir qator o'tish davri iqtisodiyotli sobiq sotsialistik mamlakatlar uchun intensifikatsiyalash jarayoni echilmagan eng muhim muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Global muammolar orasida ekologik, oziq-ovqat, demografik muammolar asosiy o'rinni egallaydi.

Ekologik muammo. Jahon iqtisodiyotida ekologik muammolar ko'p asrlik tarixga ega, biroq, XX asrning 70-90 yillariga kelib, takror ishlab chiqarish va insonlarning xo'jalik faoliyati orasidagi muvozanatning buzilishi oqibatida biosfera holatida keskin yomonlashish holatlari kuzatila boshlandi. Jahon iqtisodiyotida ko'plab keltirilgan ma'lumotlarda atrofmuhit degradatsiyasi ko'larnining kattalashib borayotganligi qayd etiladi. Keyingi 100 yil ichida sayyoramizdagi o'rmonlarning uchdan ikki qismi yo'qolib ketdi, atmosferadagi karbonat angidrid miqdori 13 foizga ko'paydi, o'nlab turdagi o'simlik va hayvonot dunyosi butunlay qirilib ketdi, inson genofondining o'zi ham oldini olib bo'lmaydigan mutatsion o'zgarishlar xavfi ostiga tushib qoldi.



Global rivojlanish prognozi 2018 va 2019 yillarda yanada ko'tariladi



2017 yilda yuzaga kelgan kuchli momentumning 2018 va 2019 yillarga borishi kutilmoqda, global o'sish esa har ikki yilda ham 3,9 foizgacha (kuzgi prognozlarga nisbatan 0,2 foiz yuqoriroq) qayta ko'rib chiqilgan. 2017-yilgi global o'sishni kuzda prognoz qilingan ko'rsatkichdan 0,7 foizga yuqoriroq 3,7 foizga baholaydi.



Yuqori o'sish sur'ati ayniqsa Evropada va Osiyoda keng tarqalgan edi, lekin rivojlangan va rivojlanayotgan bozorlar va rivojlanayotgan iqtisodiyot guruhlari uchun kuzgi prognozlarga nisbatan 0,1 foiz darajadan oshishi bilan keng asoslangan.

4.1-rasm. Global rivojlanish prognozi¹⁰

Ekologik xavf-xatarlarning kuchayishi jahon iqtisodiyotida ekologizatsiyalash jarayonini rivojlantirishga asos bo'ladi, zero tabiatni himoyalash omillari savdo, investitsiyalar, ishchi kuchi migratsiyasi kabilarga ta'sir etadi. Mutaxassislarning qayd etishicha, hozirgi kunda umumiy aylanmasi 150 mlrd. dollarga teng bo'lgan tabiatni asrovchi tovarlar, xizmatlar va texnologiyalarning maxsus bozorlari vujudga kelmoqda.

Atrof-muhitni himoya qilish tadbirlari eksport qilinadigan mahsulotlarning raqobatbardoshligiga ham ta'sir qiladi, zero iste'molchilar ekologik toza va xavfsiz mahsulotlarni afzal ko'rishadi. Ekologik muammolar ko'plab mamlakatlar rivojlanishining strategik dasturlarida markaziy o'rinlardan birini egallab, global va hududiy xalqaro integratsion tashkilotlarning kun tartibiga olib kirildi. Eng yirik xalqaro tashkilot - BMT 1972 yildan buyon maxsus Atrof-muhit bo'yicha dastur (YuNEP)ni amalga oshirib kelmoqda. 1992 yilda o'tkazilgan atrof-muhit bo'yicha BMT Anjumanining (Rio-de-Janeyro) o'tkazilishi katta ahamiyat kasb etdi. Ushbu Anjuman qatnashchilari barqaror rivojlanish tamoyilini qabul qilishdi. Bu tamoyil o'z ichiga 27 ta tavsiyaviy harakterdagi printsiplarni olib, ularning mohiyati ekologik xavfsizlikning universal mezonlarini qabul qilish, chiqindisiz

¹⁰ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).– T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

texnologiyalarni joriy etish, sanoat va harbiy sohadagi chiqindilardan rejali ravishda foydalanish, yangi avlodni atrof-muhitni asrab-avaylashga qarata tarbiyalashdan iboratdir.

Ma'lumki, bizning respublikamiz va shuningdek qo'shni davlatlar aholisi ham Orol dengizi suvining kamayib ketishi bilan bog'liq bo'lgan muammoni o'z boshidan kechirmoqda. Bu faqat bizning respublikamiz muammosigina bo'lib qolmasdan, balki global muammo ekanligini jahon hamjamiyati ham bugungi kunda tan olmoqda. 60-90 yillarda Orol dengizi akvatoriyasi 7 baravar qisqardi, suv hajmi 13 marta kamaydi, uning minerallashuvi esa o'nlab baravar oshib, dengizni tirik organizmlarning yashashi uchun yaroqsiz ahvolga keltirdi. Bugun Orolbo'yida nafaqat ekologik, balki dunyo miqyosida og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy va demografik muammolar paydo bo'ldi. Orol dengizining qurishi davom etayotgani va uning atrofida gumanitar falokat sodir bo'layotgani sababli Orolbo'yining tabiiy biologik fondini asrab-avaylash, Orol inqirozining atrof-muhitga, eng muhimi, bu erda istiqomat qilayotgan yuz minglab va millionlab odamlar hayotiga haloqatli ta'sirini kamaytirish bugungi kundagi eng muhim vazifa hisoblanadi.

2. Global o'zaro bog'liqlik jarayonining ziddiyatlari

Dunyo mamlakatlari va xalqlarining o'sib borayotgan o'zaro bog'liqligi, ularning rivojlanish darajasi, madaniyat, tarixiy an'analardagi barcha farqlarga qaramay, shunday bosqichga o'tdiki, bu bosqichni-globallashuv deb atamoqdalar. Bu tushuncha hozirgi kunda juda ommaviylashib ketdi. Lekin globallashuv ko'pchilik mamlakatlar tomonidan ularning milliy manfaatlari va o'zligiga tahdid sifatida qabul qilinmoqda. O'zbekiston ham globallashuv natijasida ochilayotgan imkoniyatlar bilan bir qatorda jiddiy xavfxatarlarga duch kelmoqda.

•Ikki yillik prognozga ko'ra, global istiqbolga yo'naltirilgan yuksalishning o'zgarishi, asosan, 2018 va 2019 yillarda o'sishning 2 foizdan oshishi kutilayotgan rivojlangan mamlakatlardan kelib chiqadi.

•Ushbu prognoz global moliyaviy sharoit va ijobiy his-tuyg'ularni qo'llabquvvatlaydi ayniqsa, sarmoyada talab katta bo'lgan tezlashtirishni saqlab qolish, katta eksportga ega iqtisodlarning o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

4.2-rasm. Global rivojlanish prognozi¹¹

¹¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).– T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

So'nggi yillarda turli davlatlarning iqtisodiy globallashtirishga moslashuvda turli muammolar vujudga kelmoqda. Bu muammo rivojlanayotgan mamlakatlarning, shu jumladan o'tish iqtisodiyotli mamlakatlarning jahon xo'jaligi tizimiga to'liq integratsiyasida namoyon bo'lmoqda.

Globallashtirish borgan sari o'z faoliyatini kengaytirayotgan va mustaqil xarakterga ega bo'layotgan moliyaviy bozorlarning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib bormoqda. Globallashtirish farovonlik keltirish bilan birgalikda ko'p imkoniyatlardan maxrum ham etishi mumkin.

Globallashtirish jarayonidan ancha uzoq bo'lgan er kurrasining yarim aholisi, ya'ni 3 milliard kishi, kuniga 2 AQSh dollaridan kam pulga yashashga majbur. BMTning sobiq Bosh kotibi Kofi Annan ta'kidlaganidek, "Globallashtirish butun insoniyatga foyda keltirishi mumkinligiga men ishonaman. Ammo ko'rinib turibdiki, ayni kunlarda millionlab odamlar, balki, insoniyatning ko'pchilik qismi bundan yuz o'girmoqda. Ular hayotlarida globallashtirish mevalarining ko'pligi tufayli emas, balki ozligi yoki butunlay yo'qligi tufayli kambag'aldir".

Hozirda tabiiy ravishda faqat bir mamlakat miqyosida hal qilib bo'lmaydigan va samarali hal qilinishi lozim bo'lgan bir qator muammolar vujudga keldi. Mintaqaviy darajadagi texnogen va ekologik salbiy oqibatlariga Chernobil va Orol fojiasini ko'rsatish mumkin. Texnika va texnologiya rivojlanishi va shu jarayonga moslashmaganligi tufayli ishchilarning bo'shatilishi va ishsizlikning o'sishi, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda keskin tus olmoqda. Kambag'allik, etnik to'qnashuvlar va boshqa lokal fojialar tufayli aholining ommaviy ravishda migratsiyasi ro'y bermoqda (Afg'oniston, Osiyo va Afrikaning alohida mamlakatlari).

Jahon iqtisodiyoti globallashtirish natijasida jahon xo'jaligi sohalarining bog'liqligi darajasi o'zining yangi pog'onaga ko'tarilganligidan dalolat bermoqda. O'zaro bog'liqlik darajasining oshishi har tomonlama rivojlanishga sabab bo'lish bilan birgalikda bir qancha xavflarni ham vujudga keltirmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun tashqi ta'sir omillari iqtisodiy soha ichida yoki makrodarajadagi xavflar bilan xarakterlanadi.

Tashqi iqtisodiy omillar keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan xavflardan biri mamlakatning tashqi qarzlari paydo bo'lishi va uning kuchayishidir. Ma'lumki, tashqi qarzlarning salmog'i mamlakat YaIMning 1G'2 qismidan ortishi xavfli hisoblanadi. Qarzni me'yoridan ortishi esa, kelajakda nafaqat mazkur qarzni qaytarishda qiyinchilik tug'diradi, balki investitsiya qilish va iqtisodiy o'sish imkoniyatlarining qisqarishi, valyuta zahiralarining kamayib ketishi va to'lov balansi inqirozi kabi hodisalarga sababchi bo'ladi. Masalan, rivojlangan mamlakatlar, ayniqsa, AQSh davlat tashqi qarzi miqdorining o'sib borganligi va uni YaIMga nisbatan salmog'i o'sganligi 2008 yildagi moliyaviy inqirozni kuchayishining asosiy omillaridan biri bo'ldi (7.1-rasm). Rasmdan ko'rinib turibdiki, keyingi 4 yil mobaynida xususan, AQSh va ayrim MDH davlatlari

(Qirg'izistondan tashqari) tashqi qarzlarining YaIMga nisbatan salmog'i ortib borgan. Xususan, 2008 yilda AQSh tashqi qarzlarining YaIMga nisbatan salmog'i qariyb 90% ni tashkil qilgan. Bu ko'rsatkich Rossiyada 37% ni, Qozog'istonda 102% ni, Ukrainada 64% ni tashkil etgan. Qirg'izistonda esa keyingi 3 yil mobaynida pasayish tendentsiyasi kuzatilib, 2008 yilda 81% ni tashkil qilgan.

Axborot texnologiyalari va global moliya bozorlarining taraqqiy etishi kapitalning qisqa muddatda er sharining turli joylarida joylashgan bir iqtisodiyotdan ikkinchisiga o'tib ketishiga sabab bo'lmoqda. Bu kabi jarayonlar ham keskin iqtisodiy vaziyatga, qolaversa inqirozga ham olib kelishi mumkin.

3. Global energetik muammo va uni hal etish yo'llari

Butun dunyo mamlakatlari uchun yuzaga keluvchi imkoniyatlarni kengaytirishda hamda turmush sifatini oshirishda energetik resurslar juda muhim ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda jahon xo'jaligida energiya resurslariga bo'lgan talab oshib bormoqda. Markaziy Osiyo va ayrim MDH mamlakatlarida katta hajmda yonilg'i-energiya zahiralari mavjudligi tufayli mintaqada energetik xavfsizlik muammosi unchalik sezilmaydi. Ayrim MDH davlatlari, neft qazib chiqarish bo'yicha etakchi davlatlar qatoridan joy olgan. 2006 yilda ushbu davlatlar jahon neft savdosining 14,2 foizini ta'minlab berishdi.



4.3-rasm. Global rivojlanish prognozi¹²

Biroq samarali, ishonchli va ekologik jihatdan xavfsiz energiya ta'minoti butun insoniyat oldida turgan global vazifa va xalqaro iqtisodiy xavfsizlikning asosiy muammosi hisoblanadi. Barcha jihatlarni qamrab olgan ushbu muammoni

¹² Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).– T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

hal etish uchun bir qancha birinchi darajali va o'zaro aloqador muammolarni hisobga olish zarur, bular:

- neftning yuqori bo'lib borayotgan va o'zgaruvchan narxi;
- energetik resurslarga borgan sari o'sib boruvchi talab (hisoblarga ko'ra, u 2030 yilga borib 1,5 barobardan ko'pga o'sadi va ushbu talabning 80 foizi zahiralari cheklangan qazib olinuvchi yoqilg'i hisobiga ta'minlanadi);
- ko'pgina davlatlarda energiya importiga o'sib boruvchi bog'liqlik; •energetika sohasining barcha tarmoqlarida yirik investitsiyalarga bo'lgan talab;
- atrof-muhitni himoyalash zaruriyati va iqlim o'zgarishidagi muammolarni hal qilish;
- hayotiy muhim energetik infratuzilmani tabiiy va boshqa tahdidlarga bardosh bera olmasligi.

Ushbu muammolarning global xarakterdaligini hamda energetika resurslarini ishlab chiqaruvchi, tranzit va iste'mol qiluvchi davlatlar o'rtasida o'zaro bog'liqlikni borgan sari oshib borishi sababli global energetik xavfsizlikni mustahkamlash maqsadida barcha manfaatli tomonlar o'rtasida sherikchilik aloqalarini rivojlantirish zarur.

Mazkur maqsadlarga erishishning eng yaxshi yo'li - samarali, raqobatbardosh jahon energetik bozorlarini tashkil etishdir.

Global energetik muammolarni hal qilishda milliy hukumat va tegishli xalqaro tashkilotlar muhim o'rin egallaydi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda yashovchi 1,6 mlrd. kishini elektr energiyasiga va 2,4 mlrd. kishini yoqilg'i resurlarga hozirda bundan mahrum bo'lgan qat'iy ta'minotini ta'minlamay turib, global energetik xavfsizlikka ham, BMTning Ming yillik rivojlanish maqsadlariga ham erishib bo'lmaydi. Xalqaro hamjamiyat uchta o'zaro aloqador muammoni - energetik xavfsizlik, iqtisodiy o'sish va ekologiya muammolarini samarali hal qilish imkoniyatiga ega.

Energetik kambag'allik hajmini kamaytirish bo'yicha qat'iy chora- tadbirlar bilan birga issiqxonalardan chiquvchi gazlarning hajmini qisqartirish, atrof-muhit holatini global miqyosda yaxshilash, energetik xavfsizlikni mustahkamlash hamda atmosferaning ifloslanish darajasini qisqartirish bo'yicha umumiy maqsadlarni amalga oshirish zarur. Bu borada rivojlanayotgan davlatlarni energiya resurslaridan foydalanishga bo'lgan imkoniyatini kengaytirish bo'yicha hamkorlikni rivojlantirish muhimdir.

Global energetik xavfsizlikni ta'minlashda barcha iste'molchi va ishlab chiqaruvchi davlatlarning umumiy manfaatini hisobga olgan holda, "Sakkizlik guruhi"ga kiruvchi etakchi davlatlar rahbarlarining 2006 yil 16 iyulda

SanktPeterburgdagi yig'ilishida global iqtisodiy o'sishning asosida quyidagilarni e'lon qildilar:

- energetik resurslarni transportirovkasi va tranziti doirasidagi xizmatlarni amalga oshirish, ishlab chiqarish, foydalanish va etkazib berish uchun bozorlarning ochiqligi, samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirish;
- energetik xavfsizlik doirasida o'zaro bog'liqlik masalalarini barcha manfaatdor tomonlar orasida dialog va fikrlar almashinuvi va kelishuvlarni rivojlantirish;
- rivojlanayotgan mamlakatlar aholisi kambag'al qatlamini energetik muammolarini hal qilishga ko'mak berish.

Global energetik xavfsizlikni mustahkamlash quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha bir qator chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni ko'zda tutadi:

- global energetik bozorlarni barqarorligini oshirish;
- energetik tarmoqlarida investitsiya muhitini yaxshilash;
- energetika samarasini ko'tarish va energiyani tejash;
- energiya turlarini diversifikatsiyalash;
- hayotiy muhim energetika infratuzilmasining xavfsizligini ta'minlash;
- energetik kambag'allik ko'lamini qisqartirish.

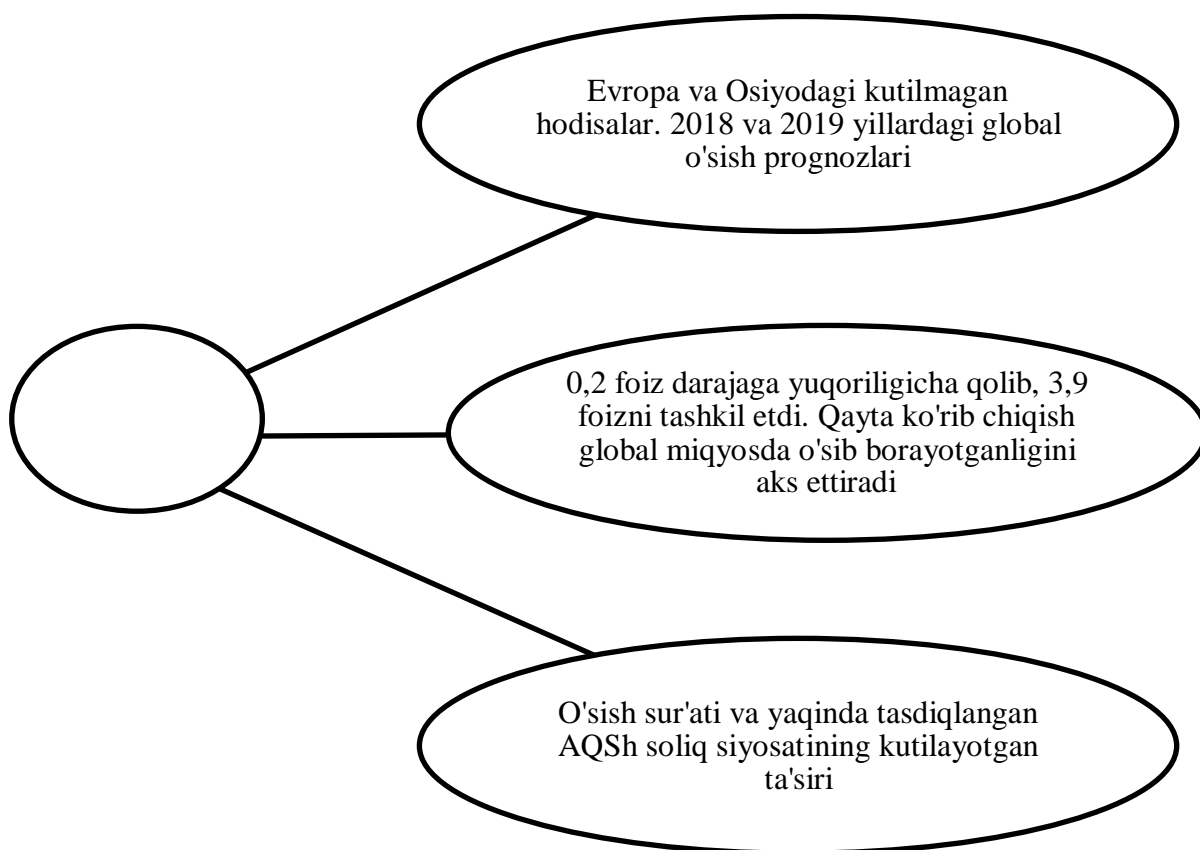
4. Moliyaviy va iqtisodiy inqirozlar

Jahon tajribasining ko'rsatishicha, iqtisodiyotning ochiqligi rivojlanishni jadallashtirish maqsadida tashqi omillardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. U milliy xo'jalikda xorijda o'zlashtirib bo'lingan ilg'or texnologiyalardan, mashina va uskunalarning yangi avlodlaridan, ishlab chiqarishni va sotishni boshqarishning zamonaviy tajribasidan foydalanish ko'lamlarini kengaytirishga, chet eldan qo'shimcha moddiy va moliyaviy resurslarni jalb qilishga, xalqaro ishlab chiqarish kooperatsiyasiga qo'shilishga imkoniyat yaratadi.

Biroq iqtisodiyot —ochiqligi nafaqat bozor islohotlarini jadallashtiradi, balki iqtisodiy rivojlanishda, ayniqsa rivojlanayotgan va o'tish iqtisodiyotli mamlakatlar uchun ma'lum xavf-xatarlarni ham vujudga keltiradi. Milliy ishlab chiqaruvchilarni xorijiy raqobatchilar tomonidan siqib chiqarish, alohida tarmoqlarning jahon kon'yunkturasiga, sanoati rivojlangan mamlakatlarning savdo va sanoat siyosatiga bog'liqligining o'sish xavfi paydo bo'ladi.

XX va XXI asrlarda jahon iqtisodiy rivojlanishiga ikkita yangi holatlar ta'sir ko'rsatdi. Birinchidan, kon'yunktura o'zgarishlarini tartibga solishga qaratilgan davlat iqtisodiy siyosat tizimi asta-sekin shakllantirildi. Ikkinchidan, jahon iqtisodiy tuzilmasida moliyaviy (aktsiyadorlik kapitali institutining, kapital, valyuta, qimmatli qog'ozlar va ularning hosilalari bozorlari tizimlarining shakllanishida ifodalanuvchi) soha keskin o'sdi. Jahon iqtisodiyotining mazkur

sohasining rivojlanishi natijasida moliyaviy operatsiyalar hajmi moddiy ne'matlar bilan iqtisodiy operatsiyalar hajmidan ancha ortib ketdi.



4.4-rasm. Global rivojlanishning asosiy ko'rsatkichlari¹³

Bozor mexanizmining amal qilishida davriy takrorlanuvchi inqirozlar o'zining namoyon bo'lish shakllarini asta-sekin o'zgartirdi. Agar sanoatlashtirish davrida moliyaviy buzilishlar (banklarning kasodga uchrash shaklida) asosan keyingi sanoat pasayishlariga olib kelgan bo'lsa, sanoatlashtirishdan keyingi davrda bunday yaqqol ketma-ketlik o'z shaklini o'zgartira boshladi.

Moliyaviy soha shunchalik yirik ko'lamga erishdiki, bu uni o'z qonuniyatlari bo'yicha rivojlanuvchi nisbatan mustaqil iqtisodiy blokka aylantirdi. Xususan, moliyaviy sohani ustun ravishda va ishlab chiqarish sohasini nisbatan kamroq qamrab oluvchi inqirozlar kelib chiqdi. Moliyaviy xo'jalikning bunday — mustaqilligi moliyaviy buzilishlarning ham nisbiy — mustaqilligini keltirib chiqardi. Bu esa jahon moliyaviy inqirozlarini ro'y berishiga olib keladi.

Inqiroz shuni ko'rsatdiki, bu mamlakatlarda qanchalik iqtisodiy muvaffaqiyatlarga erishilgan bo'lmasin, ammo ularning moliyaviy tizimi barqarorlik bosqichiga etmagan va mintaqadagi boshqa alohida mamlakatlarning moliyaviy bozorlaridagi salbiy jarayonlarga qarshi tura olmaydi.

¹³ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).— T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Bu moliyaviy inqirozlar jahon kapital bozorlari kon'yunkturasini yomonlashishiga va jahon bozorida muhim mineral xomashyolarning narx kon'yunkturasining pasayib ketishiga olib keldi.

Zamonaviy moliyaviy inqirozlarning o'ziga xos xususiyati ularning bir vaqtda bir nechta mamlakatlarda paydo bo'lishi va mintaqa bo'ylab tez tarqalishidan iborat. Moliyaviy —epidemiya ning xususiyati shundaki, ular hatto mamlakatlarning moliyaviy bozorlari iqtisodiy jihatdan o'zaro kam bog'langan vaziyatda ham tarqalish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu eng avvalo, moliya bozorlari shakllanayotgan mamlakatlarga tegishli. Bir mamlakatdagi inqiroz boshqa o'xshash makroiqtisodiy sharoitlarga ega mamlakatlarning valyutalariga chayqovchilik hujumlari uchun turtki bo'lishi mumkin.

Aksariyat rivojlangan mamlakatlarning tajribasida jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi ko'rsatayotgan salbiy ta'sirlarning oldini olish va bartaraf etish choralari orasida har qanday yo'l bilan bank-moliya tizimini saqlab qolishga urinish holatlari keng namoyon bo'ldi. Jumladan, AQSh birinchilardan bo'lib uzoq yillar davomida xususiy banklar sifatida faoliyat ko'rsatib kelgan to'rtta yirik bankni milliy lashtirdi. Shuningdek, Evropa Ittifoqi mamlakatlarida bank tizimining yuqori riskli aktivlarini davlat tomonidan kafolatlash orqali uzoq muddatli moliyalashtirish tadbirlari amalga oshirildi. Natijada, bank-moliya sohasida likvidlik darajasi pasaygan bir pallada davlatlar turli yo'llar bilan yirik hajmdagi mablag'larni ushbu sohaga yo'naltira boshladi.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Sizning fikringizcha jahon iqtisodiyotida global muammolarning paydo bo'lish sabablari nimadan iborat?
2. Global muammo haqija sizning fikrlaringiz qanday va bu borada qanday tushunchaga egasiz?
3. Sizning fikringizcha global o'zaro bog'liqlik nima va u qanday ziddiyatlarga ega?
4. Global ekologik, oziq-ovqat, demografik muammolar haqida sizning fikrlaringiz qanday?
5. Sizning fikringizcha global energetik muammo va uni hal etish yo'llari qanday?

**5-MAVZU. JAHON IQTISODIYOTINI GLOBALLASHUVI
MUAMMOLARINING OQIBATLARI VA HAL ETISH YO'LLARI
REJA:**

1. Tashqi iqtisodiy munosabatlarni shakllanishi;
2. Global iqtisodiyotga integratsiyalashuvni belgilovchi omillar;
3. Milliy xo'jaliklar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish;
4. Global iqtisodiyotga integratsiyalashuvda ishlab chiqarish va ilmiytexnika hamkorligi;

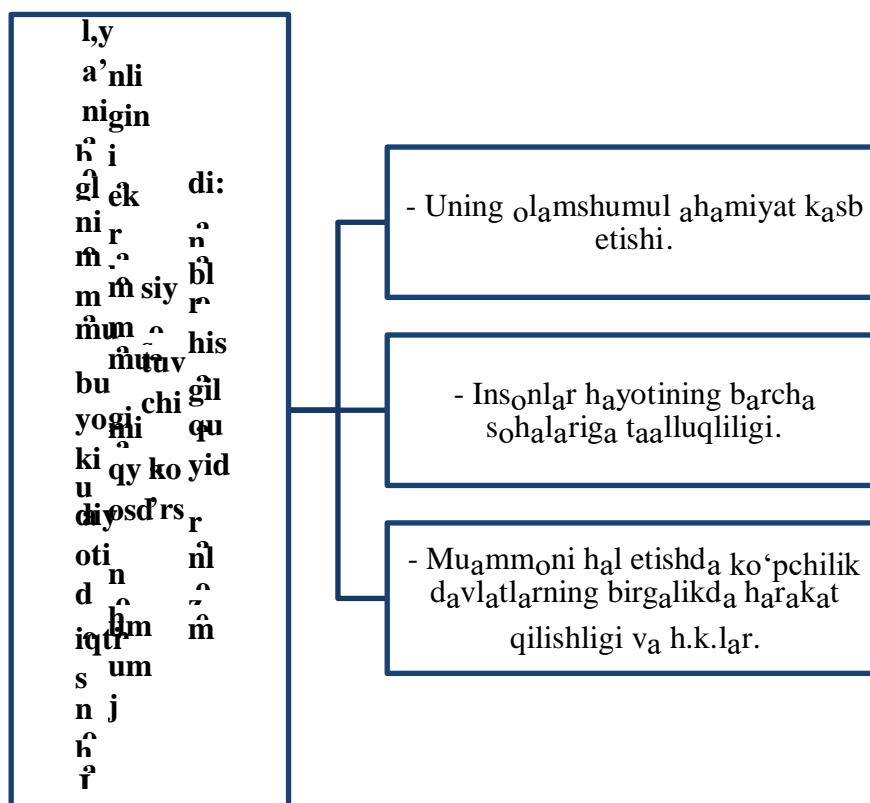
1. Tashqi iqtisodiy munosabatlarni shakllanishi

Jahon tajribasini o'rganish shundan dalolat beradiki, integratsiya davlatning jahon xo'jaligiga kirishini rag'batlantirish uchun samarali, tashqi iqtisodiy o'sishni, aholi daromadlari o'sishini, inson kapitali jamlanishini, iqtisodiyotda ilg'or texnologik va tarkibiy siljishlar yuz berishini, ishlab chiqarish, investitsiyalarni boshqarish va ularning sifatli ishlashini ta'minlashidan dalolat beradi. Real iqtisodiy integratsiya o'zida qatnashuvchi mamlakatlarning asosiy ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarining muayyan tengligini nazarda tutuvchi ishlab chiqarishning xalqaro umumlashtirilishi darajasini ifodalaydi.

Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotining integratsiyasi muammosi tahlili tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish muammolarini shakllantirish va milliy iqtisodiyotni isloh qilish jarayonida hal etiladigan ustuvor vazifalarni aniqlash imkonini beradi. Iqtisodiy integratsiya jarayoni sharoitida O'zbekiston oldida quyidagi muhim muammolarni hal etish zarur: ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirish, milliy iqtisodiyotda tarkibiy qayta o'zgarishlarni amalga oshirish va tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish.

Iqtisodiyotning ochiqligi darajasining oshishi va tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada erkinlashtirish globallashuv, transnatsionallashuv va milliy iqtisodiyotning baynalminallashuvi sharoitlarida mamlakatlarning jahon xo'jaligi holatiga bog'liqligini kuchaytiradi.

Zamonaviy Evropa integratsiyasini tahlil etilishi Evropa integratsiyasi etarlicha murakkab jarayon ekanligini ko'rsatdi.



5.1-rasm. Tashqi iqtisodiy munosabatlar shakllanishi¹⁴

Davlatlarning har xil mintaqaviy birlashmalari bilan aloqalarni kengaytirish O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyasining tarkibiy qismi hisoblanadi.

O'zbekiston Evropa Ittifoqi, EKO, NATO, BMT bilan muvaffaqiyatli hamkorlik qilmoqda. O'zbekiston tashqi siyosatining Evropa yo'nalishi kengaydi. Ushbu hamkorlik Evropaning alohida xar bir mamlakati bilan hamkorlikni ham o'z ichiga oladi.

O'zbekistonning ushbu mamlakat bilan munosabatlari do'stlik va hamkorlik, o'zaro ishonch va hurmat tamoyillariga asoslanadi. Mamlakatlarimiz ikki tomonlama munosabatlarni rivojlantirishdan birdek manfaatdor, hamkorlikni kengaytirish borasida muntazam muloqot yo'lga qo'yilgan. Xalqaro muammolarga nisbatan qarashlarimiz ham mushtarak.

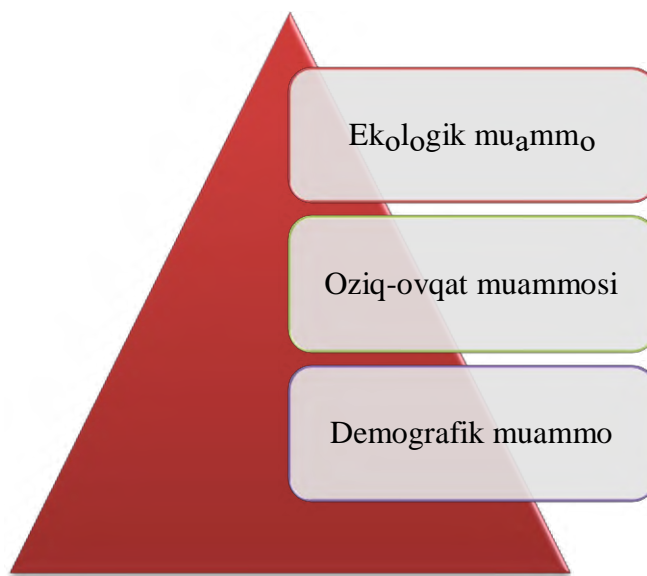
Mamlakatlarimiz Savdo-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy hamkorlik bo'yicha hukumatlararo komissiyaning faoliyatiga, terrorchilik va diniy ekstremizmga, noqonuniy muhojirlik va qurol-yarog' savdosiga, uyushgan jinoyatchilik va narkobiznesga qarshi kurashda hamkorlikni yanada kuchaytirish masalalariga alohida e'tibor beradi.

Rivojlanayotgan mamlakatlardagi real integratsiya jarayonlari hali juda kuchsiz ekanligini va xarakteriga, harakatlantiruvchi omillariga, rivojlanish

¹⁴ Shodmonov Sh.Sh., G'afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Iqtisod-moliya» nashriyoti, 2010.

sur'atlariga ko'ra o'zaro farqlanishini ko'rsatdi. Ko'pchilik rivojlanayotgan mamlakatlar amalda so'zning tuliq ma'nosida integratsiya jarayonidan tashqarida qolmoqda, ya'ni ham alohida firmalar va korxonalar, ham umuman milliy xo'jaliklar darajasida doimiy ravishda rivojlanib

boruvchi bevosita mamlakatlararo aloqalardan tashqarida qolmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy hamkorligi, ular tomonidan e'lon qilingan integratsiya maqsadlari real integratsiya jarayonining tayyorgarlik bosqichi hisoblanadi.



5.2-rasm. Global muammolar ko'rinishlari¹⁵

Sharqiy Osiyo mamlakatlari iqtisodiy integratsiya rivojlanishi tajribasi —davlat boshchilik qilayotgan iqtisodiyot modeli doirasida mamlakatning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun eng avvalo uchta majburiy shartni ta'minlash shartligini ko'rsatadi. Birinchidan, Davlat korxonalari emas, balki xususiy korxonalar iqtisodiy o'sishning ichki dvigatellariga aylanishi kerak. Ikkinchidan, iqtisodiy siyosat eksportga aniq yo'naltirilgan holda qurilishi kerak. Uchinchidan, iqtisodiyotning davlat tomonidan boshqarilishi amalga oshirilishi, rivojlanishning istalayotgan ko'rsatkichlari bilan bog'liq bo'lgan kuchli iqtisodiy rag'batlar negiziga qurilishi kerak.

O'zbekiston eksportga yo'naltirilgan siyosat orqali jahon xo'jaligiga iqtisodiy integratsiyalashuvni rivojlantirishning ulkan salohiyatiga ega. Shu bilan birga respublika iqtisodiyotining eksportga yo'naltirilgan rivojlanishini to'xtatib turgan omillar mavjuddir, jumladan: iqtisodiyotda xususiy sektorning etarlicha rivojlanmaganligi va buning oqibati sifatida xususiy korxonalar eksportining juda oz ekanligi; eksportdan olingan daromadning davlat bilan mahsulot ishlab chiqaruvchilar o'rtasida nomuqobil taqsimlanishi, qishloq xo'jaligida daromadlarning tekis taqsimlanmaganligi butun iqtisodiyotda ishlab chiqarishning

¹⁵ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).— T., «Barkamol fayz media» nashriyoti, 2017.

potentsial o'sishida salmoqli yo'kotishlarga olib keladi; -sanoat ishlab chiqarishining monopoliya qilinishi. Bu valyuta nazorati orqali yuqori darajadagi proteksionizm ko'rinishida qo'llab-quvvatlanadi. Kichik korxonalar sektorining sust rivojlanganligi, ularning eksportdagi hissasining oz ekanligi iqtisodiyotning nobarqarorligi, monopolizatsiya va inflyatsiya saqlanib qolishiga ko'maklashadi; -moliyaviy sektorning va tashqi bozorga ishlovchi korxonalarni kredit berish yo'li bilan qo'llab-quvvatlashning sust rivojlanganligi; - eksport kiluvchilarning ma'muriy jihatdan etarlicha qo'llab-quvvatlanmasligi, tayyor mahsulotni eksport qilishga ruxsatnomalarni rasmiylashtirish bilan bog'liq qiyinchiliklar va bunday ruxsatnomalar berilishi kechiktirilishi.

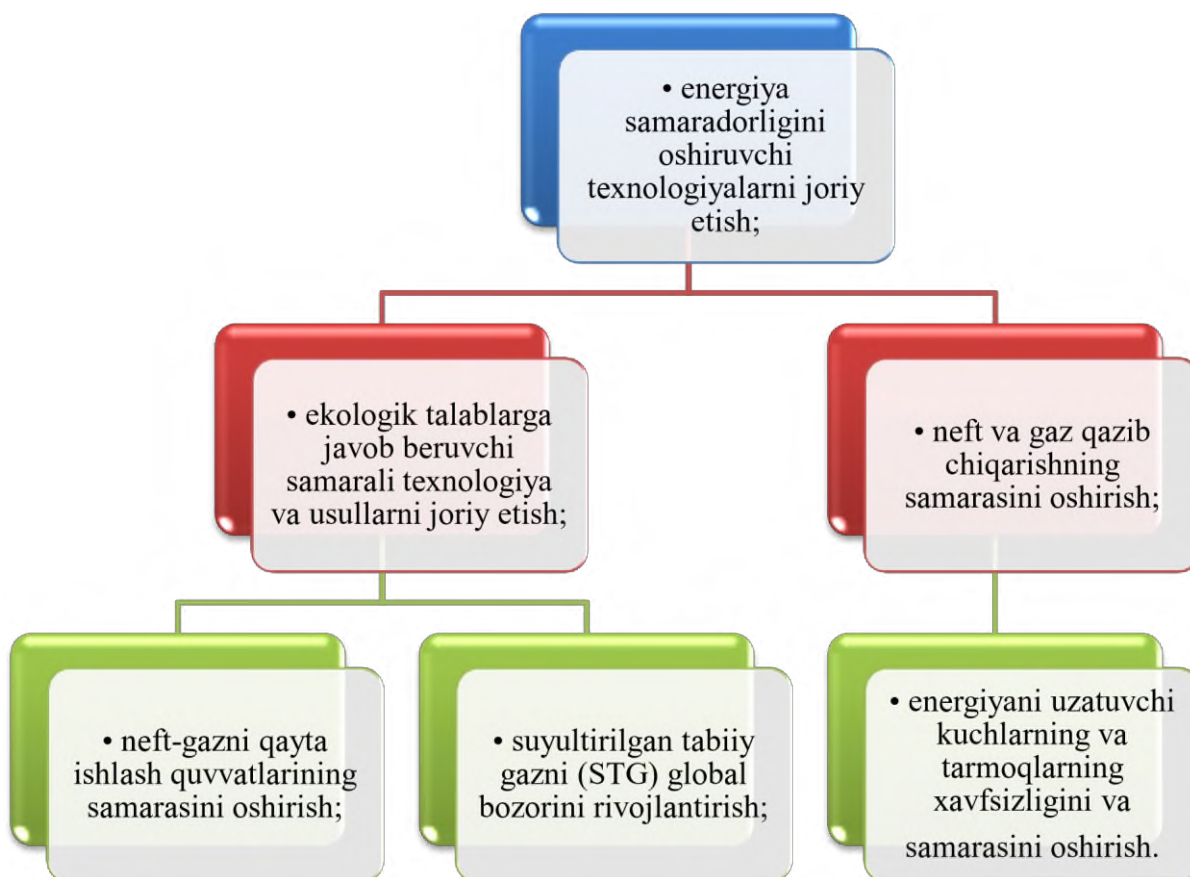
2.Global iqtisodiyotga integratsiyalashuvni belgilovchi omillar

Hozirgi vaqtda mutaxassislar orasida integratsiya jarayonlariga nisbatan yagona ilmiy nuqtai nazar mavjud emas. Iqtisodchilarning bir guruhi integratsiya jarayonida mamlakatlar o'rtasida yangi tovar oqimlarini shakllantirish hisobiga —resurslarning cheklanganligi omili ni bartaraf etishni eng muhim muammo deb hisoblaydilar. Ularning fikricha, bu bir xildagi qimmatroq tovarlarni alohida olingan bir mamlakat ichida ishlab chiqarishni bartaraf etish yoxud ilmiy-tadqiqot va tajriba konstruktorlik ishlariga mablag'larni tejash imkonini beradigan texnologiya ayirboshlashni kengaytirishdir.

Olimlarning boshqa bir guruhi tashqi iqtisodiy omillarni, masalan, kollektiv xavfsizlikni mustahkamlashni ustun shart-sharoit sifatida ilgari suradi. Uchinchi guruh olimlar integratsiya guruhlarini barpo etilishi ularning qatnashchilariga ishlab chiqarishning barqaror o'sishi, ijtimoiy barqarorlik va hokazolar kabi maqsadlarga osonroq va tezroq erishish imkonini beradi, deb hisoblaydilar. Ushbu va boshqa nazariy yondoshuvlarni umumlashtirgan holda deyish mumkinki, integratsiya o'zida mintakaviy ko'lamda sifat jihatidan yangi iqtisodiy muhitni shakllantirish yo'li bilan milliy xo'jalik komplekslarining yaqinlashishi va o'zaro bir-biriga kirib borishini ifodalaydi.

Ishlab chiqarishni baynalminallashuvining erishilgan darajasi bo'yicha integratsiya tuzilmalarini farqlash zarur. U rasmiy hamda real tusga ega bo'lishi mumkin. Xalqaro iqtisodiy integratsiya uch darajali model sifatida qaraladi (ayniqsa, G'arbiy Evropa variantida): -mikro darajada, ya'ni korporativ darajada, bunda ayrim kompaniyalar to'g'ridan-to'g'ri xo'jalik aloqalariga kirishadi, integratsiya jarayonlarini avj oldiradi; -davlatlararo darajada, bunda davlatning maqsadga yo'naltirilgan faoliyati mamlakatlarning u yoki bu guruhi doirasida mehnat va kapital chatishib ketishi integratsiya jarayonlariga ko'maklashadi, alohida integratsiya vositalari mavjud bo'lishini ta'minlaydi; -milliy manfaatlardan ustun turuvchi darajada, bunda ishtirokchi mamlakatlar bir qancha siyosiy-iqtisodiy

funktsiyalarni ushbu sohadagi suverenitetdan voz kechib ittifoqqa ixtiyoriy ravishda boradi.



5.3-rasm. Energetika tarmoqlarida investitsiya muhitini yaxshilash¹⁶

Iqtisodiy integratsiya o'z asosiga ko'ra bir qancha ob'ektiv omillarga egadir. Ular orasida quyidagilar muhim o'rin tutadi: -xo'jalik baynalminallashuvining o'sishi; -xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi; -xususiyatiga ko'ra umumjahon ilmiy-texnik inqilobi; -milliy iqtisodiyotlar ochiqligi darajasining oshishi.

Zamonaviy xalqaro iqtisodiyotda vujudga kelayotgan va rivojlanayotgan ko'p sonli integratsiya o'z oldiga ko'pincha o'xshash vazifalarni qo'yadi: iqtisodiyot ko'lamlari afzalliklaridan foydalanish; -qulay tashqi siyosiy muhit yaratish; -savdo siyosati vazifalarini hal etish; -iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurilishiga ko'maklashish; -milliy sanoatning endi paydo bo'lgan tarmoqlarini qo'llab quvvatlash.

Xalqaro iqtisodiyot doirasida integratsiya savdoning ko'p darajada erkin bo'lishi tomon qo'yilgan qadammi yoki aksincha, savdo oqimlari bo'limidagi cheklanish ekanligi nuqtai nazaridan baholanishi kerak.

¹⁶ Shodmonov Sh.Sh., G'afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Iqtisod moliya» nashriyoti, 2010.

U yoki bu integratsiya guruhining tashkil etilishi umuman olganda xalqaro iqtisodiyotning manfaatlariga qanchalik muvofiq ekanligini baholash uchun Jahon banki mutaxassisleri bir qancha mezonlarni ishlab chiqdi:

Mintaqaviy savdo bitimlari istisnosiz iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini qamrab olishi kerak;

O'tish davri 10 yildan ortiq bo'lmasligi kerak va ayrim sohalarda savdoning erkinlashtirishining aniq jadvalini o'z ichiga olishi kerak;

Eng ko'p qulaylik rejimi asosida erkinlashtirishdan oldin tariflar azaldan yuqori bo'lsa, istalgan yangi integratsiya guruhi tashkil etilishi kerak;

Bojxona ittifoqi doirasida tashkil etiladigan umumiy bojxona tarifi tarmoqda mavjud bo'lgan eng past tarifdan yoki hatto eng ko'p qulaylik rejimi doirasidagi eng past tarifdan ortiq bo'lmasligi kerak;

Integratsiya bitimlariga yangi a'zolari qabul qilish qoidalari erkin bo'lishi va a'zolar soni, kengayishiga to'sqinlik qilmasligi kerak; Tovarining qaysi mamlakatdan kelib chiqishini aniqlash qoidalari ochiq-oydin bo'lishi va guruh ichida proteksionizm vositasiga aylanmasligi kerak;

Integratsiyaning eng rivojlangan shakllariga tezroq o'tish zarur, integratsiyaning rivojlangan shakllari rivojlanmagan shakllariga qaraganda ustun hisoblanadi, chunki ishlab chiqarish omillarining maqbulroq taqsimlanishi va ulardan foydalanishni ta'minlaydi;

Integratsiya guruhlari barpo etilganidan keyin, dempingga qarshi qoidalar uning a'zolari o'rtasidagi munosabatlarga nisbatan qo'llanilmasligi, uchinchi mamlakatlarga nisbatan esa ularni qo'llashning aniq qoidalari belgilanishi kerak.

3. Milliy xo'jaliklar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish

Integratsiyalashuv mamlakatlar o'rtasidagi barqaror o'zaro aloqalar rivojlanishi jarayoni va qayta ishlab chiqarishning milliy xo'jalik doirasidan chetga chiqishidir. Baynalmilallashuvning o'sishiga, ayniqsa, transmilliy korporatsiyalar (TMK) faol ko'maklashadi.

TMK chet ellarda o'z aktivlariga ega bo'lgan milliy monopoliyalardir. Ularning qayta ishlab chiqish va savdo-sotiq faoliyati doirasi bir davlat doirasidan chiqib ketadi. Ishlab chiqarish va kapitalning baynamilallashuvi —yirik kompaniyalarning chet elda korporatsiyalarni transmilliy korporatsiyalarga aylantirish yo'li bilan xo'jalik aloqalarini ekspansiya qilish xususiyatiga ega bo'la boshlaydi. Kapitalni olib chiqish xalqaro korporatsiyalarni tuzish va rivojlantirishda muhim omilga aylanadi.

Integratsion jarayonlar rivojlanishining boshqa xalqaro mehnat taqsimoti tuzilishidagi chuqur ilgari siljishlar amalga oshiriladi.

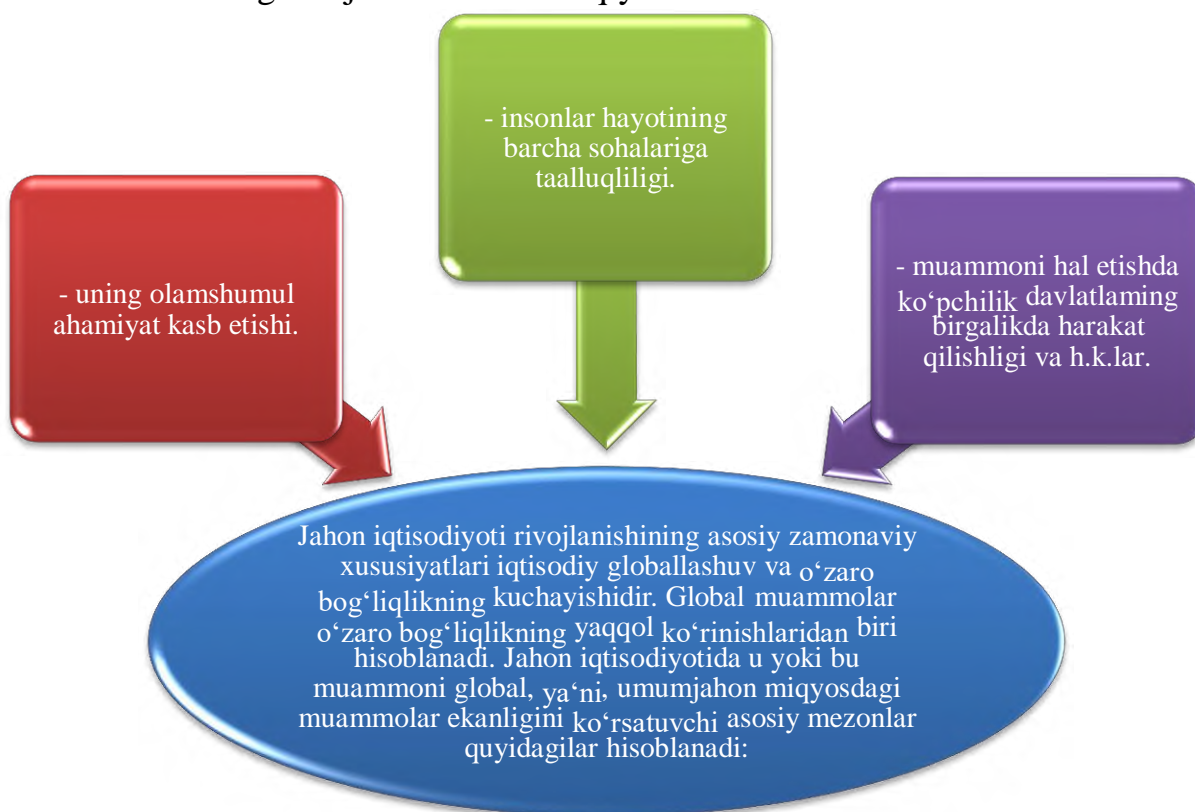
Xalqaro mehnat taqsimoti – mamlakatlar o’rtasida mehnatni ijtimoiyhududiy taqsim qilishni rivojlantirishning ma’lum mahsulot ishlab chiqarishni alohida mamlakatlarda barqaror kontsentratsiya qilishni nazarda tutuvchi yuqori bosqichidir.

Shunisi ayonki, nisbatan mustaqil fazalar ajralar ekan, ishlab chiqarish jarayoni ishlab chiqarishni ma’lum hudud, alohida mamlakatlardagi alohida bosqichlari bo’yicha kontsentratsiyalashmay qolishi mumkin emas. Shuning uchun hududiy mehnat taqsimotining ikki turini ajratib ko’rsatishadi:

Mintaqalararo – bir mamlakatning turli mintaqalari o’rtasidagi mehnat taqsimoti;

Xalqaro – turli mamlakatlar o’rtasidagi mehnat taqsimoti.

Tarmoq ichidagi ixtisoslashuv keng tarqalib bormoqda. Ilmiy-texnik inqilobining turli mamlakatlarda har xil tarqalganligiga qaramay uning hozirgi bosqichi ham bozor, ham ishlab chiqarishni baynamilallashtirishni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqmoqda. ITI zamonaviy qayta ishlab chiqarishda tashqi iqtisodiy aloqalarning roli o’sishini keltirib chiqaruvchi mustaqil omil sifatida namoyon bo’lmoqda. Boshqa davlatlardan ajralgan holda u yoki bu mamlakatda fan va texnikaning rivojlanishi muvaffaqiyatli bo’lishi mumkin emas.



5.4-rasm. Milliy xo'jaliklar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish

Keyingi yillarda turli mamlakatlarning firmalari o’rtasida kooperatsiyalashuvning jadal rivojlanishi yirik xalqaro ishlab chiqarishinvestitsiya

komplekslarining paydo bo'lishiga olib keldi, ularni tuzish tashabbuslari ko'pincha TMKlar hisoblanadilar. Ular uchun firma ichidagi mehnat taqsimoti milliy chegaralardan chiqib ulgurdi va mohiyatan xalqaro mehnat taqsimotiga aylandi. Shu asosida milliy iqtisodiyotlarning ochikligi darajasi oshib bormoqda. Ochiq iqtisodiyot mamlakatning jahon xo'jalik aloqalariga yanada ko'proq qo'shilishi asosida shakllanmoqda.

Rivojlangan mamlakatlarda ochiq iqtisodiyotni shakllantirishda eksportga mahsulot ishlab chiqarishni rag'batlantirish, xorijiy firmalar bilan kooperatsiyalashuvga ko'maklashish va chet eldan kapitallar, texnologiyalar, malakali kadrlar kirib kelishiga ko'maklashuvchi huquqiy asoslarini yaratish bo'yicha davlat tashqi iqtisodiy strategiyasi muhim rol o'ynaydi. Hozirgi kunda xalqaro iqtisodiyotda yuzaga kelayotgan va rivojlanayotgan ko'plab integratsion birlashmalar aslida o'z oldiga bir-biriga o'xshash vazifalarni qo'yadilar. Bular quyidagilardan iborat:

Iqtisodiyot ko'lamini ustunliklaridan foydalanish. Iqtisodiy ko'lam nazariyasi asosida bozor hajmini kengaytirish, transaksion xarajatlarni kamaytirish va boshqa imtiyozlar olishni ta'minlash.

Bu o'z navbatida, o'zlarining ehtiyojlarini qondiradigan, mustaqil ishlab chiqarishdan manfaati bo'lgan katta hajmli bozorlarga bajonidil kirib keladigan bevosita chet el investitsiyalarining e'tiborini tortishga imkon beradi.

Qulay tashqi siyosiy muhit yaratish.

Ko'plab integratsion birlashmalarning muhim maqsadi ularda ishtirok etuvchi davlatlarning siyosiy, harbiy, ijtimoiy, madaniy va boshqa noiqtisodiy sohalarda bir-birini tushunishi va hamkorligini mustahkamlashdir. Geografik jihatdan bir-biriga yaqin joylashgan va rivojlanish sohasida o'xshash muammolarga ega bo'lgan mamlakatlar uchun qo'shnilar bilan o'zaro iqtisodiy majburiyatlar orqali mustahkamlangan do'stona munosabatlarga ega bo'lish muhim ustuvor yo'nalish hisoblanadi.

Savdo siyosatidagi vazifalarni hal qilish.

Mintaqaviy integratsiya, ko'pincha, GAAT JST doirasida ishtirok etayotgan mamlakatlarning muzokara nuqtai nazaridan olib karaladi. Mamlakatlar bloki nomidan kelishilgan holdagi bayonot ancha jidtsiy hisoblanadi va savdo siyosati sohasida kutilgan natijalarni beradi.

Iqtisodiyotni tuzilmaviy qayta qurishga ko'maklashishi. Bozor iqtisodiyotini yoki tub iqtisodiy islohotlarni amalga oshirayotgan mamlakatlarning ancha yuqori bozor iqtisodiyoti rivojlanishi darajasidagi mamlakatlar bilan mintaqaviy savdo bitimlariga qo'shilishi bozor tajribalarini berishning muhim kamoli, bozorga yo'naltirilgan kurs o'zgarmasligining kafolati sifatida namoyon bo'ladi. O'z qo'shnilarini intergatsiya jarayonlariga qo'shar ekanlar rivojlanganroq davlatlar ham o'sha mamlakatlardagi to'laqonli va katga hajmli bozorlarni yaratish hamda

ulardagi bozor islohotlarining ildiz otishidan manfaatdor bo'ladilar. Evropa Ittifoqining u yoki bu shakliga qo'shila turib, ko'plab G'arbiy Evropa mamlakatlari shu maqsadlarni ko'zlagan edilar.

4.Global iqtisodiyotga integratsiyalashuvda ishlab chiqarish va ilmiy-texnika hamkorligi

Ishlab chiqarish sohasida xalqaro munosabatlarning jadal sur'atdagi yo'nalishi va xarakteri muayyan darajada integratsion jarayonning mazmuni va rivojlanishini belgilaydi. Umuman ishlab chiqarish bilan birga aloqa o'rnatish sohalarini qamrab oladi. Savdo munosabatlari ko'pincha ikkinchi – darajaga surilib, xalqaro ishlab chiqarish hamkorligining yakunlovchi bosqichiga aylanmoqda.

Energetik kambag'allik ko'lamini qisqartirish.

Energetik jihatdan kambag'al rivojlanayotgan davlatlarni ishonchli, zamonaviy, to'xtovsiz energetik xizmatlarga bo'lgan ta'minotini yaxshilash uchun hamkorlikni amaldagi ikkitomonlama va ko'ptomonlama mexanizmini takomillashtirish katta ahamiyatga ega.

Energetika-mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikning muhim qismidir.

Energiya resurs bozorlari faqatgina lokal tarmoqda mavjud bo'lgan holatlari qadimda qoldi. Avval neft, kevinchalik gaz bozorlari mintaqaviy, so'ngra global holatda rivojlana

5.5-rasm. Global iqtisodiyotga integratsiyalashuvda ishlab chiqarish va ilmiy-texnika hamkorligi¹⁷

Xalqaro ishlab chiqarish hamkorligida bir nechta bosqichni belgilash mumkin:

Birinchi bosqich – mamlakatlarning xalqaro ixtisoslashganligiga suyanadi, ya'ni bunda bir ishlab chiqarish sohasining (masalan, sanoat) mahsulotini boshqa soha (masalan, qishloq xo'jaligi) mahsulotiga ayirboshlash rivojlanadi;

Ikkinchi bosqich – qisman mehnat taqsimoti bazasi asosida shiddat bilan rivojlanayotgan tarmoqlararo ixtisoslashtirish bilan xarakterlanadi, avvalambor bu ishlab chiqarishning moddiy tarafdin soha tuzilishini murakkablashtirish, ya'ni sanoat sohalarini differentsiallashtirishdir;

¹⁷ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).– T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Uchinchi bosqich – umumiy va xususiy mehnat taqsimotiga asoslanib, xalqaro tarmoqlar oʻrtasidagi ixtisoslashtirishning rivojlanishi bilan xalqaro sohalar ichidagi ixtisoslashtirishni chuqurlashtirish jarayoni bilan boshlanadi, bu xususiy hamda yakka mehnat taqsimotiga asoslangandir.

Ayrim mahsulotlar qismlarini (agregatlar, detallar) ishlab chiqarish nazarda tutilmoqda, maqsad - yangi texnika va texnologiya bazasini amaliy ishlab chiqarish, mehnat unumdorligini oshirish, sarf-xarajatlarni kamaytirish va h.k. Tabiiyki, bu ixtisoslashtirish asosida yakunlovchi mahsulot (mashinalar, agregatlar, ishlab chiqarish ob'ektlari) chiqarish uchun keng miqyosdagi muvofiqlashgan (kooperatsion) aloqalarni yuzaga keltirini talab etiladi.

energetik infratuzilma ob'yektlaridagi eng jiddiy xavfli joylarini aniqlash va kategoriyalarga ajratish;

terroristok aktlar bilan bog'liq tahdidlarni baholash;

energetikaning barcha tarmoqlarida xavfsizlikni ta'minlash borasidagi jahon tajribasini umumlashtirib axborot ma'lumotlarini ishlab chiqish va targ'ibot qilish;

infratuzilmani kritik muhim ob'yektlarini himoyalashni mukammallashtirish doirasida xalqaro hamkorlikni mustahkamlash.

5.6-rasm. Hayotiy muhim energetik infratuzilmaning xavflari va tahdidlari

Ishlab chiqarish hamkorligi tushunchasi asosida xalqaro ixtisoslashtirish bilan kooperatsiya ishlab chiqarishi o'zaro bog'liqligi yotadi.

Xalqaro ishlab chiqarish koopertsiyasi turli mamlakatlarning bir xil yoki boshqa (turli) ishlab chiqarishdagi kundalik bir-biriga bog'liq ish jarayonlarida sub'ektlar va huquqiy shaxslarning birlashmasidir. Shunday qilib, xalqaro ishlab chiqarish koopertsiyasi aniq ishlab chiqarish maqsadi asosida birlashib, faoliyat ko'rsatuvchi huquqiy shaxslar uyushmasidir. Xalqaro ishlab chiqarish hamkorligining shakllarini quyidagicha ajratib ko'rsatish mumkin:

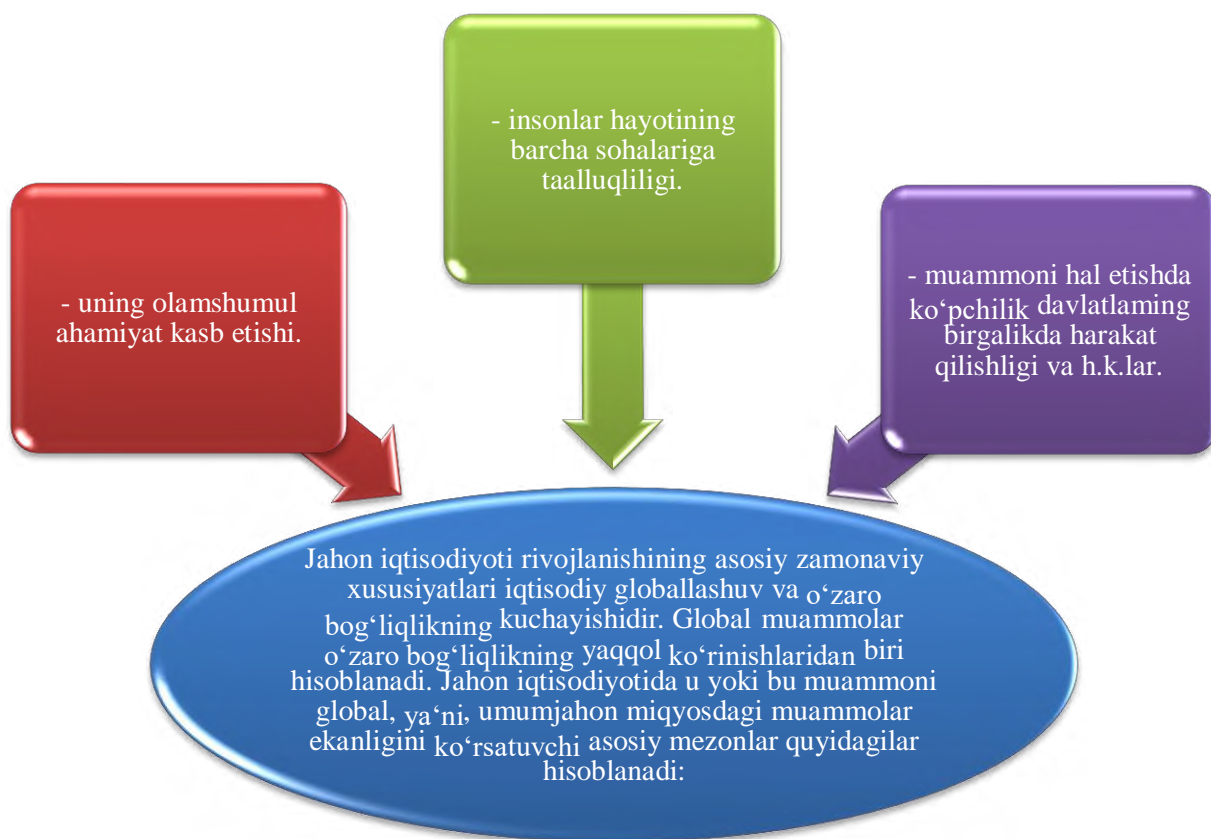
- ixtisoslashtirish va koopertsiya asosida ishlab chiqarish hamda savdo ishlarini muvofiqlashtiruvchi hamkorlik;

-ilmiy-texnika hamkorligi, pudrat (pay) asosida qurilish sohalarida faoliyat yuritish (qo'shma korxonalarga ega bo'lish).

Hamkorlikning bu shakllarn-sof holda bo'lmasligi mumkin. Biroq amaliyotda ko'pincha firmalar muayyan mahsulotlar ishlab chiqarish qo'shma

korxonalarini tashkil etadilar yoki sohalararo va ichki ixtisoslashtirilgan sohalar asosida ishlab chiqarish xizmatlarini o'taydilar.

Xalqaro ixtisoslik asosdagi ishlab chiqarish hamkorligi, odatda, xalqaro integratsion jarayonlarning yuksak darajadagi taraqqiyotini aks ettiradi.



5.7-rasm. Jahon iqtisodiyoti rivojlanishining asosiy zamonaviy xususiyatlari

Ilmiy, moliyaviy va moddiy resurslarni birlashtirish yo'li bilan ilmiy-tadqiqot hamda loyihalash ishlarining dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda

hamkorlik qilish, ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar guruhlari yoki tashkilotlari hamkorligini tuzish g'oyatda muhimdir.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Cizning fikringizcha global iqtisodiyotga integratsiyalashuvni belgilovchi omillar nimadan iborat deb hisoblaysiz?
2. Ishlab chiqarishning baynalminallashuvi haqida sizning fikrlaringiz qanday?
3. Sizning fikringizcha tarmoq ichidagi ixtisoslashuvning asosiy xususiyatlari nimalardan iborat?
4. Siz ishlab chiqarish hamkorligining o'ziga xos belgilari nima deb hisoblaysiz? Sanab bering.

6-MAVZU. GLOBALLASHUV VA XALQARO SAVDONING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

REJA:

1. Global iqtisodiyotning shakllanishida xalqaro savdoning o'rni;
2. Global bozorlarning shakllanishi va ularning xususiyatlari;
3. Globallashuv sharoitida tashqi savdoni tartibga solish usullari;
4. Xalqaro savdo dinamikasi va o'zgarishlarining xususiyatlari;

1. Global iqtisodiyotning shakllanishida xalqaro savdoning o'rni

Dunyo mamlakatlari va xalqlarining o'sib borayotgan o'zaro bog'liqligi, rivojlanish darajasi, madaniyat, tarixiy an'analardagi barcha farqlarga qaramay, shunday bosqichga o'tdiki, bu bosqichni-globallashuv deb atamoqdalar.

Yangi tushuncha iqtisodiyot, siyosat va madaniyatga ham birdek taalluqlidir. Biroq aynan iqtisodiyot globallashuvi barcha globallashuv jarayonlarining negizini tashkil etadi va o'rnatilgan jahon tuzilmasiga tahdid soladi. XX asrda global iqtisodiyot kuchli dinamizm bilan rivojlandi. XX asrning ikkinchi yarmida savdoning o'sish sur'atlari jahon yalpi mahsulotining o'sish sur'atlariga nisbatan tezroq rivojlandi.

O'tgan asrning so'nggi yillarida jahon eksporti yalpi mahsulotga nisbatan 1,7 marta tezroq ko'paydi. Bu alohida mamlakatlarning milliy xo'jaligi tobora ko'proq darajada tashqi bozorga ishlayotganligini, eksport esa global mahsulotning chorak qismidan oshib ketganini ko'rsatadi.

Iqtisodiy globallashtirish qator yangi sifat belgilariga egaligi tufayli uni iqtisodiy hayot baynalmilallashtirishining alohida bosqichiga ajratish mumkinki, bu bosqich o'tgan asrning boshi yoki o'rtalariga nisbatan farq qiladi. Xo'jalik faoliyatining o'zaro bog'liqligi hozirgi vaqtda nafaqat kuchliroq namoyon bo'lmoqda, balki global darajaga chiqib, deyarli barcha mamlakatlarni qamrab oladi. Albatta, eng avvalo sanoati rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotlari o'zaro birikib ketadi, lekin boshqa mamlakatlar ham turli tezlik va jadallik bilan umumjahon jarayonlariga jalb etiladi.

100 yil (1890-1990 yillar) ichida tovarlar eksporti va YaIMning o'zaro nisbati

Germaniya	15,9%-24%
Frantsiya	14,2-17,1%
Italiya	9,7-15,9%
Yaponiya	5,1%-8,4%
AQSh	5,6%-8%
Buyuk Britaniya	27,3%-20,6%

²⁸ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Kompyuter texnikasi va elektron telekommunikatsiyalarning tez rivojlanishi, yuqori tezlikka va tejamkorlikka ega transportning paydo bo'lishi barcha qit'alar va davlatlarni bir-biriga yaqinlashtirdi, xalqaro ayirboshlashning keskin o'sishi uchun kerakli shart-sharoitlarni yaratdi. Mamlakatdan mamlakatga ko'chayotgan tovarlar va xizmatlar, kapital va ishchi kuchi oqimlari, global kompaniyalar va axborot tizimlari, xalqaro iqtisodiy va moliyaviy tashkilotlar va korporatsiyalar faoliyati global iqtisodiyotni tashkil etadiki, unga barcha milliy xo'jaliklar u yoki bu darajada qo'shiladi. Global iqtisodiyotdagi har qanday uzilishlar xavf- xatarlarni olib keladi.

Iqtisodiy globallashtirishning erishilgan darajasi ko'pgina bashoratlardan o'tib ketdi. Yuqorida keltirilgan jahon tovarlar va xizmatlar eksporti va jahon yalpi ichki mahsuloti o'rtasidagi o'zaro nisbat global o'zaro bog'liqlikning haqiqiy ko'lamlarini kamaytiradi. Chunki jahon YaIMning 60% i xizmatlarga to'g'ri keladi, ularning ko'p qismi esa (ta'lim, tibbiy xizmat ko'rsatish, davlat boshqaruvi, ulgurji va chakana savdo) xalqaro savdoning predmeti hisoblanmaydi. Bu savdo qilinmaydigan (nontradable) deb ataluvchi, ya'ni xalqaro savdoda ishtirok

etmaydigan xizmatlardir. Jahon savdosida ishtirok etmaydigan xizmatlar chiqarib tashlangan jahon YaIMda tovarlar eksportining ulushi umumiy jahon YaIM hajmida tovarlar eksportining ulushiga nisbatan ancha ko'p (ayrim hisoblarga ko'ra, deyarli 50%).

Yirik mamlakatlar Belgiya, Niderlandiya kabi kichik mamlakatlarga nisbatan ko'proq ichki bozorga tayangan holda rivojlanishga qodir. Umuman olganda, hozirgi vaqtda qator mamlakatlar uchun jahon bozori milliy bozorga qo'shimcha sifatida emas, balki xalq xo'jaligi amal qilishining zaruriy shartiga aylandi. Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishda tashqi bozorning roli ichki bozorning roliga tenglashadi.

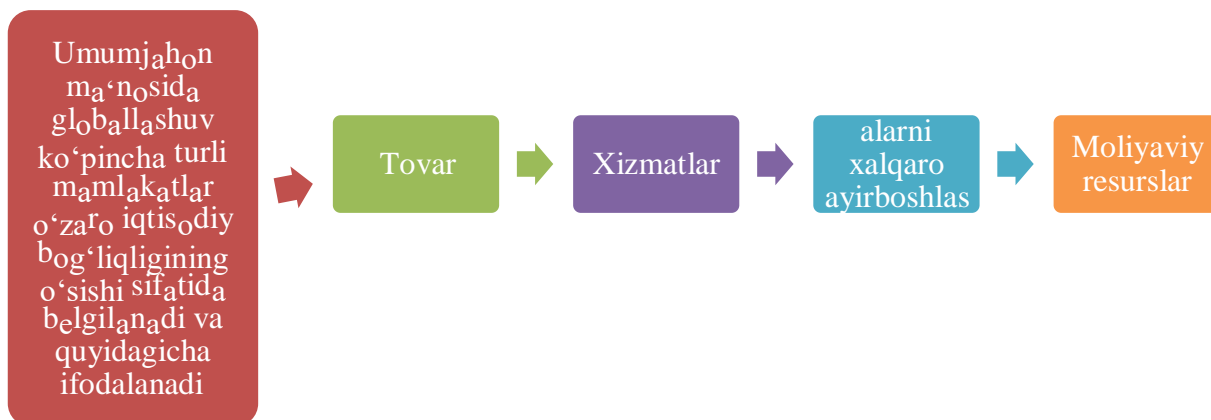
Bu baynalmilal o'zaro bog'liqlik va kooperatsiyaning yangi sifat darajasi bo'lib, zamonaviy davrning alohida hodisasi sifatida global iqtisodiyot to'g'risida gapirishga imkon beradi.

2. Global bozorlarning shakllanishi va ularning xususiyatlari

Hozirgi sharoitda globallashtirish jahon iqtisodiyoti va xalqaro savdo o'sishining muhim rag'batlantiruvchi omiliga aylandi. U shaxsiy muloqot hamda inson shaxsining ijodiy salohiyati namoyon bo'lishi uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi. U ob'ektiv xarakterga ega bo'lib, sayyorada inson hamda tabiiy resurslarning notekis taqsimlanishi bilan asoslanadiki, ulardan yanada unumli foydalanish uchun xalqaro kooperatsiyani chuqurlashtirish zaruriyatini belgilab beradi.

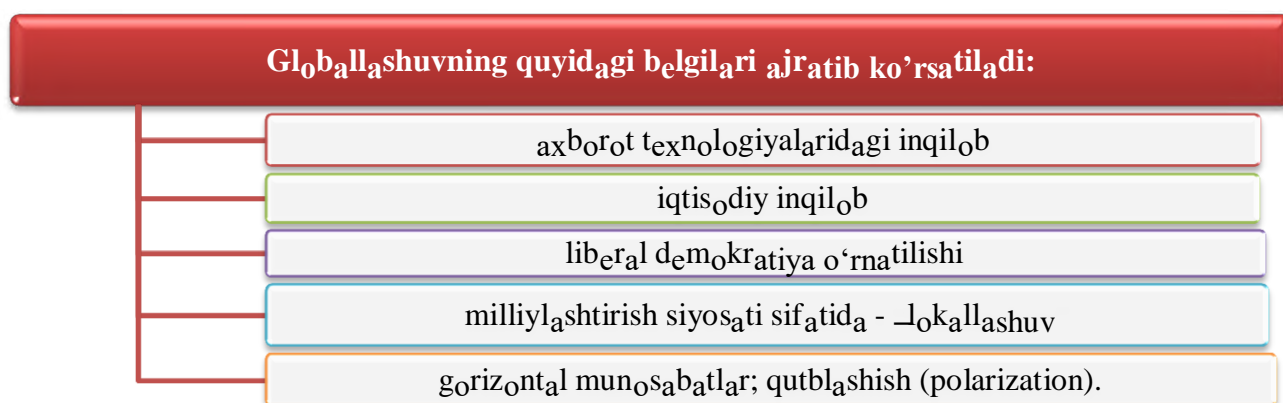
Globallashtirishning iqtisodiyot liberallashtirishiga ta'siri davlatlarni o'zaro bog'liqligi va xalqaro tashkilotlarda ishtirokining ortib borishida namoyon bo'ldi. Aynan xalqaro tashkilotlarda ishtirok etish davlatlarning davlat va nodavlat segmentlarini qamrab olgan institutsional tuzilmalarining shakllanishiga imkoniyat yaratadi.

Zamonaviy globallashtirish jahon bozorlari va inson faoliyatining barcha sohalaridagi hududiy iqtisodiyotlarning tizimlashgan integratsiyasi bilan tavsiflanadi, buning natijasida barqaror iqtisodiy o'sish, zamonaviy texnologiyalar va boshqaruv usullari tatbiq etilishining tezlashishi yuzaga keladi.



6.1-rasm. Globallashuv turli mamlakatlar o'zaro iqtisodiy bog'liqligining o'sishi sifatida belgilanishi¹⁸

Globallashuv rivojlanishi hozirgi bosqichining o'ziga xos xususiyati shundaki, jahon xo'jaligi mamlakatlarning nafaqat o'zaro, balki jahon xo'jaligining yaxlit tarzdagi holati va o'sish sur'atlariga bog'liqligi ham tobora ortib bormoqda.



6.2-rasm. Globallashuvning asosiy belgilari¹⁹

O'zbekiston Respublikasi hukumati integratsion jarayonlar rivojlanishi va bozor o'zgarishlariga alohida ahamiyat berayotgan va — asosiy ustuvor yo'nalish - bozor islohotlarini chuqurlashtirish va keyingi iqtisodiy liberallashtirish bo'lib qolayotgan hozirgi zamonaviy sharoitlarda — hududiy va jahon bozorlaridagi talablar va raqobatning keskin shakllari ortib boradi, ular, o'z navbatida, — navbatdagi iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish zaruriyatini ob'ektiv holda talab etuvchi omillarga aylanadi. Faqat barqaror iqtisodiy rivojlanish va to'liq quvvatdagi bozor

¹⁸ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. — T.: TDIU, 2017.

¹⁹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). — T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

infratuzilmasini shakllantirishgina bizning mamlakatimizga global jahon xo'jaligi tizimiga samarali integratsiyalashish imkonini beradi.

Iqtisodiy fanda — globallashuv rivojlanish davrlari orqali belgilanuvchi iqtisodiy kategoriya sifatida ko'riladi. Birinchi davr - XIX-XX asr oralig'i. Bu davrda o'zaro savdo va investitsiyalarning telefon, paroxod va konveyerlar tufayli global miqyosda kengayishi hisobiga insoniyat yaqinlashish fazasiga kirdi. Globallashuvning ilk namoyondalari R.Kobden va D.Brayt ushbu masalalarni ilmiy jihatdan erkin savdo faol tarzda jahon iqtisodiy o'sishiga aylanishi to'g'risidagi tezisida ko'rsatib berdilar.

Iqtisodiy globallashuv tushunchasi mazmunidan kelib chiqib, quyidagi bir necha darajaga ajratiladi: umumjahon, davlat, tarmoq va alohida kompaniya darajasi. Ularning har biri uchun o'z mezonlari mavjud. Umumjahon ma'nosida globallashuv ko'pincha turli mamlakatlar o'zaro iqtisodiy bog'liqligining o'sishi sifatida belgilanadi hamda tovarlar, xizmatlar, moliyaviy resurslar va texnologiyalarni xalqaro ayirboshlashning o'sishi bilan ifodalanadi.

Alohida davlat darajasidagi globallashuv davlat iqtisodiyoti va jahon xo'jaligi munosabatlarining intensivligi sifatida tushuniladi. Alohida mamlakatlarning jahon iqtisodiyotiga tortilish darajasi turlicha bo'lib quyidagi ko'rsatkichlar orqali baholanadi - mamlakat yalpi milliy mahsulotidagi eksport va import ulushi, xorijiy investitsiyalar hajmi, texnologiyalar almashinuvidan to'lovlar kelishi va ketishi.

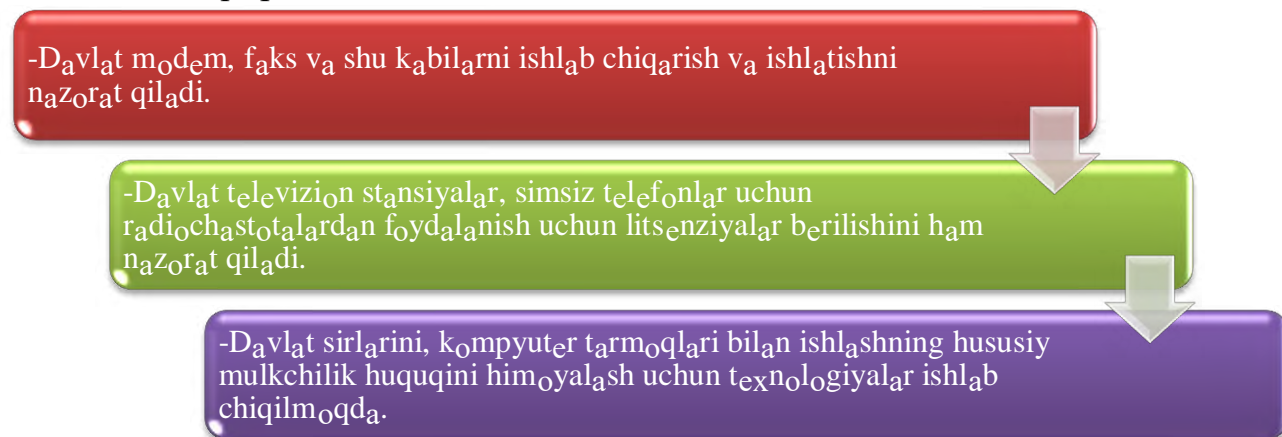
Tarmoq globallashuvi asosiy ko'rsatkichlari tashqi bozorda sotilgan mahsulotning ushbu tarmoq mahsuloti umumiy hajmidagi ulushi, shuningdek unga kiritilgan xorijiy investitsiyalarning ushbu tarmoqqa kiritilgan kapital qo'yilmalar umumiy hajmidagi ulushi hisoblanadi. Aniq bir kompaniyaning jahon xo'jaligi munosabatlariga tortilganligi uning xorijdan olayotgan daromadlari hamda uning jahonning turli hududlaridagi shoxobchalari orqali halqaro kapital, tovar va texnologiyalar ayirboshlashdagi ishtiroki bilan belgilanadi.

3. Globallashuv sharoitida tashqi savdoni tartibga solish usullari

Jahon tajribasiga ko'ra, zamonaviy jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashish davomli jarayon bo'lib, uzoq muddatli iqtisodiy strategiya ishlab chiqilishini, iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurish, xo'jalik aloqalari shakl va usullarini tubdan qayta tuzishni talab etadi.

Globallashuvning hukumat faoliyatiga ta'siri juda murakkab bo'lib, o'z ichiga siyosatdagi har xil kuchlar muvozanatini va ta'sirini qamrab oladi. Birinchi qarashda, globallashuv ba'zi bir milliy monopoliyalarni - aloqa, TV, radioni buzadi. Xalqaro telefon xizmati va fakslar jo'natilishi, odatda, boshqa tovarlar va xizmatlarga qaraganda oddiy aholi uchun ancha arzon. Bugungi kunda Internet haqiqatan ham global tarmoq bo'lib, kommunakatsiyalar va axborot almashuvida katta imkoniyatlar yaratadi.

Bu o'zgarishlar davlat funksiyalarini faqat kamaytirib qolmasdan, balki aholining milliy tegishliligi hissasini pasaytiradi. Biroq ushbu o'zgarishlarning ahamiyatini oshirib yubormaslik kerak. Davlat modem, faks va shu kabilarni ishlab chiqarish va ishlatishni nazorat qiladi. Davlat televizion stantsiyalar, simsiz telefonlar uchun radiochastotalardan foydalanish uchun litsenziyalar berilishini ham nazorat qiladi. Davlat sirlarini, kompyuter tarmoqlari bilan ishlashning hususiy mulkchilik huquqini himoyalash uchun texnologiyalar ishlab chiqilmoqda. Zamonaviy global kommunakatsiya tizimi davlatning kuchsizlanishiga olib keladi, deb hisoblash qo'pol xatodir.



6.3-rasm. Globallashuv siyosatdagi kuchlar muvozanati va ta'siri²⁰

Shunga o'xshash holatni davlat tomonidan iqtisodiyotning rivojlanishini tartibga solinishi nazarda tutilishini iqtisodiyotda ham ko'ramiz. Bu borada bir nechta muammo ko'rib chiqilmoqda. Birinchidan, global bozorlarning, ayniqsa bir kunlik aylanishi 1 trillion dollarni tashkil etuvchi valyuta bozorining faoliyati. Bu faoliyat, masalan, ishsizlik, inflyatsiya darajasini tartibga solish bo'yicha davlat tomonidan o'tkazilayotgan mustaqil milliy siyosatni o'rnatishga putur etkazadi. Ikkinchidan, qisqa muddatli va uzoq muddatli kapital, yuqori malakaga ega mehnat resurslari kabi ishlab chiqarishning yuqori safarbarligini ko'rsatuvchi omillar davlat tomonidan ishlab chiqarishni joylashtirish, daromadning taqsimlanishi, soliq stavkalarini o'rnatilishi va atrof muhitni muhofaza qilish va ish bilan band qilish sohalari ustidan nazoratni ancha kamaytiradi.

Shunday qilib, globallashuv davlatlarning iqtisodiy siyosat sohasidagi harakatlarini cheklaydi, lekin uni bekor qilmaydi.

Alohida olingan mamlakatlar uchun globallashuvdan keladigan foyda yoki yo'qotishlar integratsiya bilan emas, balki bu mamlakatlar ichki bozorining tuzilmasi xususiyatlari bilan ko'proq bog'liq. Globallashuv raqobatbardoshlikni kuchaytiradi. Shu sababli jahon bozoriga chiqish muvaffaqiyat kafolati

²⁰ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

hisoblanmaydi. Masalan, kemasozlik, aviatashish xizmatlari, kimyoviy qayta ishlash, po'lat ishlab chiqarish kabi sohalar xalqaro raqobat sharoitida o'z daromadlarini yo'qotib, tavakkal qilishga majbur bo'lmoqdalar. Globallashuv jahon bozorida to'g'ri strategiyani tanlay olganlarga eng ko'p foyda keltiradi va bu bilan xalqaro raqobatning salbiy ta'sirini kamaytiradi.

Globallashuv fenomenining mohiyati shundaki, u jahon bozorida tan olingan va tan olinmaganlarning foydalari farqini kuchaytiradi. Bu hamma sohalarida (sport, san'at, fan, musiqa, bank ishi yoki korporativ sohalar) ham o'z aksini topadi.

Hozirgi sharoitda tashqi savdo siyosati davlatning iqtisodiy tizimiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim vosita hisoblanadi va tashqi iqtisodiy faoliyat mexanizmlari orqali amalga oshiriladi.

4. Xalqaro savdo dinamikasi va o'zgarishlarining xususiyatlari

Jahon iqtisodiyoti rivojlanishida xalqaro savdoning mavqei XX asrda tobora oshib bordi. Buning asosida, birinchi navbatda, xalqaro savdoning hajmi 1870 yillardan boshlab muntazam ravishda o'sib borishi yotar edi. Agar 1870-1913 yillarda eksportning o'rtacha yillik o'sishi 3,4 foizni tashkil qilgan bo'lsa, 1950-2015 yillarda bu ko'rsatkich 6,2 foizni tashkil etdi, savdoni YaIMdagi ulushi esa ushbu davrda 4,6 foizdan 19,4 foizgacha oshdi.

XX asrning 50-yillaridan so'ng jahon iqtisodiyotida xalqaro savdo tez sur'atlar bilan rivojlana boshladi. Jahon eksporti 1948 yilda atigi 59 mlrd. dollarga teng bo'lgan. Ushbu davr ichida mintaqalarning jahon eksportidagi hissasi ham o'zgardi: Shimoliy Amerikaning hissasi 28,1 foizdan 14,5 foizgacha tushgan bo'lsa, Yaqin Sharq va Osiyoning ulushi esa qariyb ikki barobar o'sdi.

raqobat kurashining keskinlashishi;

valuta kurslarining nobarqarorligi;

to'lov balanslarining kamomadlari;

o'tish davri iqtisodiyotidagi va rivojlanayotgan mamlakatlarning tashqi qarzlarini kabilar.

6.4-rasm. Tashqi savdoni tartibga solish vositalari²¹

²¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

1950-2015 yillar orasidagi davrda xalqaro savdoda tovar aylanmasi 1415 barobar o'sdi. Mutaxassislarning fikricha, 1950-1970 yillarni xalqaro savdoning —oltin asri deb aytish mumkin. Aynan ana shu davrda jahon eksporti yiliga o'rtacha 6-7% ga o'sdi. Ammo, 70-yillarda u 5,5% ga tushib, 80yillarda yanada kamaygan edi. 80-yillarning oxirida va 90-yillarda jahon eksporti sezilarli ravishda jonlanganligini ko'rishimiz mumkin (90yillarning o'rtasida 8-9% ni tashkil etgan). Bu davrda xalqaro savdoning barqaror o'sishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatgan bo'lib, ular quyidagilardir:

- xalqaro mehnat taqsimotni va ishlab chiqarishning baynalmilallashuvining rivojlanishi;

- ilmiy-texnika inqilobi (ITI);

- jahon bozorida transmilliy korporatsiyalarning faoliyati;

- xalqaro savdoning Tariflar va savdo bosh bitimi (GATT) faoliyati orqali tartibga solinishi (erkinlashtirilishi);

- xalqaro savdoning erkinlashtirilishi, ko'plab davlatlarning importni son jihatdan cheklashni bekor qiluvchi va bojlarni keskin qisqartiruvchi rejimga o'tishlari, erkin savdo hududlarining tashkil topishi;

- savdo-iqtisodiy integratsiya jarayonlarining rivojlanishi. Mintaqaviy to'siqlarning olib tashlanishi, umumiy bozorlar, erkin savdo hududlarining tashkil etilishi;

- sobiq mustamlaka davlatlarning mustaqillikka erishishlari. Ularning orasida tashqi bozorga yo'naltirilgan iqtisodiyot modelini tanlagan —yangi industrial davlatlarning ajralib chiqishi va h.k.



6.5-rasm. Tashqi savdo siyosatining raqobat qiluvchi yo'nalishlari²²

XX asrning 50-yillaridan so'ng jahon iqtisodiyotida tashqi savdo dinamikasining notekisligi namoyon bo'la boshladi. Bu esa, o'z navbatida jahon bozoridagi davlatlar o'rtasidagi kuchlar nisbatiga ta'sir ko'rsatdi. Jahon iqtisodiyotida AQShning hukmronligi pasaya boshladi. O'z navbatida, Germaniya eksporti Amerikanikiga yaqinlashib va hatto ayrim yillarda undan ham oshib ketdi. Germaniyadan tashqari boshqa G'arbiy Evropa davlatlarining eksporti ham o'sdi. 90-yillarda G'arbiy Evropa xalqaro savdoning asosiy markazlaridan biriga aylandi.

XX asrning 80-yillarga kelib xalqaro savdo sohasida Yaponiya katta o'sishga erishdi. 1983 yilda u birinchi marta mashina va eksporti bo'yicha birinchi o'ringa chiqdi. Yaponiya jahonda engil va yuk avtomillarini, kundalik elektrotexnika asbob-uskunalar va boshqalarni olib chiqish bo'yicha boshqa davlatlardan ancha oldinlab ketdi. Yaponiya eksportining 1G'3 qismi AQShga to'g'ri keladi.

Sof holda deyarli mavjud bo'lmaydi, chunki unga ko'ra boshqa mamlakatlar bilan tashqi savdo sohasida ayirboshlash bilan bog'liq bo'lgan munosabatlarga davlatning aralashuvi talab qilinadi. Haqiqatda esa ko'rsatib o'tilgan jarayonlarga davlatning aralashuvi minimallashtiriladi.

6.6-rasm. Erkin savdo siyosati²³

Oxirgi yillarda ham jahon savdosining o'sishi kuzatilmoqda. Ushbu jarayon barcha mintaqalarga taalluqlidir. Eksport va importning eng tez o'sish sur'atlari Janubiy va Markaziy Amerika, MDH, Yaqin Sharq va Osiyoda kuzatilmoqda.

Rivojlanayotgan davlatlar hozircha rivojlangan davlatlar uchun asosan xom ashyo etkazib beruvchi bo'lib qolmoqda. Jahon iqtisodiyotida sanoati rivojlangan davlatlar jahon oziq-ovqat va xom-ashyo eksportidagi ulushini yildan-yilga oshib bormoqda.

Bu boshqa mamlakatlar bilan tashqi iqtisodiy munosabatlarni davlat tomonidan tartibga solish siyosatidir. Bu siyosatning maqsadi milliy kompaniyalarning milliy va xorijiy bozorlardagi faoliyatiga xorijiy raqobatchilarga nisbatan yaxshiroq shart-sharoitlar yaratishdan iborat. Bu ichki bozorni himoyalash va milliy kompaniyalarning xorijiy bozorlarda raqobatbardoshligini oshirishga ko'maklashish orqali amalga oshiriladi.

²² Xajiyev B., Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

²³ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

6.7-rasm. Proteksionizm siyosati²⁴

Rivojlanayotgan davlatlar o'z eksportlarini sanoat tovarlari hisobiga diversifikatsiya qilishga urinishlari sanoati rivojlangan davlatlarning u yoki bu shakldagi qarshiligiga duch kelmoqda. Shu bilan birga ba'zi bir rivojlanayotgan davlatlar, ayniqsa, yangi industrial davlatlar o'z eksportlarining restrukturalashtirishda ancha muvaffaqiyatga erishib, unda tayyor mahsulotlar, sanoat mahsulotlarni, shu jumladan, mashina va uskunalarning ulushini ko'paytirmoqda.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Sizning fikringizcha global iqtisodiyot shakllanishida xalqaro savdo qanday rol o'ynadi?
2. Global iqtisodiyotning shakllanishida xalqaro savdoning o'rni va ahamiyati haqida sizning fikringiz qanday?
3. Sizning fikringizcha tashqi savdoni tartibga solishda qanday usullardan foydalaniladi?
4. Sizning fikringizcha XX asrda xalqaro savdo dinamikasi va o'zgarishlarining asosiy xususiyatlari nimadan iborat bo'ldi?

²⁴ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

7-MAVZU: GLOBAL, MINTAQAVIY VA MILLIY MOLIYAVIY BOZORLARI

REJA:

1. Global moliya bozorlarining shakllanishi;
2. Xalqaro moliya tashkilotlari va ularning xalqaro moliya munosabatlaridagi o'rni;
3. Globallashuv sharoitida o'tish iqtisodiyotili mamlakatlarda davlat moliya siyosati;
4. Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida xalqaro moliya munosabatlarining o'rni.

1. Global moliya bozorlarining shakllanishi

XX asrning so'nggi yillarida sobiq Ittifoqning parchalanishi, mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy va siyosiy aloqalarning sifat jihatdan yangi bosqichga o'tishi, milliy xo'jalik aloqalarining integratsiyalashuvi bilan globallashuv jarayonlarining jadallashuvi yuz berdi. Globallashuv natijasida jahon xo'jaligining tarkibiy qismiga aylanib borayotgan mamlakatlarning soni ortib bormoqda. Bu milliy darajadagi huquqiy, iqtisodiy hamda texnologik to'siqlarning yo'qolishiga, uning o'rniga xalqaro iqtisodiy xo'jalikning umumiy iqtisodiy qonuniyatlari va xalqaro xo'jalikning funksional aloqalarini tatbiq etilishiga olib kelmoqda.

Mamlakatlar hayotidagi globallashuv – iqtisodiy munosabatlardagi tovarlar, xizmatlar, kapital hamda fond bozorlaridagi savdo va siyosatga doir tartiblarning tobora erkinlashuvi orqali namoyon bo'lmoqda.

XXI asrda jahon iqtisodiyotida to'rtta asosiy an'ana kuzatiladi.

Birinchidan, xom ashyo eksportiga asoslangan hamda sanoati rivojlangan mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlardagi o'zgarishlar. Xom ashyo etkazib beruvchi mamlakatlar va sanoati rivojlangan mamlakatlar o'rtasida an'anaviy iqtisodiy aloqalar mavjud bo'lib, ularning o'zaro munosabatlar modeli quyidagicha edi: xom ashyo etkazib beruvchi mamlakatlar xom ashyoni eksport qilib, olingan valyuta tushumlaridan sanoat mahsulotlari importini moliyalashtirganlar.

XX asrning 70-yillarida "Rim klubi" nomi bilan mashhur G'arbiy Evropa olimlari —dunyo miqyosida tez orada tabiiy resurslarning global taqchilligi yuzaga keladi deb bashorat qilgan edilar. Ushbu mulohazalarga asoslanib, ko'pgina xom ashyo etkazib beruvchi mamlakatlar xom ashyo sotish evaziga valyuta tushumini oshirish maqsadida kartellarga birlashdilar. Ammo sanoat texnologiyasi va qishloq xo'jalik sohasining keskin rivojlanishi xom ashyoga bo'lgan talabning qisqarishiga ta'sir ko'rsatdi va natijada xom ashyo bahosining pasayishi yuz berdi.

-1950 yillardan boshlab AQSH korporatsiyalarining o'z xorijiy faoliyatlarini kengaytirishga intilishi. Jahon bozorida Yevropa va Yaponiya korporatsiyalari faoliyatining sezilarli o'sishi, xalqaro maydonda ular va AQSH korporatsiyalari o'rtasidagi raqobatning kuchayishi;

- 1957 yilda Londonda Britaniya hukumatining funt-sterling ustidan nazorat o'tatishiga javob tariqasida yevrodollar bozorining yuzaga kelishi;

- 1958 yilda dastlab —Umumiy bozor deb atalgan Yevropa Iqtisodiy Hamkorligi (EIH) - hozirgi Yevropa Ittifoqining (YEI) tashkil topishi;

7.1-rasm. Jahon iqtisodiy va moliyaviy muhiti shakllanishiga ta'sir etgan o'zgarishlar²⁵

Ikkinchidan, sanoati rivojlangan mamlakatlarda qo'l mehnatiga asoslangan ishlab chiqarishdan, bilim va malakaga asoslangan ishlab chiqarishga o'tildi. Jahon iqtisodiy tuzilmasidagi ushbu o'zgarishlar natijasida bandlik tarkibida yuqori malaka talab qiluvchi mutaxassislariga ehtiyoj ortib, nisbatan past malakali mutaxassislariga talab pasayib bordi. Axborot almashuvining osonligi tadbirkorlik faoliyatini, kichik biznes va shaxsiy tashabbusni rag'batlantirdi.

Ilmiy-texnik taraqqiyot yutuqlaridan foydalanish bilimni va yuqori malakani talab qildi, shuning uchun ishlab chiqarish samaradorligi va raqobatbardoshlikni oshirish uchun inson kapitaliga investitsiya qilishning ahamiyati ortdi.

Uchinchidan, jahon iqtisodiyotida xalqaro kapital harakatining sezilarli darajada ortishi. Ushbu o'zgarish xalqaro savdoga nisbatan xalqaro kapital harakatining tez sur'atda o'sishi bilan yuz berdi.

- 1950 yillarda Yaponiya iqtisodiyotining tez sur'atda o'sishi bilan o'sishi, Uzoq Sharq biznes faoliyatida yangi imkoniyatlarning vujudga kelishi;

- 1971-1973 yillarda Brettonvuds tizimini qulashiga olib kelgan jahon moliya inqirozlari, valutaning belgilangan kursi tizimidan suzuvchi valuta kurslariga o'tish;

- 1971-1979 yillardagi birinchi va ikkinchi neft inqirozlarining jahon iqtisodiy tizimiga bosim o'tkazishi. Ushbu davrda neft eksport qiluvchi mamlakatlar tashkilotining (OPEK) neft narxini sezilarli darajada oshirishi;

- 1982 yilda rivojlanayotgan mamlakatlarning tashqi qarzlariga

²⁵ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

7.2-rasm. Jahon iqtisodiy va moliyaviy muhiti shakllanishiga ta'sir etgan sezilarli o'zgarishlar³⁷

Global iqtisodiyotning vujudga kelishini nafaqat tovarlar va xizmatlar eksportining ulkan ko'lamlari, balki kapitalni olib chiqish, qimmatli qog'ozlar, bank depozitlari, qarz talablari va majburiyatlari shaklidagi mulkchilik huquqlari savdosi namoyon etmoqda. Xalqaro fond va valyuta bozorlaridagi aylanmalar savdo aylanmalaridan o'nlab, ba'zan yuzlab marta ortiqdir. 1997 yilda jahon aktsiyalar savdosi aylanmasi 40 trln. dollar, mamlakatlar o'rtasida valyutani xarid qilish va sotish hajmi 400 trln. dollar deb baholangan edi.

Davlatlar, xalqaro tashkilotlar, banklar, xususiy kompaniyalar tomonidan beriladigan xalqaro kreditlar ulkan hajmlarda amalga oshirilmoqda.

To'rtinchidan, transmilliy korporatsiyalarning qo'shma korxonalarni tashkil etish uchun xalqaro investitsiyalari va hamkorlik bitimlarida diversifikatsiya darajasining ortishi. Bunda asosiy o'zgarish sifatida TMKlar va ularning turli mamlakatlardagi qo'shma korxonalari sonining o'sib borishini ko'rish mumkin.

TMKlar o'zlarining tashkiliy, ishlab chiqarish va marketing tizimlarini chet mamlakatlar hududlariga yoyib, shu yo'l bilan tovarlar, xizmatlar, kapital va texnologiyalarni ishlab chiqarishga jalb etib, ushbu mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarga ta'sir etdi. Qo'shma korxonalar xalqaro biznes integratsiyasining keng tarqalgan shakliga aylandi.

Shuningdek jahon iqtisodiyotining integratsiyalashuv jarayonlarida xalqaro tashkilotlar rolini alohida e'tirof etish zarur. Jahon savdo tashkiloti (JST), Xalqaro valyuta fondi (XVF), Jahon banki (JB), Evropa tiklanish va taraqqiyot banki (ETTB), Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (IHRT), Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) kabi xalqaro institutlar hamda etakchi mamlakatlar rahbarlari va moliya vazirlarining har yili bo'lib o'tadigan uchrashuvlarining xalqaro munosabatlarni tartibga solishdagi ahamiyati ortib bormoqda. Texnologiyalar bo'yicha, atrof-muhitni asrash, moliya institutlarining faoliyati, buxgalteriya hisobotlari, milliy statistika (milliy hisoblar tizimi) va boshqalarga yagona andozalarni qo'llash kengaymoqda. Ushbu andozalar ta'lim va madaniy sohalarga ham yoyilmoqda.

2. Xalqaro moliya tashkilotlari va ularning xalqaro moliya munosabatlaridagi o'rni

Davlatlararo har tomonlama hamkorlikning bir ko'rinishi sifatida xalqaro tashkilotlar va fondlar yuzaga chiqmoqda. Ular siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy sohalarda umumiy tusdagi maqsadlarga erishish uchun davlatlar, milliy institutlar, nodavlat assotsiatsiyalarini birlashtiradi. Xalqaro tashkilotlar o'z faoliyatini har tomonlama muvofiqlashtirish uchun o'z fondlarini tashkil etadilar.

37 Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o‘quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

Davlatlararo kelishuvlar asosida ishtirokchi davlatlarning yagona moliya va kredit siyosatlarini amalga oshirish uchun pul mablag‘larining davlatlararo maqsadli fondlari tuziladi. Davlatlararo fondlar (tashkilotlar) daromadlarini shakllantirish usullari va moliyalashtirish tusiga ko‘ra bir nechta turlarga bo‘linadi.

Birinchi turga moliya-kredit tashkilotlarining davlatlararo va xalqaro fondlari kiradi. Ular nizom kapitalida ishtirok etuvchilarga maqsadli kreditlar ajratadilar va maqsadli fondlarni tashkil etadilar. Bu tashkilotlar faoliyati davomida olgan daromadlaridan ulushiga ko‘ra dividend to‘laydilar hamda turli maqsadlar uchun zahira fondlarini shakllantiradilar. Mazkur tashkilotlar jumlasiga Xalqaro Investitsiya bankini (XIB), Xalqaro Iqtisodiy Hamkorlik bankini (XIHB), ETTB, XVFn kiritish mumkin.

XVF BMTning maxsus tashkiloti bo‘lib, uni tuzish to‘g‘risidagi kelishuv 1944 yilda Bretton-Vudsdagi valuta-moliya masalalari bo‘yicha bo‘lib o‘tgan BMT konferensiyasida imzolangan. 1945 yilning 27 dekabrda ushbu kelishuv kuchga kirgan. XVF amalda o‘z faoliyatini 1946 yildan boshladi. Brettonvuds kelishuviga muvofiq XVFnning vazifasi unga a‘zo bo‘lgan mamlakatlarning oltin va AQSH dollarida ifodalangan valuta zahiralarini tartibga solish hamda a‘zo mamlakatlarning valuta paritetlarining barqarorligini ta‘minlashdan iborat.

7.3-rasm. Xalqaro valyuta fondining tashkil topishi va rivojlanishi

Xalqaro banklar va fondlarning nizom kapitalining shakllanishida, olingan daromadlarni taqsimlab, turli fondlarni tashkil etishda moliya munosabatlari katta rol o‘ynaydi.

Milliy va xalqaro moliya-kredit institutlarining mablag‘lari, xalqaro ishtirokchi-tashkilotlar fondi, manfaatdor mamlakatlarning valyuta fondlari va byudjet mablag‘lari to‘lanadigan badallarning manbasi hisoblanadi.

Elida ham qator davlatlararo fondlar tashkil etilgan, jumladan, Elining byudjeti, Evropa Taraqqiyot fondi, Evropa Valyuta Hamkorlik fondi va boshqalar.

Ikkinchi tur tashkilotlarning byudjetlari ishtirokchilarning har yillik badallari evaziga tashkil etiladi. Bunday tashkilotlarga ma‘lum sohalaridagi milliy tashkilotlar faoliyatini muvofiqlashtirib turuvchi xalqaro va umumjahon institutlari kiradi. Ularga BMT, Xalqaro vaqt byurosi, Atom energetikasi bo‘yicha xalqaro agentlik, Dengiz aloqasi bo‘yicha xalqaro tashkilot, Ilmiy xizmatchilarning umumjahon federatsiyasi va boshqalarni kiritish mumkin.

Uchinchi tur xalqaro tashkilotlarga vaqtinchalik tusga ega bo'lgan ilmiy dasturlar va kongresslarni kiritish mumkin. Ularni moliyalashtirish qatnashuvchi ishtirokchilar tomonidan amalga oshiriladi. Masalan, Xalqaro biologiya dasturi (1964-1974 yy.), Xalqaro geodinamik loyiha (1971-1980 yy.), Xalqaro osoyishta quyosh yili (1964-1965 yy.), 1957 yildan boshlab har ikki-uch yilda chaqiriladigan Xalqaro tog' kongressi va boshqalar. Ushbu tashkilotlar turli mamlakat olimlari bilan yaxlit ilmiy tadqiqotlar olib boradi.

To'rtinchi tur xalqaro tashkilotlar xalqaro ilmiy laboratoriyalar, institutlar, ittifoqlar, yaxlit va sohalar assotsiatsiyalari, ma'lum ilmiy sohalar bo'yicha byurolardan iborat. Ular mamlakatlarni, milliy ilmiy tashkilotlarni, assotsiatsiyalarni, ilmiy tadqiqotlar bilan shug'ullanayotgan alohida olimlarni birlashtiradi va ular faoliyatini muvofiqlashtiradi. Ushbu tashkilotlar yillik ulushli badallar, konferentsiyalarda ishtirok etuvchilarni ro'yxatga olish badallari, yuridik va jismoniy shaxslarning xayriya mablag'lari, davriy ilmiy nashrlardan daromadlar hisobidan tashkil etiladigan byudjetlar hisobidan moliyalashtiriladilar. Mazkur tashkilotlarga misol qilib milliy va qo'shma dasturlar bo'yicha ishlaydigan Kuchli magnit maydonlari va past xarorat bo'yicha xalqaro fond, Xalqaro matematik markaz va boshqalarni ko'rsatish mumkin.

Beshinchi tur xalqaro tashkilotlar faoliyatning ma'lum sohalariga ko'maklashish va tadbirlarni moliyalashtirish uchun mablag'larni yig'ish bilan shug'ullanadilar.

3. Globallashuv sharoitida o'tish iqtisodiyoti mamlakatlarida davlat moliya siyosati

Globallashuv jarayonlari jahon xo'jaligida ishtirok etuvchi har bir mamlakat iqtisodiyotiga ma'lum miqdorda ta'sir etadi. Bozorning turli ishtirokchilari o'z manfaatlari yo'lida harakat qilib, zanjirsimon jarayonni vujudga keltiradilar. Ularning faoliyat yuritish uslubi doimiy tarzda o'zgarib turishi sababli jahon xo'jaligi sohalarining bir-biriga bog'liqlik darajasi oshib bormoqda. Georg Fisherning ta'kidlashicha, jahon xo'jaligida global o'zgarishlar tarqalishining texnik mexanizmi mavjud. Bunga — Buyuk depressiya misol bo'lib, inqiroz bir mamlakatdan ikkinchi mamlakatga ko'pincha zanjirsimon shaklda tarqalgan: bozorning pasayishi - kapitalning boy berilishi - talabning qisqarishi, ishlab chiqarishni qisqartirish - davlat tomonidan import qiluvchilarga nisbatan bojxona to'siqlarining o'rnatilishi - xalqaro savdo kamayishi - savdo-sotiq bo'yicha hamkor mamlakatlarda ishlab chiqarishning pasayishi - tovar sifatini bojxona to'siqlarini o'rnatilishini va hokazo.

Bundan tashqari, bozor ishtirokchilari ko'pchilik mamlakatlarda tarqalgan biznes yuritishning tamoyillarini qayta shakllantirmoqdalar. Ular go'yoki faoliyat maydonida o'zlarining tashkiliy va texnik to'rlarini yoyib tashlamoqdalar. Bu kabi korporativ to'rlar bilan birgalikda diasporaviy, diniy, mafiozli va megapolisli

to'rlar ham shakllangan. Tovar va pul oqimi bilan hamohang bu kabi tarmoqlar transmilliylashuv va o'zaro bog'liqlik darajasining yanada kuchayishiga olib kelmoqda. Mahalliy hukumatlarning xalqaro miqyosida amalga oshiradigan vazifalari o'zgarmoqda. Nodavlat birlashmalarining xalqaro munosabatlarga shiddat bilan kirib kelishi davlatlar hukumatlarining xalqaro miqyosidagi monopolligiga to'sqinlik qilib, siyosiy xokimiyatni barcha masalalar - iqtisodiyotdan tortib diniy va madaniy masalalargacha jamiyat fikri bilan murosa qilishga majbur qilmoqda.

Bugungi kunda XVFnning asosiy maqsadi quyidagilardan iborat:

- valuta siyosati sohasidagi xalqaro hamkorlikni kengaytirish;
- valuta siyosati sohasida balanslashgan rivojlanishda hamkorlik qilish;
- yuqori bandlik darajasi hamda real daromadlarni ta'minlash va rag'batlantirish, barcha a'zo-mamlakatlarning iqtisodiy siyosatini asosini tashkil etuvchi, ishlab chiqarish potensialini rivojlantirish uchun jahon savdosining balanslashgan o'sishini barqarorlashtirish;
- valuta barqarorligini ta'minlash va a'zo-mamlakatlar o'rtasida valuta munosabatlarini soddalashtirish, shuningdek raqobat muhitini shakllantirish nuktai nazaridan kelib chiqqan sodda valuta devalvatsiyasini oldini olish;
- ko'p tarmoqli to'lov tizimlarini tashkil etishda ishtirok etish, shuningdek valutani o'tkazish bilan bog'liq cheklovlarni bekor qilish;
- a'zo-mamlakatlar to'lov balanslari taqchilligini yo'qotish uchun mablag'lar berish.

Globallashuv sharoitida bu kabi jarayonlarning sodir bo'lishi shubhasiz, o'tish iqtisodiyotini mamlakatlarda tegishli iqtisodiy siyosatni olib borishini taqozo etadi. Bu vaqtda iqtisodiy siyosatning vazifasi nafaqat jahon ho'jaligi jarayonlarida ishtirok etishdan olinadigan nafni maksimallashtirish, balki ushbu vaziyatda kelib chiqishi mumkin bo'lgan xavfni ham minimallashtirishdan iboratdir.

Har bir davlatning yillar davomida shakllangan o'z tarixiy, iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy rivojlanish xususiyatlari mavjud bo'lib, boshqa mamlakatlarning tajribalarini ko'r-ko'rona ko'chirib olish yoki xalqaro tashkilotlar tomonidan tavsiya etiladigan, iqtisodiy rivojlanishning hamma uchun umumiy retseptlarini qo'llash samarasiz bo'lishi va iqtisodiy vaziyatni izdan chiqarishi mumkin.

Ko'pgina rivojlangan mamlakatlar ham globallashuv jarayonida munosib siyosat yuritish ustida bosh qotirib, milliy iqtisodiyotning raqobatdoshlik darajasini oshirishning turli chora-tadbirlarini ishlab chiqadi. Globallashuv sharoitida amalga oshiriladigan vazifalarning bozor tamoyillariga qat'iy amal qilishi muhim ahamiyatga ega.

Xususiylashtirish. Globallashuv sharoitida xususiylashtirish va unga xos mulkchilikning milliy iqtisodiyot raqobatdoshligini oshirishdagi o'rni tobora

muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'z daromadini maksimallashtirishdan manfaatdor mulkdorlar sinfining shakllanishi iqtisodiyotda raqobat muhitini yaratish, tovarlar sifatini oshirish, mahsulot tannarxini pasaytirish hamda xorijiy investitsiyalarni jalb etishda eng muhim omil bo'lib hisoblanadi.

Barqaror iqtisodiy muhitda xususiy mulkchilik iste'molchilar talabiga munosib javob beradi, raqobatdoshlik ustuvorliklariga faol ta'sir o'tkazadi, iqtisodiyotni tarkibiy jihatdan qayta qurishga sababchi bo'ladi, iqtisodiy o'sish sur'atlariga hamohang faoliyat olib boradi hamda ilmiytexnik taraqqiyotni jadallashtiradi. Xususiy korxona rahbari har qanday sharoitda faoliyat bilan bog'liq mas'uliyatni to'la qonli ravishda o'z zimmasiga ola biladi. Korxonaning yuqori daromadli faoliyat yuritishidan birinchi o'rinda manfaatdor hisoblangan rahbar ichki imkoniyatlarni to'g'ri baholash, strategiyani aniq belgilash, kutilishi mumkin bo'lgan xavfni puxta anglab etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunda ustuvor yo'nalishlar korxona salohiyatini to'liq anglab etish imkoniyatidan holi hisoblangan yuqori tashkilotlar tomonidan emas, balki bevosita mutasaddi rahbar tomonidan belgilanadi.

4. Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida xalqaro moliya munosabatlarining o'rni

O'tgan muddat jahon iqtisodiyotida muhim globallashuv jarayonlari yuz berganligi bilan ajralib turadi. Milliy xo'jaliklarning jahon iqtisodiyotiga tobora integratsiyalashib borishi xalqaro resurslar harakatining hajmlari va xarakteriga ta'sir qilish darajasiga chiqib bormoqda. Xalqaro savdoning yanada kengayishi imkoniyatlari, faqatgina xalqaro kelishuvlarni moliyalashtiruvchi bank sektori imkoniyatlari bilangina chegaralanib qolmoqda. Jahon moliya bozorlarining o'sishi, ular raqobatdoshligining oshishi va faoliyat doiralarining kengayishi daromad darajasi past bo'lgan mamlakatlarning jahon iqtisodiyotiga yanada integratsiyalashishiga imkoniyat yaratadi. Jiddiy moliyaviy muammolar domiga tushib qolgan (investitsiyalar va asbob-uskunalar, xom ashyo, ehtiyoj qismlar importi hajmining chegaralanganligi, shuningdek, ular tomonidan tuzilgan savdo shartnomalariga ishonchning pastligi) uchinchi dunyo mamlakatlari kengayib borayotgan jahon moliya bozorlarida qatnashishni faollashtirgan holda rivojlanishning yangi imkoniyatlarini ochishi va iqtisodiy muammolarni hal qilishda tanlov va qarorlar xilma-xilligini oshirishi mumkin.

Lekin hozirgi davrda hanuzgacha uchinchi dunyo mamlakatlari xalqaro bozorlar globallashuvidan yutadimi yoki yo'qmi aniq emas. Bir qator sabablar tufayli rivojlanayotgan davlatlarning jahon iqtisodiyotida to'laqonli qatnashish imkoniyatlari xali mavjud emas.



7.5-rasm. Inqirozning bir mamlakatdan ikkinchi mamlakatga tarqalishi

Tashqi savdo, iqtisodiy, ilmiy va madaniy aloqalarda quyidagi yo'nalishlar ustuvor hisoblanadi:

1. Respublikaning eksport qudratini rivojlantirish va yanada mustahkamlash, eksportga yo'naltirilgan iqtisodiyotni shakllantirish;
2. Eksport imkoniyatini kengaytirish, jahon bozoriga kirib borish uchun, avvalo qimmatbag'ov xomashyoni qayta ishlash negizida tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi qo'shma korxonalarni rivojlantirish;
3. Tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada erkinlashtirish, x o'jalik ishlarini yurituvchi sub'yektlarga xorijiy sheriklar bilan bevosita aloqalar o'rnatishda o'z mahsulotlarini chet ellarda sotishda ko'prok erkinlik berish, tovarlarni eksport va import qilishda birmuncha imtiyozli tartibni joriy qilish borasida aniq maqsadni ko'zlab siyosat o'tkazish;
4. Xorijiy sarmoyalarni respublika iqtisodiyotiga keng ko'lamda jalb etish uchun zarur huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy hamda boshqa sharoitlarni yaratish;
5. Xalqaro moliyaviy munosabatlarning tarkibiy majmuini vujudga keltirish;
6. Xalqaro huquq va xalqaro moliyaviy munosabatlar sohasida malakali mutaxassislar tayyorlashni tashkil etish.

Milliy bozorlar tobora ochiqlashib borayotgan bir paytda jahon bozorlariga chiqish hali ham qiyin bo'lib qolmoqda. Masalan, uchinchi dunyo mamlakatlari mahsulotlariga nisbatan proteksionizm oxirgi o'n yillikda sezilarli darajada kuchaydi, shuningdek, bu guruhdagi davlatlarning qarz olish foizlari sanoati rivojlangan davlatlarning xuddi shu ko'rsatkichidan besh baravar kattadir. Shunday qilib, xalqaro bozorlar globallashuvi jahon bozoriga chiqish imkoniyati bo'lgan davlatlar o'rtasidagi savdo munosabatlaridagi transaksion xarajatlarni kamaytiradi va shu bilan birga globallashuv natijalaridan foydalana olmagan davlatlarning nisbiy yo'qotishlarini ko'paytiradi.

Hatto globallashuv jarayonlarida bevosita qatnashib kelayotgan rivojlanayotgan davlatlar uchun ham uzoq muddatli rivojlanish istiqbollari umuman noaniqdir. Hozirgi davrda moliyaviy mablag'larni er sharining istalgan nuqtasiga o'tkazish deyarli bir zumda amalga oshirilishi mumkin. Transmilliy korporatsiyalar gorizontaal va vertikal ishlab chiqarish integratsiyasiga ega global fabrikalarni ko'plab davlatlarda tashkil qilmoqda. Boy davlatlarning kichik guruhi xalqaro tovarlar va xizmatlar oqimining tobora katta qismini amalga oshirmoqda.

Bu xildagi globallashuvning oqibatlari ikki tomonlama bo'lishi mumkin. Bir tarafdin alohida davlatlar, ayniqsa, uchinchi dunyo mamlakatlarining kuchi va ta'siri kamayib ketadi. Ayniqsa, Shimoliy Amerika, Osiyo-Tinch okeani hududi yoki Evropadagi qaytadan shakllanayotgan hududiy savdo bloklari bilan qaysidir darajada bog'liq bo'lmagan rivojlanayotgan davlatlarni yanada qiyin davrlar kutmoqda.

XXI asr boshida rivojlanmay qolib ketgan davlatlarning ijtimoiy- iqtisodiy ahvolini sezilarli darajada yaxshilash uchun samarali xalqaro tizim yaratilishi kerak. U moliya, atrof-muhit, xalqaro resurslar harakati va texnologiyalar transferti sohalaridagi global muammolarni ham hal qila olishi kerak. Zarur islohotlar sifatida ko'pincha quyidagilar ta'kidlanadi: 1. Bundan buyog'iga iqtisod qilishning qat'iy dasturlarini amalga oshirolmaydigan rivojlanayotgan davlatlarning qarzga xizmat ko'rsatish bo'yicha og'irlikni kamaytirish. 2. BMT tomonidan rivojlanayotgan davlatlarga yordam berish ko'rsatkichiga - donor-davlatlar YaMMning 0,7% iga erishish uchun yordam hajmini ko'paytirish. 3. Rivojlanayotgan davlatlarga, ayniqsa, hududiy savdo bloklarini shakllantirayotganlarga nisbatan proteksionistik tadbirlarni bekor qilish orqali ularning jahon savdosidagi ulushini ko'paytirish. 4. XVF va Jahon bankini isloh qilish.

Oxirgi bandga nisbatan shuni aytish mumkinki, XVF ko'proq rivojlangan davlatlar va xalqaro banklarning moliyaviy nizolarini hal qilib beruvchi xalqaro politsiya vazifasini emas, balki rivojlanish instituti rolini bajarishi kerak. Bank rahbariyati moliyalashtirish shartlarini ishlab chiqishda —egiluvchanlik ni amalga oshirishi, ya'ni qat'iy shartlardan iloji

boricha voz kechishi va katta qarzlar yuki ostida qolib ketgan davlatlardan standart barqarorlashtirish dasturlarning qat’iy shartlari bajarilishini talab qilgandan ko’ra, asosiy e’tiborini bu davlatlarning milliy iqtisodiyotlari o’sishini ta’minlash muammolariga qaratishi kerak.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Sizning fikringizcha global moliya bozorlarining shakllanish xususiyatlari nimadan iborat?
2. Xalqaro moliya munosabatlarini tartibga solishda xalqaro moliya tashkilotlari Sizning fikringizcha qanday o’ringa ega?
3. Sizning fikringizcha globallashtirish sharoitida o’tirish iqtisodiyoti mamlakatlarida davlat moliya siyosatini olib borish xususiyatlari qanday yo’nalishlarga ega?
4. Sizning fikringizcha xalqaro moliya munosabatlarida rivojlanayotgan mamlakatlarning ishtirok etishi qanday xususiyatlarga ega?
5. Siz nima deb o’ylaysiz, rivojlanayotgan mamlakatlarda nima uchun moliyaviy tizimlar islohotlarini o’tkazish zarur?

8-MAVZU. GLOBALLASHUV SHAROITIDA ISHCHI KUCHI BOZORI VA MIGRATSIYASI MUAMMOLARI

REJA:

1. Jahon ishchi kuchi bozorining mohiyati va nazariy asoslari;
2. Xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining asosiy yo'nalishlari va migrantlarni o'ziga jalb qiluvchi markazlar;
3. Jahon iqtisodiyotida xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining dinamikasi;
4. Jahon moliyaviy inqirozining ishchi kuchi bozoriga ta'siri;

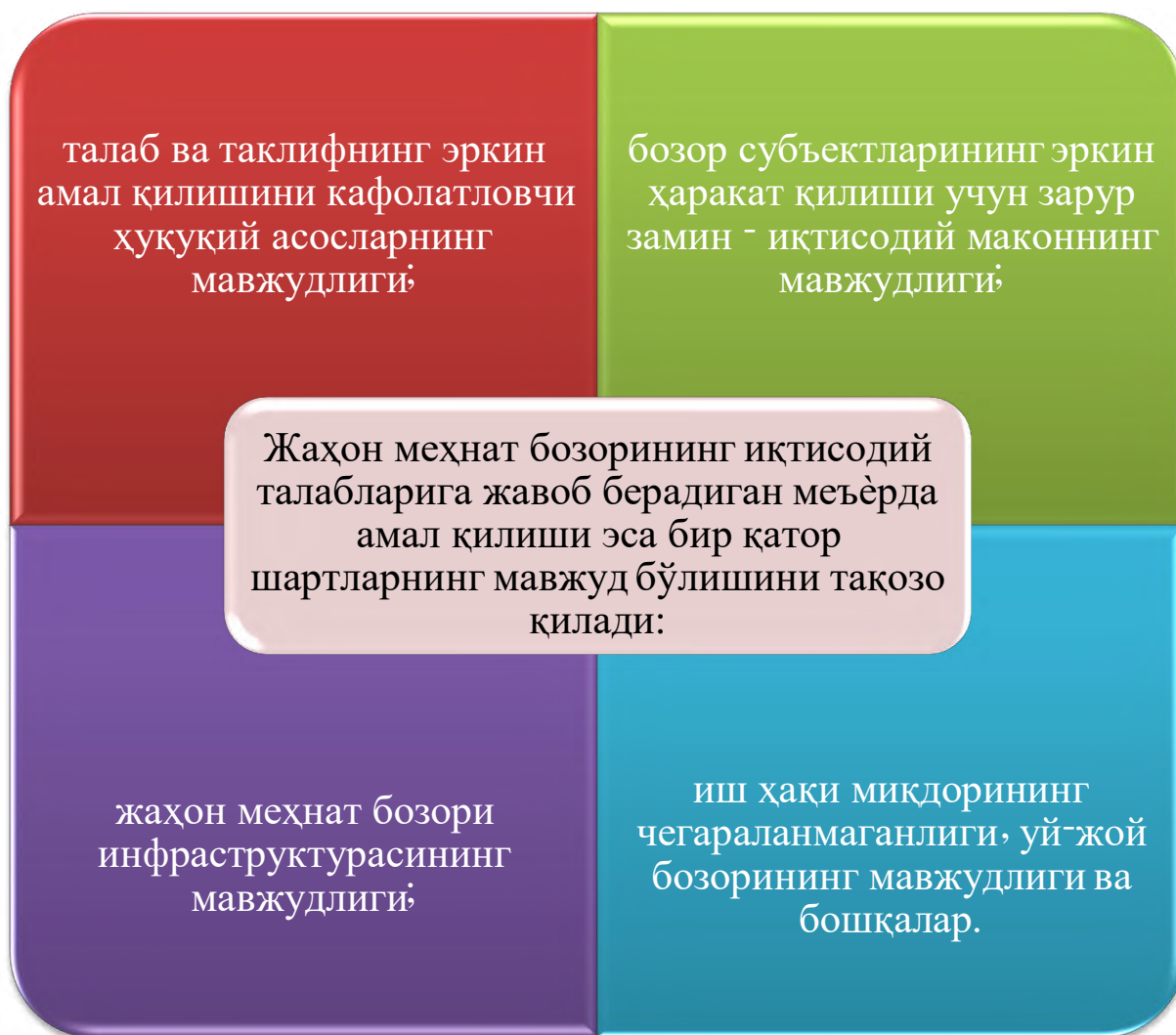
1. Jahon ishchi kuchi bozorining mohiyati va nazariy asoslari

Aholining ommaviy migratsiyasi jahon hamjamiyatining XX asr ikkinchi yarmidagi hayotining eng xarakterli xususiyatlaridan biriga aylandi. Aholi migratsiyasi deganda ma'lum hududlarda insonlarning doimiy yashash joyini almashtirish yoki unga qaytish sharti bilan ko'chib o'tishi tushuniladi.

Jahon iqtisodiyotida xalqaro (tashqi) migratsiyaning turli shakllari - mehnat, oilaviy, rekreatsion, turistik va boshqa turdagi shakllari mavjud. Biz xalqaro mehnat migratsiyasi, xalqaro ishchi kuchi bozori muammolarini ko'rib chiqamiz. Xalqaro ishchi kuchi bozori milliy chegaralarni kesib o'tuvchi turli-tuman mehnat resurslari oqimini qamrab oladi. Xalqaro mehnat bozori ishchi kuchining milliy va mintaqaviy bozorlarini birlashtiradi. Xalqaro mehnat bozori mehnat migratsiyasi shaklida namoyon bo'ladi.

Jahon mehnat bozori deganda ishchi kuchini sotish, sotib olish va undan foydalanishi bilan bog'liq bo'lgan davlatlararo ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar majmui tushuniladi. Jahon mehnat bozorida ishchi kuchining qiymati baholanishi bilan birga uni yollash, ish haqining miqdori, mehnat sharoitlari, ta'lim olish va kasb mahoratini o'stirish imkoniyatlari, ish bilan bandlilik kafolatlari va boshqa bir qator shartlar aniqlanadi. Jahon mehnat bozori jahon aholisining ish bilan bandlik darajasi, uning tarmoqlar, kasb-malaka, demografik, ishsizlikning ko'larni va o'zgarishi kabi asosiy jarayonlarni aks ettiradi.

Jahon mehnat bozori ham boshqa xil bozor tizimlaridek makroiqtisodiy usullarni qo'llash sohasi bo'lib, u bir-biriga bog'liq bo'lgan talab va taklifning ta'sirida o'zgaradi.



8.1-rasm. Jahon mehnat bozorining iqtisodiy talablariga javob beruvchi shartlari

Bozor iqtisodiyotining asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida jahon mehnat bozorining shakllanishi uchun mehnat munosabatlarini huquqiy jihatdan ta'minlash, bozor rag'batlari samarali ta'sir ko'rsatishi uchun shartsharoit yaratuvchi tashkiliy tadbirlar tizimini vujudga keltirish lozim. Jahon mehnat bozoriga o'tishning eng muhim sharti ish beruvchi bilan xodim o'rtasidagi munosabatlarda tenglik va erkinlik o'rnatishdir.

Jahon mehnat bozorining iqtisodiy talablariga javob beradigan me'yorda amal qilishi esa bir qator shartlarning mavjud bo'lishini taqozo qiladi. Ularning asosiylari ko'yidagilar:

- talab va taklifning erkin amal qilishini kafolatlovchi huquqiy asoslarning mavjudligi;
- bozor sub'ektlarining erkin harakat qilishi uchun zarur zamin - iqtisodiy makonning mavjudligi;
- jahon mehnat bozori infrastrukturasining mavjudligi;

- ish haqi miqdorining chegaralanmaganligi, uy-joy bozorining mavjudligi va boshqalar.

Jahon mehnat bozorida amalga oshadigan munosabatlar doirasida asosan mamlakatlarning ishchi kuchini sotuvchi va sotib oluvchilar ishtirok etadi va bu jarayonga bir tomonidan ishlash istagi bor bo'lganlar (bunga ish bilan band bo'lganlar ham, ishsizlar ham kiradi), ikkinchi tomondan - tovar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish uchun xodimlarni yollovchilar kiradi. Jahon mehnat bozori faqatgina bo'sh ish joylarini yaratishga va ishsizlarga ish topib berishgagina xizmat qilmasdan, balki keng mazmundagi amaliy muammo bo'lgan yollanma mehnat sohasini o'rganishni ham o'z ichiga oladi.

Ana shuning uchun ham jahon mehnat bozori va aholini ish bilan band etish siyosatining ob'ekti bo'lib mehnat munosabatlari va unda jalb etilgan xodimlar bilan bog'liq keng miqyosli soha xizmat qiladi. Bunga ish haqi muammolari, mehnat sharoitlari, bajarilayotgan ishning hajmi va intensivlik darajasi, korxonalarda ish bilan ta'minlashning barqarorligi, mehnat motivlari, jahon mehnat bozorining egiluvchanligini ta'minlash, ishchi kuchini mehnatga tayyorlash va qayta tayyorlash va boshqalar kiradi.

Ishchi kuchiga bo'lgan talab va taklifga ta'sir qiladigan omil ish haqidir. Ammo ushbu mexanizmdagi har bir o'zgarish uning tarkibiga kiruvchi boshqa unsurlarning ham darhol o'zgarishiga olib keladi.

Chunonchi ishchi kuchi miqdorining ortib ketishi ish haqining kamayib ketishiga va o'z navbatida ish joylari miqdorining nisbiy kamayishiga olib keladi va hakoza. Umuman olganda bu to'g'ridagi asosiy ilmiy-uslubiy tasavvurlarni jahon iqtisodiyoti amaliyoti va nazariyasidan bilib olsak bo'ladi. Hozirgi paytda jahon mehnat bozorining amal qilinishi va nazariy tushunchasiga har xil yondoshuvlar mavjud bo'lib, ularni o'rganish mehnat bozori haqidagi dunyoqarashimizni yanada boyitadi.

2. Xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining asosiy yo'nalishlari va migrantlarni o'ziga jalb qiluvchi markazlar

Geografik yo'nalishga ko'ra mintaqalararo va mintaqa ichidagi tashqi aholi migratsiyasi farqlanadi. Mehnat migratsiyasining oqimlarining aniq qaerga harakat qilganligini ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Ishchi kuchining birinchi ommaviy mintaqalararo ko'chishi majburiy tarzda bo'lgan. Bu XVII-XIX asrlardagi qullar savdosining rivojlanishi bilan bog'liq edi. Shunday oqim natijasida Afrika aholisi 1650-1850 yillarda 22 foizga qisqardi.

Ishga yollangan mustaqil shaxslar ko'chishi to'g'risida so'z yuritilganda XIX-XX asrlarda Evropaliklarning okean ortiga chiqib ketishi eng yirik migratsion oqim deb hisoblanadi. XIX asrda qariyb 30 mln. kishi emigratsiya qilgan. XX asr

boshidan Birinchi jahon urushigacha Evropadan 19 mln. ga yaqin kishilar chiqib ketgan, 1914-1918 yillarda migratsiya to'xtalgan, keyinchalik esa qaytadan tiklandi, va 1918-1939 yillarda 9 mln. kishi emigratsiya qildi. Ikkinchi jahon urushi Evropadan okean ortiga aholi migratsiyasining to'xtalib turishiga sabab bo'ldi, urush tugagandan so'ng u tiklanib, so'ngra susaya boshladi.

Geografik yo'nalishga ko'ra

- mintaqalararo
- mintaq ichidagi

8.2-rasm. Xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining asosiy yo'nalishlari va migrantlarni o'ziga jalb qiluvchi markazlar²⁶

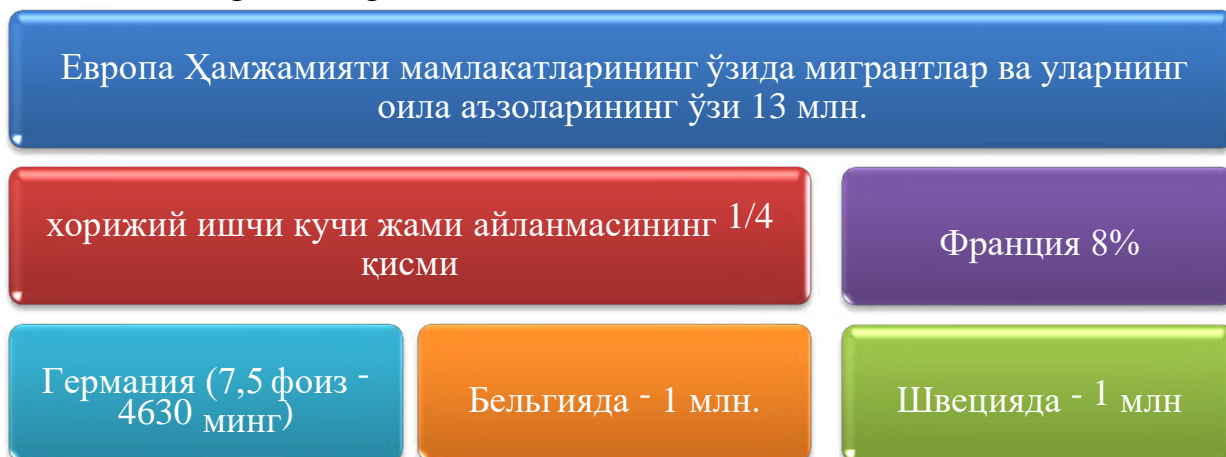
Emigrantlar asosan AQShga yo'l olib, u erda kapitalizm jadal rivojlanar edi. Shu bilan birga Kanada, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Argentina va boshqa davlatlarga ham ko'chish mavjud bo'lgan. Ushbu mamlakatlar aholisini o'sishining asosiy omili immigratsiya bo'ldi. Irlandiya, Angliya, Frantsiya, Germaniya kabi Evropa mamlakatlaridan immigrantlar kirib kelgan.

Oxirgi o'n yilliklarda nafaqat mintaqalararo, balki mintaq ichkarisida yangi jahon ishchi kuchi bozorlari paydo bo'ldi.

Mehnat migratsiyasi deyarli barcha milliy iqtisodiyotlarga xos jarayondir. Biroq uning jadallik darajasi jahonning u yoki bu hududlarida sezilarli farq qiladi. Mehnatkash-migrantlarning eng jadal oqimi ishchi kuchini eksportG'import qiluvchi mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi darajasida va tabiiy demografik o'sish sur'atida jiddiy farq bo'lganda kuzatiladi. Migratsiyaning asosiy to'rt yo'nalishlari ichida jami migratsiya oqimining hajmi bo'yicha rivojlanayotgan mamlakatlardan rivojlangan mamlakatlar tomon ishchi kuchlarining ko'chishi birinchi o'rinda turadi. Mutaxassislar quyidagi migratsiya oqimlarini alohida ko'rsatib o'tishadi: G'arbiy Evropa va Shimoliy Amerika mamlakatlari o'rtasida, sobiq sotsialistik mamlakatlardan bozor iqtisodiyotili mamlakatlarga, rivojlanayotgan yoki o'tish davri iqtisodiyotili davlatlar o'rtasida (masalan, Janubiy Amerika chegarasida, Ukrainadan Rossiyaga).

²⁶ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

Ishchi kuchi migratsiyasining yana bir yo'nalishi, ya'ni rivojlangan mamlakatlardan rivojlanayotgan yoki o'tish davri iqtisodiyotili davlatlarga migratsiya uchrasada, bu yo'nalishni tanlovchi migrantlar soni unchalik ko'pchilikni tashkil etmaydi va ular TMKlarning shoxobchalari va sho'ba korxonalarida band bo'lgan kadrlar, turli xayriya tashkilotlari va fondlarining a'zolari, shuningdek, sarguzasht izlovchilar hamda tavakkalchilardan iborat.



8.3-rasm. Evropa Ittifoqi²⁷

Migrantlarni o'ziga tortuvchi boshqa bir «ohangrabo» Evropa Ittifoqi mamlakatlaridir. Ularga xorijiy ishchi kuchi jami aylanmasining 1G'4 qismidan ko'prog'i to'g'ri keladi. Evropa Hamjamiyati mamlakatlarining o'zida migrantlar va ularning oila a'zolarining o'zi 13 mln. kishini tashkil etadi. Bu hududda Frantsiya (mamlakat aholisining 8 foizi - 4 mln.ga Yaqin Shimoliy Afrikadan kelgan immigrantlar), Germaniya (7,5 foiz - 4630 ming) etakchilik qilmoqda. Belgiyada - 1 mln.ga yaqin ispaniyaliklar va italiyaliklar, Shvetsiyada - 1 mln. finnlari hisobga olingan. Bulardan tashqari Buyuk Britaniya, Belgiya, Niderlandiya, Shvetsiya, Avstriya ham ishchi kuchi qabul qilishda oldingi o'rinlarda turadi.

Evropa ekspertlarining bashorati bo'yicha, umumiy bozor yaratilishidan so'ng migratsion oqimlarda bir necha o'zgarishlar ro'y beradi. Past malakali ishchilarni ommaviy immigratsiyasining yomon tashkil etilishining o'rniga maqsadga yo'naltirilgan jamoaviy kelishuvlar paydo bo'ladi. migratsiyaning ko'p qismini past va o'rta malakali ishchilar tashkil etayotganiga qaramay, yuqori malakali ishchilar ustun turuvchi huquqqa ega bo'ladilar.

Ishlovchi-migrantlarni jalb qiluvchi ikkinchi markaz 70-yillarda Yaqin Sharq mintaqasida paydo bo'ldi. Neft qazib oluvchi mamlakatlar Hindiston, Bangladesh, Pokiston, Iordaniya, Yaman, shuningdek, Gretsiya, Turkiya, Italiyadan ishlashga ko'pchilikni jalb qilgan. 90-yillar boshiga kelib u erda 4,5 mln. xorijliklar ishlagan. Alohida mamlakatlar ishchi kuchining umumiy miqdorida immigrantlar ulushi alohida ahamiyat kasb etadi. Shu tarzda, Birlashgan Arab

²⁷ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Amirliklarida u 97% ni, Quvaytda - 86,5% ni, Saudiya Arabistonida - 40% ni tashkil etgan, ya'ni butun ishchi kuchining ko'p qismini tashkil etgan.

2. Jahon iqtisodiyotida xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining dinamikasi

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda dunyoda migrantlarning ulushi ko'rsatkichining barqarorligi kuzatiladi.

2005-2015 yillar mobaynida jahonda migrantlar soni 18,7 million kishiga o'sdi. Joriy o'n yillikda umuman dunyo bo'yicha xalqaro migrantlar sonining qo'shimcha o'sish sur'atlari 1990-yillarga nisbatan o'sdi.

Нефть қазиб олувчи мамлакатлар
Ҳиндистон,
Бангладеш,
Покистон,
Иордания,
Яман,
Греция,
Туркия,
Италиядан
ишлашга қўпчиликни жалб қилган

8.3-rasm. Yaqin Sharq mintaqasida paydo bo'lgan markazlar²⁸

1900-2015 yillarda rivojlangan mamlakatlarda xalqaro migrantlar sonining qo'shimcha o'sish sur'atlari rivojlanayotgan mamlakatlarga nisbatan sezilarli yuqori edi, biroq 2005-2010 yillarda o'zaro nisbat o'zgardi: rivojlanayotgan mamlakatlarda xalqaro migrantlar sonining qo'shimcha o'sish sur'atlari (qochoqlarni hisobga olgan holda) rivojlangan mamlakatlarda xalqaro migrantlar sonining qo'shimcha o'sish sur'atlaridan (qochoqlarni hisobga olgan va ayirgan holda) yuqori bo'ldi va yiliga 2% gacha ko'tarildi. Agar rivojlanayotgan

²⁸ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

mamlakatlarda xalqaro migrantlarning umumiy sonidan qochoqlarni ayirib tashlasa, qo'shimcha o'sish sur'ati birmuncha pasayadi (1,6%), holbuki ilgari aynan shu guruh tezroq o'sgan edi.

Har bir mamlakatda xalqaro migrantlar soni nafaqat immigratsiya va emigratsiyaning ma'lum balansi natijasida, balki ularning tabiiy kamayishi (o'lishi) hisobiga shakllanadi. Mutaxassislar 2005-2015 yillarda xalqaro migrantlar sonining umumiy qo'shimcha o'sishi 24,4 mln. kishini, bu davrda o'lganlar soni 5,7 mln. kishini tashkil qilishini hisoblab, natijada xalqaro migrantlar sonining 18,7 mln. kishiga ko'payganligini e'tirof etadilar.

Ko'rib chiqilayotgan davrda rivojlangan mamlakatlarda sof xalqaro migratsiya 14,7 million kishini, rivojlanayotgan mamlakatlarda – deyarli 9,7 million kishini tashkil qiladi.

Evropada bu ko'rsatkich - deyarli 8,1 million kishini, shu jumladan Janubiy Evropada - 3,8 million kishini, Shimoliy va G'arbiy Evropada - 1,5 million kishidan iborat miqdori tashkil qildi. Shimoliy Amerikada – 5,8 million kishiga teng.

Osiyoga sof migratsiya 2005-2010 yillarda deyarli 6,8 million kishini, shu jumladan G'arbiy Osiyoga - 4,2 million kishi, Janubi-Sharqiy Osiyoga - 1,2 million va Janubiy Osiyoga - 0,8 million kishini tashkil qiladi.

Xalqaro migratsiya hisobiga 2005-2015 yillarda rivojlangan mamlakatlar aholisi o'rtacha yiliga 2,2% o'sdi, rivojlanayotgan mamlakatlar aholisi esa 0,5% ga pasaydi.

Xalqaro migratsiya ko'p jihatdan jahon aholisi tizimida davom etayotgan demografik siljishlarga javob tariqasida rivojlanmoqda. Rivojlangan mamlakatlar aholining keksayishi natijasida vujudga kelishi mumkin bo'lgan mehnat qiluvchilarning boqimandalarga nisbatan etishmasligi muammosini hal qilishga majbur, rivojlanayotgan mamlakatlarda esa ularning iqtisodiyoti uchun mehnatga layoqatli aholining ortiqchaligi bosimiga duch kelmoqda.

2005-2015 yillarda rivojlangan mamlakatlarning rivojlanayotgan mamlakatlar bilan migratsion ayirboshlashning o'rtacha yillik saldosi yiliga 2,7 million kishini yoki 2,2% ni tashkil qiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlar aholisini migratsion qisqarishining jadalligi birmuncha pastroq - 0,5%, 49 ta eng past rivojlangan mamlakatlar guruhida migratsion qisqarish 315 ming kishini yoki yiliga o'rtacha 0,4% tashkil qilgan.

Migratsion ayirboshlash natijasida absolyut ko'rsatkichlarning eng ko'p kamayishi Osiyoda, o'rtacha 1,1 million kishiga pasayish kuzatiladi. Shuningdek, migratsion ayirboshlash natijasida Lotin Amerikasi aholisi (804 ming kishiga) va Afrika aholisi (1,0 million kishiga) kamaydi. Shimoliy Amerika aholisi, aksincha, 2005-2015 yillarda migratsion qo'shimcha o'sish hisobiga yiliga o'rtacha 1,2

million kishiga, Evropa - 1,3 million kishiga ko'paydi. Migratsion qo'shimcha o'sishning jadalligi Shimoliy Amerikada, migratsion kamayish esa - Lotin Amerikasida eng yuqori bo'ldi.

Dunyoning yirik mintaqalari orasida aholining jadal migratsion o'sishini Janubiy Evropada (yiliga o'rtacha 4,9%), undan keyingi o'rinlarda Shimoliy Amerikada (3,6%) va AQShda (3,3%) mavjudligini ta'kidlash lozim. Umuman Sharqiy Evropa bo'yicha migratsion qo'shimcha o'sish nolga yaqin bo'ldi.

Ayni vaqtda, Afrika aholisining migratsion kamayishi sharoitida, umuman Shimoliy Afrika aholisining migratsion qo'shimcha o'sishi (yiliga o'rtacha 2,4%, ya'ni G'arbiy Evropa ko'rsatkichidan yuqori va Shimoliy Evropa ko'rsatkichidan biroz past darajada) kuzatiladi. Avstraliya va Yangi Zelandiya aholisining jadal migratsion qo'shimcha o'sishi (yiliga 4,4%) holatida, Okeaniyaning orol qismida, ayniqsa Polineziyada (yiliga minus 8,5%) aholining migratsion kamayishini ko'rish mumkin.

4. Jahon moliyaviy inqirozining ishchi kuchi bozoriga ta'siri

Ma'lumki, hozirgi vaqtda jahonda ro'y berayotgan moliyaviy inqiroz va uning oqibatlari jahon iqtisodiy tizimining turli sohalariga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Odatda retsessiya uzoq muddatli iqtisodiy tendentsiyalarga kuchli ta'sir o'tkazmaydi. Biroq hozirgi inqiroz aholi daromadlari va bandligiga uzoq muddatli, balki hatto doimiy ta'sirga ega bo'ladi va bu ta'sir rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda turlicha namoyon bo'ladi.

Hozirda ko'plab mutaxassis va ekspertlar tomonidan jahon moliyaviy inqirozining global tus olishi va iqtisodiy inqiroz jarayonlarining kuchayishi retsessiya va iqtisodiy pasayishni, investitsion faollik ko'larni cheklanib borishini, talab va xalqaro savdo hajmining kamayishi hamda jahonning ko'plab mamlakatlariga ta'sir ko'rsatadigan jiddiy ijtimoiy talofotlar sodir bo'lishi mumkinligi e'tirof etilmoqda.

Mehnat bozorida inqiroz eng avvalo migrantlar uchun yomon ta'sir ko'rsatadi, chunki mamlakatlar inqirozli holatlarda birinchi navbatda xorijiy ishchilarni bo'shatadi. O'rtacha olganda migrantlar yoshroq bo'lib, pastroq malakaga va ish stajiga ega, odatda vaqtinchalik lavozimlarda ishlaydi va tsikli rivojlanuvchi tarmoqlarga jamlangan. Bu esa pasayish paytida eng zaif hisoblangan guruhga xos tavsiflardir. O'tkazilgan tahlillardan ma'lum bo'ldiki, iqtisodiy pasayish davrida migrantlar nomigrantlarga nisbatan ko'proq ish yo'qotadi. 1998-2008 yillarda 14 ta Evropa mamlakatining YaIM va ishsizlik bo'yicha choraklik ko'rsatkichlari asosida aniqlanishicha, retsessiyani boshdan kechirgan mamlakatlarda migrantlar orasida ishsizlik darajasi boshqa guruhlariga nisbatan tezroq o'sadi.

Шу тарзда,

Бирлашган Араб Амирликларида у 97% ни,

Қувайтда - 86,5% ни,

Саудия Арабистонида - 40% ни ташкил этган, яъни бутун ишчи кучининг кўп қисмини ташкил этган

8.4-rasm. Alohida mamlakatlar ishchi kuchining umumiy miqdorida immigrantlar ulushi

Ishchilarning ko'chishiga inqirozning naqadar kuchli ta'sir etishini aniqlashda bir qancha omillarni hisobga olish kerak. Ushbu omillarga vatanida va chet elda bevosita rivojlanish istiqbollari, migratsiya, chet elda yashash va qaytish tavakkalchiligini anglash va kuchayib bormuvchi to'siqlar kiradi. Ishchilarni jalb qiluvchi ayrim asosiy mamlakatlar qaytish uchun qulay imkoniyatlar (bonuslar, chiptalar, ijtimoiy to'lovlar bo'yicha yirik mablag'lar) yaratib berdi va mamlakatga kirish va yashash bo'yicha to'siqlarni ko'paytirdi.

Hozirgi bosqichda ro'y berishi mumkin bo'lgan tuzilmaviy o'zgarishlar turi va ko'larnini aniq aytib berish qiyin. Ayrim olimlarning fikricha, rivojlangan mamlakatlarning muayyan tarmoqlarida inqirozning boshlanishi va faol rivojlanishi rivojlanayotgan mamlakatlar, ayniqsa, Osiyo mamlakatlarining o'rnini kuchaytirishi va hatto jahon iqtisodiyotining tubdan boshqacha tus olishiga olib kelishi mumkin.

1. Birinchisi kuchli Evropa oqimini tashkil etib, G'arbiy Evropa mamlakatlaridan AQShga 6,6 mln. kishi kirib kelgan

2. Ikkinchisi 1965 yilda boshlanib, bu paytda Osiyo va Lotin Amerikasidan kelganlarga qulay sharoit yaratuvchi qonun qabul qilingan

3. yildan uchinchi bosqich boshlanib, bu paytda Evropa - Irlandiya, Polsha, shuningdek Argentinadan emigrantlarga talab ko'p bo'ldi

8.5-rasm. Ikkinchi jahon urushidan keyingi immigratsiyaning AQShdagi bosqichlari

Inqiroz turli mamlakatlar va turli mintaqalarda pul o'tkazmalar hajmiga har xil ta'sir ko'rsatdi. Bashoratlarga ko'ra, Sharqiy Evropa va Markaziy Osiyo mamlakatlariga pul o'tkazmalari nisbiy va miqdoriy jihatdan eng ko'p qisqaradi.

90-йиллар давомида белгиланган квота 675 минг киши бўлишига қарамай йилига 1 млн-дан ортиқ мигрантлар АҚШга кириб келган

Ҳозирги пайтда мамлакат ишчи кучининг 5% га яқинини хорижликлар ташкил этади

8.6-rasm. Shimoliy Amerika (AQSh va Kanada)⁴⁸

Bu Evropa Ittifoqiga a'zoliq va Rossiyadagi kuchli iqtisodiy ko'tarilish orqasidan kelgan kuchli teskari oqim bilan tushuntiriladi. Moldova va

Tojikistonda YaIMda pul o'tkazmalarining ulushi dunyo bo'yicha eng yuqori (mos ravishda 45 va 38 foiz) bo'lib, ular 2009 yilda 10% ga tushadi. Salvadorda YaIMning 18% ni tashkil qiluvchi pul o'tkazmalarining jiddiy foizli qisqarishi ro'y beradi.

Sahroi Kabirdan janubdagi Afrikaga pul o'tkazmalarining % qismi inqirozdan katta zarar ko'rgan AQSh va Evropadan kelib tushadi.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi ko'plab mamlakatlar iqtisodiyotiga hanuz ta'sirini ko'rsatmoqda. Buni dunyoning aksariyat mamlakatlarida ishsizlik darajasi ortib borayotganida ko'rish mumkin.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Sizning fikringizcha jahon ishchi kuchi bozori tushunchasining mohiyati va paydo bo'lish sabablarini tushuntiring.
2. Sizning fikringizcha xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining qanday asosiy ko'rinishlari mavjud?
3. Siz xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining qanday asosiy ko'rinishlari mavjud deb o'ylaysiz?
4. Sizning fikringizcha jahon iqtisodiyotida xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining rivojlanish xususiyatlari nimadan iborat?
5. Siz jahon moliyaviy inqirozi ishchi kuchi bozoriga qanday ta'sir o'tkazdi deb o'ylaysiz?

9-MAVZU. GLOBALLASHUV SHAROITIDA TRANSMILLIY KORPORATSIYALAR REJA:

1. Transmilliy korporatsiyalarning mohiyati;
2. Jahon iqtisodiyotida transmilliy korporatsiyalarning roli;
3. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi davrida TMKlar faoliyati;
4. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida TMKlarning tutgan o'rni;

Mashg'ulot maqsadi: Globallashuv sharoitida transmilliy korporatsiyalar haqida umumiy tasavvurlarni shakllantirish.

1. Transmilliy korporatsiyalarning mohiyati

Xalqaro kompaniyalar milliy kapitalni boshqa davlatlarga tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish maqsadida olib chiquvchi tashkilotlardir. Zamonaviy xalqaro kompaniyalarning ko'pchilik qismi transmilliy korporatsiyalarni, tashkiliy shakli bo'yicha esa konsernlarni ifoda etadi. Ular ilgarigi turli davlatlar kapitalining oddiy birlashuvi va ishtirokchilari o'z kapitallarining mulkdori bo'lib qolgan kartellar, sindikatlar, trestlardan ma'lum darajada farqlanadi. Ularga teskari holda XX asrning tipik kontserni odatda turli tarmoqlar va hududlar bo'yicha diversifikatsiyalangan kapitalning yagona mulkdoridir.

BMT metodologiyasi bo'yicha xalqaro korporatsiyalarga an'anaviy ravishda uzoq vaqt mobaynida yillik aylanmasi 100 mln. dollardan ortiq va kamida 6 ta davlatda filiali bo'lgan firmalar kiritilgan. Keyingi yillarda boshqa bir ko'rsatkich, ya'ni rezident-davlatdan tashqarida sotilgan mahsulotlar miqdori ham kiritildi. Bu ko'rsatkich bo'yicha jahonda Shveytsariyaning - Nestle firmasi (98%) ilg'orlardan biri bo'lib hisoblanadi.

Zamonaviy xalqaro kompaniyalar transmilliy, ya'ni bir millatli yoki ko'p millatli bo'lishi mumkin. Transmilliy korporatsiyalar bosh kompaniya (odatda u kompaniya millatini aniqlaydi) va uning xorijiy filiallarini o'z ichiga oluvchi sub'ektlar tizimini ifodalaydi. Bosh kompaniya boshqa davlatlardagi xorijiy filiallarining aktivlarini nazorat qiladi va odatda ularning kapitalida o'z ulushiga ega bo'ladi.

Transmilliy korporatsiyalarning huquqiy rejimi tashkil topgan filiallar va sho'ba korxonalari orqali turli davlatlarda faoliyat yuritishni nazarda tutadi. Bu korporatsiyalar nisbatan mustaqil bo'lgan ishlab chiqarish va tayyor mahsulotlarni sotish, ilmiy tadqiqot, iste'molchilarga xizmat ko'rsatish xizmatlariga egadirlar. Umuman ular yagona ishlab chiqarish - sotish majmuini tashkil etib, bu majmuada hissadorlik kapitalga faqat ta'sischi davlat egalik qiladi. Shu bilan birga filial va sho'ba korxonalari aralash korxonalar bo'lishi va ularda milliy kapital ustunlik

qilishi ham mumkin. Transmilliy korporatsiyalarning optimal boshqaruvi asosiy korporatsiya tomonidan xorijiy filiallarni uzluksiz boshqarib turish imkoniyatini yaratishi kerak. Lekin ayni paytda bu boshqaruv xorijiy filiallar menejerlariga mahalliy bozor xususiyatlari va mahalliy qonunchilikka mos ravishda iste'molchilar talablarini qondiruvchi qarorlar chiqarish imkoniyatini bermog'i lozim.



9.1-rasm. Transmilliy korporatsiyalarning tuzilishi²⁹

Asosiy korporatsiya TMK korxonalari tizimining ma'muriy markazidir. Uning vazifalari qatoriga odatda boshqa korporatsiyalar bilan qo'shilishi, yangi filiallar sotib olish va samarasiz korxonalarni tugatish to'g'risidagi qarorlar qabul qilish; korporatsiya va filiallarning uzoq muddatli ishlab chiqarish, investitsiya va moliya siyosatini shakllantirish; xorijiy filiallarning moliyasi va ITTKI (NIOKR) nazorat qilish kiradi.

Xorijiy filiallarning asosiy tashkiliy shakllari quyidagicha: -bo'lim (branch) - asosiy korporatsiya bu xorijiy filialga to'liq egalik qiladi yoki bu korxona TMK qo'shma korxonasining bir qismi hisoblanadi. Bo'limlar bir necha shakllarda bo'lishi mumkin: asosiy korporatsiyaning xorijdagi vakolatxonasi; hamkorlik, shu jumladan xorijiy sheriklar bilan; mulk shaklida (kemalar, samolyotlar, gaz yoki neft qazib oluvchi platformalar); sho''ba korxonasi (subsidiary) - xorijda joylashgan bunday korxonada asosiy korporatsiya aktsiyalarining yarmidan ko'piga egalik qiladi. Shuning uchun ham asosiy korporatsiya hal qiluvchi ovozga hamda korxonaga rahbar tayinlash huquqiga ega; -assotsiatsiyalashgan korporatsiya (associate) - bu korxona aktsiyalarining 10% dan 50% gacha asosiy korporatsiyaga tegishli bo'ladi. Asosiy korporatsiya korxonani to'liq nazorat qilmasada, uni boshqarishda ishtirok etadi.

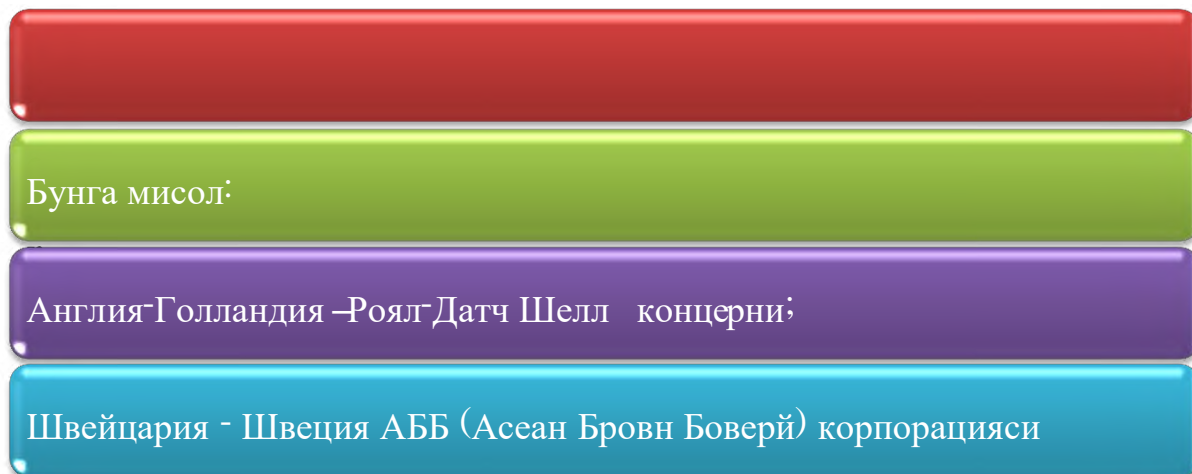
²⁹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

Transmilliy va ko'pmilliy korporatsiyalar qatoriga xalqaro korporatsiyalar ichida ajralib turuvchi global korporatsiyalarni (GK) ham qo'shish kerak. Global korporatsiyalar zamonaviy jahon moliya kapitalining butun qudratini namoyon etib, ko'proq kimyo, elektrotexnika, elektron, neft, avtomobil, axborot, bank va boshqa bir necha sohalar bo'yicha globallashib bormoqda.

Transmilliy korporatsiyalar paydo bo'lishining umumiy sabablaridan biri milliy - davlat chegaralaridan chiqib ketgan ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi asosida ishlab chiqarish va kapitalning baynalmilallashuvi - yirik korporatsiyalar tomonidan xorijiy mamlakatlarda o'z bo'limlarini tashkil etilishi va milliy korporatsiyalarning transmilliy korporatsiyalarga aylanishi orqali ekspansiya xarakteri bo'lishligidadir. Kapital olib chiqish xalqaro korporatsiyalarning shakllanishi va rivojlanishining eng muhim omilidir.

2. Jahon iqtisodiyotida transmilliy korporatsiyalarning roli

Transmilliy korporatsiyalar zamonaviy jahon iqtisodiyotining eng dinamik sub'ektlaridan biri bo'lib, paydo bo'lish davridan beri jiddiy taraqqiy etdi. Ular — kolonial-xom ashyo TMKlardan boshlab global kompaniyalargacha rivojlanib bordi. TMKlarning evolyutsiyasi ularning son va sifat jihatidan o'sishi bilan birga rivojlanib bordi. 30-yillarda ularning soni 300 ta bo'lgan bo'lsa, XXI asr boshida 82 mingtaga etdi. 80-yillarda etakchi TMKlar global kompaniyalarga (to'rtinchi avlod TMKlarga) aylandi. Global korporatsiyalar innovatsion dinamizm, ichki korporativ tuzilmaning muntazam takomillashtirib borilishi, yangi faoliyat sohalari va yo'nalishlarini faol izlash bilan xarakterlanadi. XXI asr boshlarida global korporatsiyalar orasida xalqaro ilmiy-tadqiqot tashkilotlari va ayrim mutaxassislar juda katta korporatsiyalarni (JK) alohida ajrata boshladilar. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra ularning soni 800 tani tashkil etadi. Ushbu kompaniyalar o'z qo'lida zamonaviy moliyaviy- sanoat, texnologik, intellektual kapital qudratini jamlab olgan. JKK — jahon iqtisodiyotining pirovard tuzilmaviy kuchlarini va globallashuvning real omillarini» ifodalaydi.



К

Ко’pmilliy korporatsiyalar (КМК)³⁰

Iqtisodiyot globallashuvining muhim tashkiliy elementi bo’lib TMKlarning turli shakllardagi qo’shilishlari va qo’shib olinishlari (M&A), ularning xalqaro kelishuvlari (ya’ni strategik alyanslari) namoyon bo’lmoqda. Bu jarayon kompaniyalar o’rtasidagi kuchlarning taqsimlanishini o’zgartirib yubormoqda. Natijada ta’sir ko’rsatish hududlarini birgalikda bo’lib olish boshlanmoqda, birgalikda iqtisodiy nazorat sohasi kengaymoqda, kompaniyalar salohiyati birlashtirilmoqda.

TMKlar ishtirokida qo’shilishlar va qo’shib olinishlar shaklida kapitalning xalqaro birlashish (konsolidatsiyasi) jarayoni XX - XXI asrlar bo’sag’asida jahon iqtisodiyotining transmilliylashuvi va globallashuviga ta’sir ko’rsatuvchi muhim omilga aylandi. XX asr boshidan beri ro’y bergan qo’shilishlar va qo’shib olishlarning besh-to’lqini ga globallashib borayotgan iqtisodiyotning mazmun-mohiyatini aks ettiruvchi ularning oltinchi-to’lqini qo’shildi.

Amalda korxonalarni sotish-sotib olishga ixtisoslashgan global bozor shakllandi va faol rivojlanmoqda (bunda korxonalarni sotib olish istagini bildirganlar uni sotuvchilarga qaraganda ko’proq). Hozirgi faollik asosan global bozor tendentsiyalariga, arzon zayom vositalariga, xom ashyo tovarlariga yuqori talabga va BRIK (Braziliya, Rossiya, Hindiston, Xitoy) mamlakatlarida yirik

³⁰ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

korporatsiyalarning paydo bo'lishiga asoslanadi. Uning yana bir xususiyati bo'lib, to'g'ri investitsiyalar fondlarining jadal faoliyati hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda TMKlarning jahon iqtisodiyotiga ta'siri juda yuqori. XXI asrning boshiga kelib, 700 mingdan ortiq xorijiy filiallarini boshqarayotgan 80 mingdan ziyod kompaniyalar ro'yxatdan o'tgan. TMKning qo'l ostida xususiy ishlab chiqarish fondlarining taxminan 30%, xalqaro savdoning 50% mujassamlangan. Transmilliy korporatsiyalar tomonidan jahon bozorlaridagi deyarli butun xom ashyo savdosi, shu jumladan bug'doy, kofe, jo'xori, o'rmon materiallari, tamaki, temir rudasi jahon savdosining 90%, mis va boksitning 85% i, choy va qalayning 80% i, banan, tabiiy kauchuk va xom neftning 75% i nazorat qilinadi. Ular hissasiga ilm-fan va texnika sohalarida patentlangan va tatbiq etilgan barcha yangiliklarning 80% i to'g'ri keladi.

TMKning umumiy valyuta zahirasi jahonning barcha markaziy banklarining birgalikdagi zahirasidan bir necha barobar ko'p. Xususiy sektorda bo'lgan pul miqdorining 1-2% ga siljishi istalgan ikkita milliy valyutaning o'zaro paritetini o'zgartirishga qodir. Xalqaro kompaniyalar butun dunyoni yagona bozor deb qaraydi, ko'pgina mamlakatlarda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiradi, xorijiy sarmoyalar lokomotivi bo'lib qatnashadi va milliy chegaralardan qat'iy nazar strategik qarorlar qabul qiladi.

Yirik TMKlar ko'pincha o'z faoliyatini ilmiy-texnik taraqqiyotini belgilovchi tez rivojlanayotgan sanoat tarmoqlariga qaratadi. Ular 90yillarning oxirida kompaniyaning 100 ta yirik TMKlar ro'yxatiga kirgan kompaniyalar xorijiy aktivlarining 15% dan yuqorirog'i to'g'ri keladigan elektronika sanoatiga juda faol qiziqmoqda. Bu ro'yxatlarda kimyo, qazib olish va avtomobil sanoati korporatsiyalari yuqori o'rinlarni egallaydi. TMKlar katta hajmdagi xalqaro iqtisodiy bitimlarni amalga oshira turib, ularda savdogarlar (tijoratchilar), to'g'ri va portfel sarmoyadorlar, samarali texnologiyalarni tarqatuvchilar, xalqaro mehnat migratsiyasining rag'batlantiruvchi sifatida ishtirok etadi. Transmilliy korporatsiyalarning asosiy qismi jahondagi uch iqtisodiy markaz: AQSh, Evropa Ittifoqi va Yaponiyaga tegishlidir.

3. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi davrida TMKlar faoliyati

Ma'lumki, TMKlar to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI) oqimida muhim rol o'ynaydi. Global moliyaviy-iqtisodiy inqiroz davrida to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI) oqimlari sezilarli kamaydi.

Tovar va xizmatlarga talabning pasayishi TMKlarni o'z investitsion dasturlarini qisqartirishga majbur qildi. Dastlab TXI rivojlangan mamlakatlarda 29% pasaygan bo'lsa, ayni vaqtda rivojlanayotgan mamlakatlarda va Janubi-

Sharqiy Evropa hamda MDHning o'tish iqtisodiyotili mamlakatlarida mos ravishda 17% va 26% ko'payib bordi.

Global korporatsiyalar – XX asrning 80-yillarida vujudga kelgan bo'lib, zamonaviy jahon moliya kapitalining butun qudratini ko'rsatdi.



9.3-rasm. Global korporatsiyalar vujudga kelishi³¹

Korporatsiyalar foydasining kamayishi va aktsiyalar narxlarining keskin pasayish holati xalqaro qo'shilish va qo'shib olishlar jarayoniga (inglizcha mergers and acquisitions - M&As) ham ta'sir ko'rsatdi, bu esa TXIIaming rivojlangan, shuningdek tobora ko'proq rivojlanayotgan mamlakatlarga kirib borishining asosiy usullaridan biridir.

To'g'ridan-to'g'ri sarmoyalar nisbatan uzoq muddatli va ularning asosiy maqsadi - ishlab chiqarish xizmatlarini moliyalashtirish va kengaytirish hisoblanadi, shu sababli ular bosh kompaniya tomonidan sinchiklab o'rganiladi. Boshqa tomondan, kompaniya ichida qayta sarmoyalangan daromad va kreditlar oqimlari TMKning qisqa muddatli likvidlik yoki qulay soliqqa tortishga asoslangan qiziqishi bilan aniqlanadi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarga TXI kirib kelishi rivojlangan mamlakatlarga qaraganda kamroq kamaydi, chunki ularning moliyaviy tizimlari AQSh va Evropaning bank tizimlari bilan unchalik kuchli bog'lanmagan edi. Bundan tashqari TXI oqimlari, kapitalning portfel sarmoyalar va bank ssudasi singari boshqa harakatlanish shakllariga nisbatan egiluvchanroq bo'ldi, chunki TXI uzoq muddatli tavsifga ega. XVf mutaxassislarining fikricha, rivojlanayotgan mamlakatlarga TXI oqimlari qisqaradi, lekin umuman olganda yuqoriligidan qolishi va taxminan 400 mlrd. AQSh dollariga teng sof kirib kelish hajmlariga ega

³¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

bo'lishi kutiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarga portfel kapital va kreditlashning sof oqimlari aksincha, salbiy ko'rsatkichni namoyon qiladi.

YuNKTAD tomonidan o'tkazilgan Jahon Investitsion istiqbollar sharhi (JIISH) ko'rsatishicha, eng katta hajmdagi jahon TXI va aktsiyalar jamlangan Shimoliy Amerika va EIning rivojlangan mamlakatlarida TMKlarning investitsion rejalarining qisqarishi kuzatiladi. Rivojlangan mamlakatlarga TXI oqimi 29% ga, ya'ni 962 mlrd. AQSh dollariga qisqardi. Bu asosan M&Aning xalqaro sotuvlar narxining besh yillik o'sishdan so'ng 39% ga tushishi hisobiga ro'y berdi. Evropada M&A bo'yicha xalqaro bitimlar 56%, Yaponiyada - 43% qisqardi.

AQShdan, Evropa mamlakatlaridan TXIning chiqib ketishi kamaygan bo'lsa, faqatgina yapon TMKlari o'zlarining TXI chiqib ketishini ko'paytirishga erishdi. Ular global moliyaviy-iqtisodiy inqiroz natijasida firmalar narxining pasayishidan o'z manfaatlari yo'lida foydalanib, xorijiy xaridlari hajmini ko'paytirdi. Yaponiya kompaniyalarining xalqaro M&As qiymati rekord darajaga, ya'ni 54 milliard AQSh dollariga etdi va Yaponiyani eng ko'p TXI chiqib ketgan mamlakatlar guruhiga qaytardi.

4. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida TMKlarning tutgan o'rni

Jahon tajribasining ko'rsatishicha, transmilliy korporatsiyalar mamlakatlar iqtisodiyotini rivojlantirishda yuksak ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun TMKlarning, shuningdek, chet el investorlarining rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotiga kirib kelishi ob'ektiv zarurat bo'lib hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda TMKlar investorlarini jalb qilish iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish va uni modernizatsiya qilish, korxonalarni zamonaviy texnika bilan qayta jihozlash hamda raqobatdosh mahsulot ishlab chiqarishda muhim omildir.

Transmilliy korporatsiyalarning huquqiy rejimi tashkil topgan filiallar va sho'ba korxonalari orqali turli davlatlarda faoliyat yuritishni nazarda tutadi

Bu korporatsiyalar nisbatan mustaqil bo'lgan ishlab chiqarish va tayyor mahsulotlarni sotish, ilmiy tadqiqot,

iste'molchilarga xizmat ko'rsatish xizmatlariga egadirlar

Asosiy korporatsiya TMK korxonalari tizimining ma'muriy markazidir

9.4-rasm. TMKlarning huquqiy rejimi³²

Xorijiy investitsiyalarni jalb etmay, ayniqsa, etakchi tarmoqlarda chet el investitsiyalari ishtirokini kengaytirmay turib, iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish va uni modernizatsiya qilish, korxonalarni zamonaviy texnika bilan qayta jihozlash hamda raqobatdosh mahsulot ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish mumkin emas. Mamlakatimiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarning jalb etilishi uning iqtisodiy imkoniyatlarining kengayishini tezlashtirib, barcha sohalarida ichki imkoniyat va rezervlarni ishga solish, yangi texnika va texnologiyani, eksportbop tovarlarni o'zlashtirish, ularni ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish orqali davlatimiz iqtisodiy qudratini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning ahamiyati nihoyatda katta bo'lib, u quyidagilar bilan izohlanadi:

- birinchidan, xorijiy investitsiyalar ishlab chiqarishga zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etib, eksportga mo'ljallangan mahsulotlarni ishlab chiqarishni rivojlantiradi;

- ikkinchidan, import o'rnini bosuvchi tovar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish va buning uchun xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotning ustuvor sohalariga yo'naltirish va pirovardida aholining me'yordagi turmush darajasini ta'minlash imkonini yaratadi;

- uchinchidan, kichik biznesni rivojlantirish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini kengaytirish orqali o'sib borayotgan aholini ish joylari bilan ta'minlaydi;

- to'rtinchidan, korxonalarning eskirgan ishlab chiqarish quvvatlarini, moddiy-texnik bazasini yangilaydi va texnik qayta qurollantiradi.

Mamlakatimizda xorijiy investorlar uchun yaratilgan qulay shartsharoitlar tufayli iqtisodiyotimizga chet el investitsiyalarini jalb qilish hajmi yildan-yilga ortib bormoqda. Mamlakatimizga jalb qilingan xorijiy investitsiyalar, shuningdek, to'g'ridan-to'g'ri kiritilgan investitsiyalarning yillar bo'yicha o'zgarish sur'ati keltirilgan.

³² Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.



9.5-rasm. Asosiy korporatsiya vazifalari³³

Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotini rivojlantirish uchun o'z kapitalini qo'shishga tayyor bo'lgan TMKlar investorlarini kirib kelishi shu davlatlarning investitsion muhitiga bog'liqdir. Investitsion muhit deb kapital qo'yilmani va uni samarali foydalanish imkoniyatini vujudga keltiruvchi umumiy siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, ijtimoiy va boshqa omillarni ta'minlab berilishiga aytiladi.

Hozirgi kunda O'zbekiston hududiga TMK investorlarini kirib kelishi uchun qulay investitsion muhit yaratilgan. Buni biz respublikani siyosiy tinchligida, barqaror iqtisodiy rivojlanishida, xorijiy investorlar uchun yaratilgan qator imtiyozlarda va boshqa holatlarida ko'rishimiz mumkin.

Xorijiy investitsiyalar ishtirokida tashkil etilgan korxonalar ro'yxatdan o'tgan kundan boshlab:

- daromad (foyda) solig'idan birinchi yilning 25 foizlik qismidan, ikkinchi yil 50 foizlik qismidan, uchinchi yil 100 foizlik ozod qilinadi, qishloq hududida esa birinchi yildan boshlab bunday soliqdan 100 foiz ozod qilinadi;

- mulk solig'idan 2 yilga ozod qilinadi;

- ishlab chiqargan mahsulotining 30 foizdan ortig'i eksportga chiqarilsa, 50 foiz daromad solig'idan (foyda solig'i), 15-30 foizi eksportga chiqarilsa, 30 foiz daromad (foyda) solig'idan ozod qilinadi;

- ishlab chiqarish bilan band bo'lsa, er solig'idan 2 yilga ozod qilinadi.

O'zbekiston Respublikasida alohida sohalarga imtiyozlar berish ko'zda tutilgan. Unga ko'ra, neft va gaz konlarini ochish va qidirish ishlariga xorijiy kompaniyalarni jalb qilgan korxonalar ushbu ishlarni amalga oshirish davrida barcha soliqlardan, shuningdek, zarur uskunalarni import qilishda bojxona to'lovlaridan ozod qilinadi.

³³ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

Mazkur sohadagi korxona chet ellik hamkorlar bilan birgalikda ochilsa: neft va gaz qazib chiqarilgan kundan boshlab 7 yilga daromad (foyda) solig'idan; - xorijiy hamkorlar ulushiga mansub kapitaldan olinadigan daromad va mulk solig'idan ozod qilinadi.

Engil sanoat sohasida: -tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalar qo'shimcha qiymat solig'idan tashqari barcha soliqlardan ozod qilinadi; -o'z ehtiyoji uchun ishlab chiqarish uskunalari, ehtiyot qismlarni import qilishda korxonalar bojxona to'lovlaridan ozod qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 11 apreldagi —To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida gi Farmoni mamlakatimizda investitsiya muhitini yanada yaxshilash, xususiylashtirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik jihatdan qayta jihozlash va rekonstruktsiya qilish, ortiqcha ishchi kuchi mavjud bo'lgan mintaqalarda yangi ish joylarini yaratish dasturlarini amalga oshirishga to'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish, shuningdek, xorijiy investorlar uchun ishonchli huquqiy himoya va kafolatlarni ta'minlashga qaratilgan.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Siz transmilliy korporatsiyalar deganda nimani tushunasiz?
2. Sizning fikringizcha jahon iqtisodiyotida transmilliy korporatsiyalar qanday rol o'ynaydi?
3. Sizning fikringizcha jahon iqtisodiyotida transmilliy korporatsiyalar qanday rol o'ynaydi?
4. Siz O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida TMKlar qanday ahamiyatga ega deb o'ylaysiz?
5. Siz O'zbekiston iqtisodiyotiga TMKlarni jalb qilish uchun qanday imkoniyatlar mavjud deb o'ylaysiz?

10-MAVZU. JAHON IQTISODIYOTINI GLOBALLASHUVI SHAROITIDA IQTISODIY XAVFSIZLIK VA MILLIY IQTISODIYOT RAQOBATBARDOSHLIGINI TA'MINLASH MUAMMOLARI

REJA:

1. Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasining mohiyati;
2. Iqtisodiy xavfsizlikning turlari;
3. Globallashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda tashqi omillarning roli;
4. Tashqi iqtisodiy faoliyat va milliy manfaatlarga tahdidlar;

1. Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasining mohiyati

Jahon rivojlanishi zamonaviy jarayonlarining muhim yo'nalishi bu jahon iqtisodiyoti globallashuvidir. Iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish bilan birga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, fan, texnika va texnologiya harakatining tezlashishi asosida iqtisodiy globallashuv xavf va tahdidlarning o'sishiga ham olib kelmoqda.

XX asr 90-yillarining boshidan iqtisodiy xavfsizlik muammosi alohida keskinlik va dolzarblikka ega bo'ldi. Bu zamonaviy globallashuv sharoitida «iqtisodiy xavfsizlik» tushunchasining nihoyatda murakkabligi va kengqirraliligi bilan bog'liqdir. An'anaviy yondoshuvlar va usullar bu hodisani to'liq tavsiflab bermaydi, demak barqaror iqtisodiy munosabatlarni saqlashning amaliy usullarini va avvaldan aytib berish mumkin bo'lgan yo'llarini ham ko'rsatmaydi.

Globallashuv jarayoni jahon xo'jaligining barcha jabhalarini qamrab olayotgan bir sharoitda rivojlangan mamlakatlar va o'tish iqtisodiyotli ko'pgina mamlakatlarda demografik holat yomonlashmoqda, ya'ni nafaqa oluvchilar soni ishchilar soniga nisbatan ko'proq sur'atlar bilan oshmoqda, boshqa tarafdin malakali ishchilarning, ayniqsa yuqori texnologik sohalarda, etishmasligi sezilmoqda. Jahon bozorlaridagi narxlarning, etakchi mamlakatlarning jahon bozoridagi valyuta kurslarining tebranishlari bilan bog'liq xavflar iqtisodiyoti xom ashyoga yo'naltirilgan rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy o'sishiga salbiy ta'sir etadi yoki inqirozga uchrashiga sabab bo'lishi mumkin. Dollar kursining pasayish tarafga tebranishi rivojlanuvchi mamlakatlar tovarlarining raqobatbardoshligini pasaytiradi, agar dollar kursi keskin oshsa ko'p mamlakatlar aholisi uchun import tovarlarini xarid qilish qiyinlashadi, ularning ichki ishlab chiqarishi raqobat yo'qligi tufayli susayadi. Ko'rinib turibdiki, iqtisodiy xavfsizlik ko'larni ham, darajasi ham xilma-xil. Shuning uchun ham ko'p mamlakatlarning oliy organlari darajasida iqtisodiy xavfsizlikni bir xil tushunchasi yo'q. Shuningdek, iqtisodiy xavfsizlikning ustuvorlik va unga erishishni ta'minlash masalalari bo'yicha aniq kontseptsiya va strategiya ham mavjud emas.

2. Tabiiy resurslardan va iqtisodiy salohiyatdan foydalanishda davlat suverenitetini tan olish va iqtisodiy bahslarni kuch ishlatmasdan hal etish;
3. Har bir davlatning, uning ijtimoiy va siyosiy tuzilishidan qati nazar tenglik tamoyilining tan olinishi.

10.1-rasm. Xalqaro iqtisodiy xavfsizlikning huquqiy kafolatlari

Iqtisodiy xavfsizlik g'oyalari va u bilan bog'liq bo'lgan «iqtisodiy xavfsizlik» tushunchasi mamlakatimizga respublikamiz mustaqilligi e'lon qilinganidan so'ng kirib kela boshladi.

Iqtisodiy xavfsizlik davlatning milliy xavfsizligini ta'minlovchi asosiy bo'g'inlardan biri, mamlakat iqtisodiy ehtiyojlarini kafolatli ta'minlash yo'llari, vositalari va usullariga asoslanuvchi qarashlarning yig'indisidir. Konseptual ko'rinishda u davlat iqtisodiy potentsialining holatidan kelib chiqadigan iqtisodiy xavfning asosiy omillari tahliliga asoslanadi. Davlatning xavfsizligi kuchsiz va samarasiz iqtisodiyotda, ayniqsa ijtimoiy nizolarga to'la jamiyatda ta'minlanishi mumkin emas, chunki —iqtisodiy xavfsizlik va —ijtimoiy xavfsizlik o'zaro bog'liq tushunchalar bo'lib, bir-birini to'ldiradi.

Iqtisodiy xavfsizlik asosida rivojlanish va rivojlanish barqarorligini ta'minlovchi muhitga o'xshash muhitni tashkil etuvchilar yotadi. Rivojlanishsiz iqtisodiy taraqqiyot bo'lishi mumkin emas. Barqarorlik – jamiyatning favqulodda holatlarda hamda o'z manfaatlarini qondirish qobiliyati, vaziyatni tiklash imkoniyatidir.

—Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi ilk bor resurslarni chegaralanganligi to'g'risidagi masalaning keskinlashishi bilan bog'liq holda paydo bo'ldi.

—Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasiga ko'plab ta'riflar berilgan. Ularni umumlashtirgan holda, iqtisodiy xavfsizlik - bu davlat iqtisodiy tizimiga ta'sir qiluvchi va uning eng kam chiqim bilan, bosqichma-bosqich barqaror rivojlanishi, shu asosida jamiyatning potentsial imkoniyatlarini har tomonlama amalga oshirish uchun, milliy manfaatlar eng ko'p ifodalanishiga imkon beruvchi (ichki va tashqi) shart va omillar yig'indisi, shuningdek, davlatning turli xil xavflar va yo'qotishlarga qarshi turish qobiliyati, deb ta'riflash mumkin.

O'zbekiston uchun tashqi xavflarga quyidagilar kiradi: -O'zbekiston Respublikasini xomashyo bazasi va past sifatli, raqobatbardosh bo'lmagan mahsulotlarni o'tkazish bozori sifatida saqlab qolish; -mamlakatni xorijiy bozorlarga chiqishiga, uni xalqaro moliya-iqtisodiy va savdo tartiblash mexanizmlarida ishtirokiga, yangi texnologiyalarga erishishiga to'sqinlik

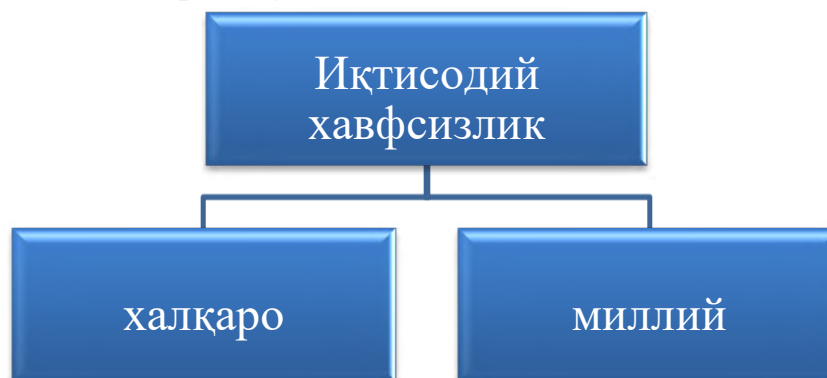
⁵⁴ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

qilish; - O'zbekistonni global jahon savdo tizimiga va Markaziy Osiyo mintaqasi doirasidagi iqtisodiy integratsiyasiga to'sqinlik qilish; - tashqi transport, axborot va ilmiy-texnika kommunikatsiyalar tizimining rivojlanmaganligi va boshqalar.

2. Iqtisodiy xavfsizlik turlari

Iqtisodiy xavfsizlikni ikki turga ajratish mumkin: xalqaro va milliy. Xalqaro iqtisodiy xavfsizlik bu jahon hamjamiyatining har bir a'zo mamlakati o'z ijtimoiy va iqtisodiy strategiyasini mustaqil tanlash va amalga oshirishni ta'minlaydigan, tashqi va siyosiy bosim bermaydigan va o'zaro manfaatli hamkorlikka tayaniladigan xalqaro kelishuvlar yordamida amalga oshiriladigan tushunchadir. Xalqaro iqtisodiy xavfsizlikning huquqiy kafolatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- har bir davlatning, uning ijtimoiy va siyosiy tuzilishidan qati nazar tenglik tamoyilining tan olinishi;
- rivojlanish yo'lini erkin tanlashi;
- tabiiy resurslardan va iqtisodiy salohiyatdan foydalanishda davlat suverenitetini tan olish va iqtisodiy bahslarni kuch ishlatmasdan hal etish.



10.2-rasm. Iqtisodiy xavfsizlik turlari³⁴

Milliy iqtisodiy xavfsizlik - milliy manfaatlarni ichki va tashqi tahdidlardan, hamda mamlakat iqtisodiy salohiyatini etarlicha himoyalashni ta'minlab bera oladigan iqtisodiy holatga aytiladi.

³⁴ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.



10.3-rasm. Xalqaro iqtisodiy xavfsizlikning huquqiy kafolatlari

Ko'pgina mamlakatlar o'z iqtisodiyotlarini erkinlashtirish orqali izchillik va asta-sekinlik bilan jahon bozoriga chiqish maqsadida olib borayotgan siyosatlarida iqtisodiy xavfsizlikning yangidan-yangi tahdidlari bilan to'qnash kelmoqdalar.

Mustaqil O'zbekiston yigirma yil mobaynida juda katta, asrlarga teng yo'lni bosib o'tdi va bugun yurtimizda olib borilayotgan islohotlar hech qachon ortga qaytmaydigan jarayonga aylandi. Bu, avvalo, istiqlolni, uni mustahkamlash, shuningdek xavfsizlik va tinchlik uchun olib borilayotgan tinimsiz kurashning natijasidir.

Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy xavfsizlik borasidagi milliy ustuvorliklariga to'xtalishni lozim topdik. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy ustuvor yo'nalishlari milliy manfaatlar, real va potentsial xavflarga bog'liq ravishda aniqlanadi va o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- 1) Bozor iqtisodiyotini shakllantirishga, real mulkdorlar sinfini shakllantirishga yo'naltirilgan iqtisodiy islohotlarni ketma-ket o'tkazish.
- 2) Xususiy tadbirkorlik va kichik biznes rivojlanishini rag'batlantirish.
- 3) Mulkdorlarning huquqlari va xususiy mulkni himoyalash, iqtisodiy faoliyat erkinligini ta'minlashni amaliy-huquqiy mexanizmlarini shakllantirish.
- 4) Barqaror va dinamik iqtisodiy o'sish asosida insonlarni munosib hayot sharoitlarini tashkil etish.

⁵⁶ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

5) Investitsion faoliyatini faollashtirish, jahon bozorlarida raqobatbardosh mahsulotlarning zamonaviy ishlab chiqarishini tashkil etish hisobiga mamlakatning iqtisodiy mustaqilligiga erishish, iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o'zgartirishlarini amalga oshirish.

6) Makroiqtisodiy barqarorlik, moliya pul-kredit tizimlari barqarorligini ta'minlash, milliy valyutani kuchaytirish.

7) Agrar sektorda tub islohotlarni amalga oshirish, qishloqda bozor mexanizmini rivojlantirish, dexqonlarda xo'jayinlik xissini uyg'otish.

8) Tabiiy, mineral xomashyo, iqtisodiy va ilmiy-texnika salohiyati oqilona ishlatish, mamlakat hududlarini majmuiy rivojlantirish.

9) Iqtisodiyotni favqulodda holatlarda barqaror ishlashini ta'minlash.

10) Tashqi iqtisodiy integratsiyani faollashtirish, xorijiy karitalni keng kiritish, eksport salohiyatini rivojlantirish, eksport va import tarkibini takomillashtirish va boshqalar.

Iqtisodiy xavfsizlikning tekshirish predmeti davlatning tashkil etilgan va muvofiqlashgan iqtisodiy munosabatlar yig'indisi sifatidagi iqtisodiy tizimidir. Iqtisodiy xavfsizlik sohasida davlat faoliyatining vazifalari quyidagilardan iborat:

- kelgusida ijtimoiy-iqtisodiy tizim va davlatni beqarorlashtiruvchi qisqa va uzoq muddatli omillar monitoringi va tavsifi;

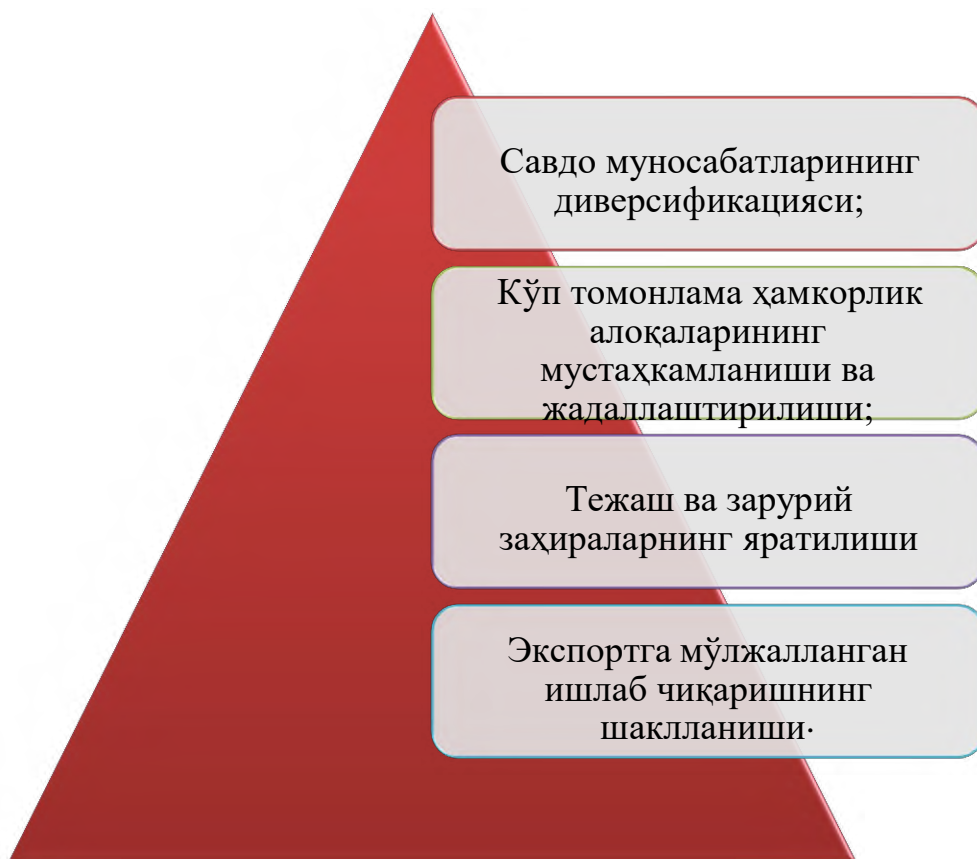
- bu omillarning zararli ta'sirini yuqotadigan yoki yumshatadigan iqtisodiy siyosat va institutsional o'zgarishlarni iqtisodiy islohotlarning yagona dasturi chegarasida shakllantirish.

Iqtisodiy xavfsizlik inshootlari - bu xavfsizlik siyosatining asosiy mazmuni va strategik maqsadini tashkil etuvchi, real mavjud bo'lgan hodisa, jarayon va munosabatlardir. Iqtisodiy xavfsizlik inshootlariga shaxs, jamiyat, davlat ham kiradi.

3. Globallashtirish sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda tashqi omillarning roli

Davlatlar tomonidan iqtisodiyotning ochiqqligini ta'minlashga bo'lgan harakat ko'plab murakkab muammolarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda, ularning biri iqtisodiy xavfsizlik muammosi bo'lib, ya'ni jahon xo'jaligi bilan o'zaro hamkorlik qilishning muqobil shart-sharoitlarini aniqlab olish muammosidir. Asosan, o'zining etarli energiya va xom ashyo zahiralariga ega bo'lmagan sanoati rivojlangan mamlakatlar uchun iqtisodiyotning ochiqqligi, ularning yanada taraqqiy etishida bevosita ta'sir ko'rsatadigan muhim omil bo'lib hisoblanadi.

Dunyodagi qolgan mamlakatlarning barchasi ham o'zaro savdo munosabatlarini o'rnatish va rivojlantirish maqsadida xalqaro mehnat taqsimotida faol ishtirok etmoqdalar, bu esa xalqaro mehnat taqsimoti sub'ektlarining o'zaro aloqadorligi va o'zaro bog'liqligining kuchayishiga va tashqi salbiy ta'sirlardan himoyalaniish maqsadida ixtisoslashuv va kooperatsiyadan olinadigan foydalarni hisob-kitob qilish zaruratining paydo bo'lishiga olib kelmoqda.



10.4-rasm. Globallashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda tashqi omillarning roli

Buning natijasida milliy iqtisodiyotning beqaror tavakkalchiligi paydo bo'ladiki, bunda dunyodagi barcha mamlakatlar o'zining —ochiqlik darajasidan kelib chiqib, absolyut xavfsiz bo'lgan savdo (tijorat) munosabatlariga kirisha olmaydilar. Shuning uchun ham tashqi savdo rivojlanayotgan bir paytda, dunyoning qaysidir mamlakatlaridagina, o'zaro aloqadorlikdan kelib chiqib, nisbiy iqtisodiy xavfsizlik xukm surishi mumkin bo'ladi.

Jahon xo'jaligining globallashuvi sharoitida o'zaro aloqadorlik mohiyatan o'zida ma'lum bir aloqalarni namoyish etadigan iqtisodiy bog'liqliklarga olib kelishi mumkin, bunday sharoitda tashqi omillar u yoki bu holatlarning rivojlanishida salmoqli ta'sir ko'rsatadi.

Moslashuvchanlik deyilganda, davlatlarning tashqi omillar keltirib chiqaradigan zararli holatlarga nisbatan ta'sir qila olish qobiliyati tushuniladi, shu orqaligina, tashqi sabablarga yoki umuman barham berish, yoki uning oqibatlarini umuman tugatish, yoki mavjud imkoniyatlarning ortiqcha qismini boshqa bir mamlakatlarga qaratish lozim bo'ladi.

Moslashuvchanlikning mavjud bo'lishi, ma'lum bir chegaraviy cheklanishlarga ega bo'ladi. Moslashuvchanlik bilan bog'liq bo'lgan choratadbirlar orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin: -savdo munosabatlarining diversifikatsiyasi; -ko'p tomonlama hamkorlik

aloqalarining mustahkamlanishi va jadallashtirilishi; - tejash va zaruriy zahiralarning yaratilishi; - eksportga mo'ljallangan ishlab chiqarishning shakllanishi.

Aloqadorlik eng avvalo iqtisodiy moslashuvchanlikda o'z aksini topadi. Iqtisodiy moslashuvchanlik deyilganda, milliy iqtisodiyotning tashqi omillar salbiy ta'siriga, ya'ni ushbu holatlarning yomon oqibatlarini bartaraf etish maqsadida, ularga nisbatan ma'lum bir imkoniyatlar qo'llanilgunga qadar bo'lgan ta'sirchanligi tushuniladi. Iqtisodiy zaiflik aloqadorlikning ancha yuqori darajasi bo'lib hisoblanadi. Iqtisodiy zaiflik deyilganda, xattoki ichki holatlar to'g'rilanib yoki yoppasiga o'zgartirilgandan keyin, moslashuvchanlik haddan tashqari ortiqcha bo'lgan sharoitda ham tashqi omillar ta'sirining muqarrarligi tushuniladi. Iqtisodiy zaiflik shunday vaziyatda yuzaga keladiki, bunda moslashuvchanlik ortiqchaligining bir qator tanqidiy nuqsonlariga yo'l qo'yilgan bo'ladi. Aynan iqtisodiy zaiflik to'liq bo'lmasada, iqtisodiy xavfsizlik muammosini vujudga keltiradi. Tahdid iqtisodiy xavfsizlikni izdan chiqarishning muhim sharti bo'lib hisoblanadi.

Tahdid - bu moddiy, mehnat, ilmiy-texnikaviy zahiralarga va marketing tizimiga bo'lgan imkoniyatlarning cheklanishidir. Tahdid ikki turga bo'linadi: 1. Maqsadli tahdid; 2. Iqtisodiy turmush sharoitiga bo'lgan tahdid.

Tahdidning ikkala turi ham davlatning oldindan mo'ljallangan faoliyatlaridan yoki jahon iqtisodiyotining rivojlanish tendentsiyalaridan kelib chiqqan holda yuzaga keladi. Tahdidning zaruriy vositalari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- iqtisodiy blokada qilish;
- to'siqlar o'rnatish;
- zaifliklar tizimini yaratish;
- diskriminatsiya qilishning har xil usullarini qo'llash.

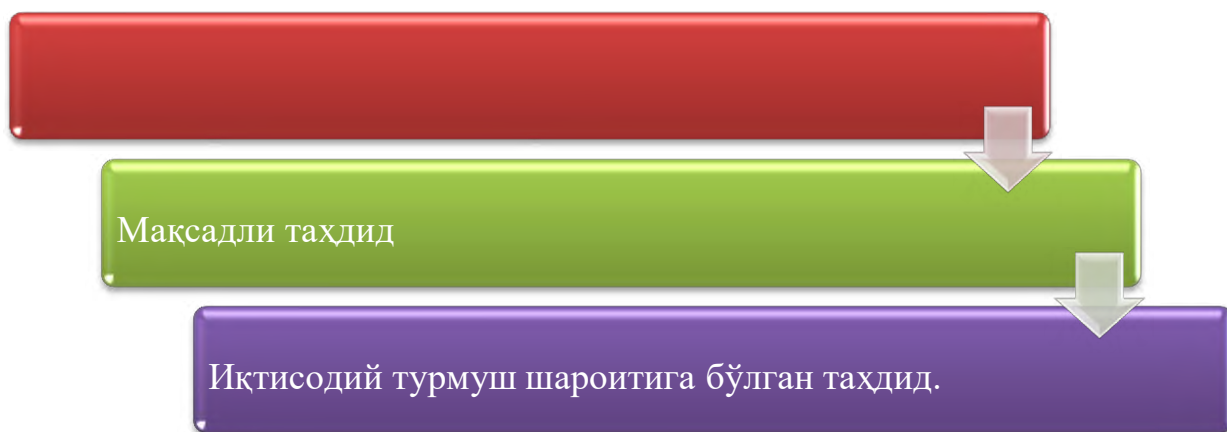
Ana shu tartibda, milliy iqtisodiyot xavfsizligini qandaydir holat sifatida baholash mumkin bo'ladi, bunda tovarlar va xizmatlar bilan ta'minlanganlik darajasi, milliy iqtisodiyotning samarali faoliyat yuritishiga tahdid soladigan tashqi omillarning ta'siridan himoyalangan bo'ladi. Agar YaIM darajasi oldindan ko'zda tutilgan yoki to'satdan sodir bo'lgan tashqi yangiliklarga bevosita bog'liq bo'lmasa, u holda milliy iqtisodiyot barqaror bo'ladi. Agar YaIM darajasi tashqi omillarga ta'sirchan bo'lsa va mazkur tashqi omillar oqibatlarini zararsizlantirish mumkin bo'lmasa, u holda iqtisodiy xavfsizlik darajasi beqaror bo'ladi.

4. Tashqi iqtisodiy faoliyat va milliy manfaatlarga tahdidlar

Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida xalqaro mehnat taqsimotida faol qatnashish, fan-texnika sohasida o'zaro manfaatli hamkorlik qilish yo'li bilangina

ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga erishish mumkin. Tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishda jahon iqtisodiy tizimidagi raqobatning kuchayishi, o'zaro hisob-kitob va transport aloqalarining murakkablashuvi, kerakli tajribaning kamligi, yuqori malakali mutaxassis kadrlarning etishmasligiga alohida e'tibor qaratish lozim. Tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi asosiy vazifa xorijiy davlatlar bilan savdo, ilm-fan, texnika, ta'lim, investitsiya va shu singari sohalarda o'zaro manfaatli iqtisodiy munosabatlarni ta'minlash orqali mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishdan iboratdir.

Tashqi iqtisodiy faoliyatning muhim yo'nalishi xalqaro savdo bo'lib, bunda mamlakat chegarasidan tashqarida amalga oshiriladigan tovar va xizmatlar almashuvi tushuniladi. Xalqaro savdoning vujudga kelishi mutlaq xarajatlardagi tafovutlar va qiyosiy xarajatlardagi tavofutlar bilan tavsiflanadi. Shunga ko'ra korxonalar (yoki mamlakatlar) tashqi savdoni amalga oshirayotganida, o'zlari ishlab chiqarmagan (yoki bu ular uchun chetdan sotib olish arzonga tushadigan) mahsulotlarni sotib oladilar hamda o'zlari foydalanmaydigan (yoki foydalanishdan ortib qoladigan) mahsulotlarni chet el mamlakatlari yoki korxonalariga sotadilar.



10.5-rasm. Tashqi iqtisodiy faoliyat va milliy manfaatlarga tahdidlar

Bu hol ularning ma'lum tovar va xizmatlarni ishlab chiqarishga ixtisoslashishini bildiradi. Oqibatda ular boshqalar ishlab chiqarmaydigan yoki ishlab chiqarish ular uchun qimmatga tushadigan tovarlarni tayyorlab, sotadilar. Bunday ixtisoslashuv savdoda ustunlikni vujudga keltirib, ularga foyda keltiradi.

Mamlakat va xorijiy davlat o'rtasida ma'lum vaqt oralig'ida amalga oshirilgan transoperatsiyalar statistikada to'lov balansida aks ettiriladi. To'lov balansi joriy moddalar, ya'ni savdo balansi, xizmatlar va o'tkaziladigan balanslar, shuningdek, kapital harakati balansini o'z ichiga oladi. Ayrim mamlakatlarning to'lov balanslari to'g'risidagi ma'lumotlar ko'rsatilgan.



10.6-rasm. Tahdidning zaruriy vositalari³⁵

Hozirgi jahon xo'jaligi globallashuvining muhim xususiyatlaridan biri mamlakatlarning ochiq iqtisodiyot tamoyillari bo'yicha rivojlanishidir. Umuman olganda, globallashuvning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib turli mamlakatlarning tadbirkorlarini daromadlarini oshirish, iqtisodiy o'sishini tezlashtirish va aholi farovonligini oshirish uchun xalqaro savdodan, investitsiyalar ayirboshlashdan, ishlab chiqarish kooperatsiyasidan, ilmiy-texnik hamkorlikdan foydalanishga intilish hisoblanadi.

Ochiq iqtisodiyotga ega mamlakatlarda tashqi savdo faoliyati ancha erkinlashtirilgan. Ammo barcha mamlakatlarda ham hukumatlar ta'sirida cheklangan, tartibga solinadigan tashqi savdo amalga oshiriladi. Uning asosiy

³⁵ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

vositasi tarif to'sig'i deb ataladigan bojxona boji hisoblanadi. Shuningdek, notarif cheklashlar ham mavjud bo'lib, u import va eksport kvotalarini belgilashni hamda o'zini-o'zi cheklash usulini o'z ichiga oladi. O'zini-o'zi cheklash usuli eksport qiluvchi mamlakat hukumati o'zining eksportni amalga oshiruvchi korxonalaridan savdo bozoriga chiqariladigan tovarlarining ma'lum yillik hajmidan (qiymatidan) oshib ketmaslikni talab qilgan holda namoyon bo'ladi. Mamlakatda ishlab chiqarilgan mahsulotdan foydalanish limitini belgilash ham tashqi savdoni cheklashning o'ziga xos turi hisoblanadi.

1. Savdo munosabatlarining diversifikasiyasi;

2. Kўп томонлама ҳамкорлик aloqalarining mustahkamlanishi va jadallashirilishi;

3. Tejash va zaruriy zaxiralarning yaratilishi;

4. Eksportga mўljallangan ishlab chiqarishning shakllanishi.

10.7-rasm. Globallashtirish sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash tashqi omillar

Jahon xo'jalik tizimiga integratsiyalashuv sharoitida mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim: -eksportning optimal tarkibini shakllantirish. Uning tarkibida tayyor yuqori texnologik, ilmtalab mahsulotlar va yuqori sifatli xizmatlarning ulushini keskin oshirish chora-tadbirlarini ko'rish lozim; mamlakatning mavjud raqobat ustunligi imkoniyatlaridan foydalanib, milliy tovar ishlab chiqaruvchilarning mahsulotlarini eksport qilishning yangi, istiqbolli bozorlarini o'zlashtirish; ularda muvaffaqiyat qozonish uchun xalqaro marketing strategiyalarini amalga oshirish; ishlab chiqarish kooperatsiyasini, injiniring, lizingni rivojlantirish; - xorijiy davlatlar ularning savdo-iqtisodiy tashkilotlari, uyushma va ittifoqlari bilan o'zaro munosabatlarda qulay imtiyozli savdo rejimlariga erishish; mamlakat korxonalariga eksport va import qiluvchi sifatida xalqaro zamonaviy mashina, texnika va texnologiyalar, asbob-uskunalar, axborot va kapital bozorlariga chiqishlari, transport kommunikasiyalaridan foydalanishlari uchun sharoitlar yaratishga ko'maklashish; - kreditor mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar hamda qarzdor davlatlar bilan bo'ladigan o'zaro valyuta, moliyaviy muammolarni tartibga solish.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Siz iqtisodiy xavfsizlik tushunchasini va xususiyatlarini qanday izohlaysiz?
2. Siz milliy iqtisodiy xavfsizlik deganda nimani tushunasiz?
3. Sizning fikringizcha iqtisodiy xavfsizlik qanday ko'rinishlarga ega?
4. Sizning fikringizcha globallashtirish sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda tashqi omillar qanday rol o'ynaydi?
5. Sizning fikringizcha milliy iqtisodiy xavfsizlik tahdidlari nimadan iborat?

QO'LLANILADIGAN PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARI SHARHI

Ma'ruza mashg'ulotlarning tashkil etishning asosiy shakllari

Ma'ruza mashg'uloti – OO'Yuda o'qitishni tashkil etishning etakchi shakli hisoblanadi, bilimlarni birlamchi egallashga yo'naltirilgan.

Ma'ruzani asosiy belgilanishi – o'qitishni nazariy asosini ta'minlab berish, o'quv faoliyatga va aniq o'quv fanga qiziqishni rivojlantirish, kursantlarga o'quv kursi ustidan mustaqil ishlash uchun orientirlarni shakllantirish.

Ma'ruza materiallarining mazmuni va hajmiga talablar

Ma'ruza materiallarining *mazmuni* quyidagi mezonlarga javob berishi lozim:

- yangilik, ilmiylik, asoslilik va axborot uchun belgilanganlik;
- aniq, ishonchli misol, fakt, asosnoma va ilmiy dalillarning mavjudligi; - faktga asoslangan (statistik va v.h.) materiallarni ko'p emasligi.

Ma'ruza materiallarining *hajmi* rejalashtirilgan mavzuni yoritish uchun etarli bo'lishi kerak.

Ma'ruzalar turlari vaularga xos xususiyatlar

O'quv mashg'ulotning maqsadi	Ma'ruza turi, uning o'ziga xos xususiyatlari
<i>Kirish ma'ruzasi</i>	
Fan doirasida o'quv axborotini o'zlashtirish bo'yicha talabalar harakatining yo'naltiruvchi asosini ta'minlash.	Ta'lim berish tuzilishida motivatsion bosqich hisoblanadi. Uning vazifasi – o'quv fani mazmuni, uning o'quv jarayonidagi o'rni va kelgusidagi tezkor xizmat faoliyatdagi ahamiyati to'g'risida dastlabki tasavvurlarni berish, talabalarni ishlash tizimida yo'naltirish, oldinda turgan mustaqil ishning uslubiyoti va tashkillashtirishi bilan tanishtirish, hisobot berish vaqti va baholashni

	aniqlashtirish.
Axborotli ma’ruza	
O’quv mavzu bo’yicha tasavvurni shakllantirish	Bu an’anaviy ma’ruza turi: ma’ruza rejasiga muvofiq o’quv materialini monologik tarzda izchillikda bayon etish.
Muammoli ma’ruza	
Muammoni belgilash va uni echimini topishni tashkillashtirishG’an’anaviy va zamonaviy nuqtai nazarlarni jamlash va tahlil qilish va v.h. orqali o’quv mavzusi bo’yicha tasavvurniG’ bilimlarni shakllantirish.	Yangi bilimlar savolG’vazifaG’vaziyatlarning muammoli orqali kiritiladi. Bu jarayonda talabalarning bilishi o’qituvchi bilan hamkorligiga va dialogiga asoslanadi, hamda izlanuvchilik faoliyatiga yaqinlashadi.
Ko’rgazma ma’ruza	
O’TVdan keng foydalanish orqali o’quv mavzusi bo’yicha tasavvurniG’ bilimlarni shakllantirish.	Bunday ma’ruzani o’qish, ko’rib chiqilayotgan ko’rgazmali materiallarni ochib berishga va qisqacha sharhlashga olib keladi.
Binar ma’ruza	
Talabalarga munozara madaniyatini, muammoni hamkorlikda echishni namoyish	Bunday ma’ruzani o’qish ikki o’qituvchiG’2maktabning ilmiy vakillariG’olim va amaliyotchiG’o’qituvchi va talabalarning dialogini
O’quv mashg’ulotning maqsadi	Ma’ruza turi, uning o’ziga xos xususiyatlari
etish orqali o’quv mavzusi bo’yicha tasavvurniG’ bilimlarni shakllantirish.	o’zida namoyon etadi.
Anjuman-ma’ruza	
O’quv axborotni izlash, tanlash va bayon etish jarayonida talabalarning faol ishtiroklarida yoritib berish orqali o’quv mavzusi bo’yicha tasavvurniG’ bilimlarni shakllantirish.	Oldindan belgilangan muammo va uni har tomonlama yoritib berish nazarda tutilgan ma’ruzalar tizimi (5-10 daq. davomiyligida) bilan, ilmiyamaliy mashg’ulot ko’rinishida o’tkaziladi. Mashg’ulot yakunida o’qituvchi mustaqil ish va so’zga chiqishlarga yakun yasaydi, axborotni to’ldiradiG’aniqlik kiritadi, asosiy xulosalarni ifodalaydi.
Umumlashtiruvchi ma’ruza	
Bilimlarni batafsil yoritish va aniqlashtirishlarsiz tizimlashtirish.	Ma’ruzada bayon etilayotgan nazariy holatlarning negizini kursning yoki katta bo’limlarning ilmiytushunchali va kontseptual asosi tashkil etadi.
Maslahatli-ma’ruza	

Bilimlarni chuqurlashtirish, tizimlashtirish.	<p>Turlicha stsensariy bo'yicha o'tishi mumkin.</p> <p>1. —Savol-javoblar - o'qituvchi bo'lim yoki to'liq kurs bo'yicha talabalar savollariga javob beradi.</p> <p>2. —Savol-javoblar-munozaralar : o'qituvchi nafaqat savollarga javob beradi, balki javoblarni izlashni ham tashkillashtiradi.</p>
<i>Yakuniy ma'ruza</i>	
Bilimlarni batafsil yoritish va aniqlashtirishlarsiz tizimlashtirish.	<p>Kursni o'rganishni yakunlaydi, butun davr mobaynida o'tilganlarni umumlashtiradi. Yakuniy ma'ruzada o'qituvchi kursning asosiy g'oyalarini ajratadi, kelgusidagi tezkor-xizmat faoliyatda va boshqa fanlarni o'rganishda olgan bilimlarni qanday qo'llash yo'llarini ko'rsatadi, fan bo'yicha yakuniy nazorat xususiyatini tushuntiradi, yakuniy nazorat variantlarining murakab savollarini tushuntiradi.</p>

2. Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishning asosiy shakllari

Amaliy mashg'ulot:

- o'quvchilarni o'qituvchi bilan va o'zaro faol suhbatga kirishishiga yo'naltirilgan,
- nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda amalga oshirish uchun sharoitni ta'minlovchi,
- olingan bilimlarni amaliy foydalanish imkoniyatlarini muhokama qilishga mo'ljallangan mashg'ulotning o'qitish shakli.

Amaliy mashg'ulotning mazmuniga quyiladigan talablar

- muhokamaga munozarali savollar olib chiqiladi;
- muhokama qilinuvchi savollar ilm-fanning erishgan zamonaviy yutuqlari tomoni bilan ko'rib chiqiladi;
- nazariya va amaliyotni uzviy birligi ochib beriladi;
- muhokama qilinuvchi materialning talabalarning bo'lg'usi kasbiy faoliyati bilan aloqasi ta'minlanadi;
- ko'rib chiqilayotgan material adabiyotda mavjud emas yoki material, qisman bayon etilgan.

Amaliy mashg'ulotlar turlari va ularga xos xususiyatlari

Amaliy mashg'ulot turi	Amaliy mashg'ulot shakli, uning o'ziga xos xususiyatlari
------------------------	--

<p>Talabalarin larini g nazariy tizimlashtirishG' ltirishG' tuzilmaga mustahkamlashG' kengaytirish:</p> <p>- meto dologik nuqtai fan yaxshi nazaridan eng muhim va va o'ziga xos mavzularining o'rganish.</p> <p>- tushu iqllovchi, nish bo'lgan o'zlashtirish uchun batafsil murakkab bo'lgan mavzu savollarini batafsil o'rganish.</p> <p>- kasbi y tayyorgarlik sifatini alohida asosiy mavzularni o'rganish.</p>	<p>Keng ko'lamli suhbat.</p> <p>Hamma uchun umumiy bo'lgan tavsiya etilayotgan majburiy va qo'shimcha adabiyotlar bilan mashg'ulotning har bir reja savollariga talabalarni tayyorgarligini nazarda tutadi. Faollashtirishni barcha vositalarini qo'llash bilan: so'zga chiquvchiga va barcha guruhga yaxshi o'ylab tuzilgan aniq ifodalangan savollar, so'zga chiquvchi talabalarni kuchli va kuchsiz tomonlariga talbalar diqqatlarini qarata olish, talabalar diqatti va qiziqishini, ish jarayonida ochib berilayotgan, yangi tomonlarga o'sha vaqtni o'zida ajratib ko'rsatish va boshqalar asosida ko'pchilik talabalarni savollarni muhokama qilishga jalb qilish imkonini beradi. Keng ko'lamli suhbat ba'zi savollar bo'yicha alohida talabalarni avvaldan rejalashtirilgan qo'shimcha ravishda so'zga chiqishlarini istisno qilmaydi, balki, taxmin qiladi. Biroq bunday ma'lumotlar muhokama uchun asos bo'lmaydi, balki muhokama qilingan savollar uchun to'ldiruvchi bo'ladi. Ma'ruza va referatlar muhokamasi.</p> <p>Muhokamaga 12—15 daqiqa davomiyligidagi 2-3 ma'ruzadan ko'p bo'lmagan ma'ruzalar olib chiqiladi. Ba'zida qo'shimcha ma'ruzachi va opponentlar (muxoliflar) belgilanadi. Oxirgi chiquvchilar mazmunni qaytarmaslik uchun, ma'ruza matni bilan tanishadilar. Biroq ko'p hollarda, ma'ruzachi va opponentlar, qo'shimcha ma'ruzachilardan tashqari, hech kim seminarga jiddiy tayyorlanmaydi. So'zga chiquvchilarni o'zlari ham faqat bir savolni o'rganadilar. Shu bilan birga, odatiy seminar ishiga —quruq nazariyalik elementini kiritib, bunday mashg'ulotlar talabalarda ba'zi qiziqishlarni uyg'otadi. Talabalarni har birini qo'shimcha ma'ruzachi yoki opponent sifatida tayyorlanib kelishga o'rgatish juda muhim hisoblanadi. Referatli ma'ruzalarni yakuniy seminarda, uning asosiy savollari avvaldan muhokama qilib bo'lingan, katta bir mavzu bo'yicha ko'rib chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi.</p> <p>Press-konferentsiya.</p> <p>Qisqa so'zga chiqishdan so'ng birinchi savol bo'yicha ma'ruzachiga (agarda ma'ruzalar bir qator talabalarga berilgan bo'lsa, o'qituvchining o'zi ulardan biriga so'z beradi) so'z beriladi. Shundan so'ng har bir talaba ma'ruza mavzusi bo'yicha unga savol berishi lozim. Savol va javoblar seminarining markaziy qismini tashkil etadi. Qancha ko'p jiddiy tayyorgarlik ko'rilsa, savollar shunchalik chuqur va mahoratli beriladi. Savollarga avval ma'ruzachi javob beradi, so'ngra u yoki boshqalar bo'yicha istagan bir talaba o'z fikrini bildirishi mumkin. Bunday holatlarda qo'shimcha ma'ruzachilar, agarda shundaylar belgilangan bo'lsa, faol bo'ladilar. O'qituvchi har bir muhokama qilinayotgan savol bo'yicha, yoki seminar yakunida o'z xulosasini qiladi.</p> <p>O'zaro o'qish.</p> <p>Tushunish va o'zlashtirish uchun eng ko'p murakkablikdagi savollarni o'rganish asosiy maqsadga ega bo'lgan, seminar. Seminar mobaynida talabalarni o'zaro o'qishga yo'naltirish muhim hisoblanadi: har kichik-guruhga mavzuning bir savoli beriladi, bu bo'yicha ular ishlaydilar va bunga asos (ekspert varaqlar – savolni yoritish rejasi, tayyorlangan ma'lumotlarni vizual taqdim etish bo'yicha tavsiyalar) beriladi. Ekspert guruhlarining</p>
---	--

--	--

<p><i>Ilm-fanning alohida xususiy muammolarini chuqurroq ishlab chiqish.</i></p>	<p>ish natijalari taqdimotidan so'ng o'qituvchi xulosalar qiladi. <i>Yumoloq (yozma G'og'zaki) stol.</i></p> <p>O'tgan mavzu bo'yicha bilimlarni chiqurlashtirish va aniqlashtirish, bor bilimlarni safarbar qilish va har xil vaziyatlarda ularni qo'llash, o'z fikrlarini qisqa va asoslangan xolda bayon qilish ko'nikmalarini rivojlantirish asosiy maqsadga ega bo'lgan, seminar.</p> <p>Har xil stsenariylar bo'yicha o'tkazilishi mumkin.</p> <p>1. «Yozma yumoloq stol» - talabaning savoli G' echimi topilishi kerak bo'lgan g'oya yozilgan varaq, doira bo'yicha uzatiladi va har bir ishtirokchi o'z mulohazalarini qo'shadi.</p> <p>2. «Og'zaki yumoloq stol» - har bir talaba qo'yilgan savolning javobiga o'z qo'shimchalarini kiritadi G' oldingi ishtirokchi tomonidan taklif qilingan g'oyani qo'llab-quvvatlaydi va rivojlantiradi.</p> <p><i>Spetsseminar.</i></p> <p>Bakalavriatning 4 kursida, magistraturada o'tkaziladi. Ilmiy mavzu bo'yicha yosh tadqiqotchilarni muloqat maktabini ifodalaydi. Spetsseminar vaqtida talabalarining guruhlarda ishlashga va uni baholashga, ilmiy tadqiqotlar usullaridan foydalanishga intilishlari katta rol o'ynaydi.</p> <p>Spetsseminarning yakuniy mashg'ulotida o'qituvchi, qoidaga ko'ra, seminarlarni va talabalarining ilmiy ishlarini muhokama qilingan muammolarni kelgusida tadqiqotlar qilish istiqbollari va talabalarni ularda ishtiroq etish imkoniyatini ochib umumlashtiradi.</p>
--	---

<p>Maxsus (kasbiy) va umumo'quv ko'nikma va amaliy malakalarni shakllantirish:</p> <p>- amaliy muammoli vaziyatni tahlil qilish va echish jarayonida xarakteristik algoritmini aniqlash bilan bog'liq egallagan nazariy bilimlarni amaliy qo'llash.</p>	<p>Ta'limiy o'yin.</p> <p>O'qitish samaradorligini uning ishtiroqchilarini nafaqat bilimlarni olish jarayoniga faol jalb qilish, balki ularni (hozir va shu erda) foydalanish orqali oshirishga imkon beradi; o'zgaruvchan vaziyatlarda o'zini tutish taktika ko'nikmalarini shallantiradi; vo'rabato'vaet dinamik rolevogo povedeniya; amaliyot imitatsiyasini ifodalaydi; aniq ko'nikma va malakalarni shakllantirishga va ishlab berishga qaratilgan.</p> <p>Seminar natijaviyligini uning tashkiliy-uslubiy ta'minoti belgilaydi: o'yinning texnologik xaritasini ishlab chiqish; o'yin atributlarini va materiallar paketini: vaziyat bayoni, ishtiroksilar uchun yo'riqnomalar, personajlar ta'rifi (agar o'yin roli yoki ishbilarmon bo'lsa) yoki vaziyatli ko'rsatmalar (agar o'yin modellashtiruvchi bo'lsa) tayyorlash.</p> <p>Amaliy topshiriqlarni bajarish.</p> <p>Amaliy topshiriqlarning ko'pchiligi kichik guruhlar tarkibida bajariladi va quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: yo'riqnoma berish → o'quv topshiriqni bajarish bo'yicha yo'riqnoma bilan tanishish → topshiriqni bajarish → natijalarning ommaviy taqdimoti → natijalarni umumlashtirish va baholash. Masalalar echish bo'yicha mashq.</p> <p>Yakka tartibda amalga oshiriladi va quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: yo'riqnoma berish – masalani echish – natijalarni tanlama taqdimoti - umumlashtirish. Muammoli masalalar va vaziyatlarni echish.</p> <p>Muammoli masalalar va vaziyatlarni ishlab chiqish juda katta mehnat talab qiladi. Lekin talabalar tomonidan amaliy kasbiy faoliyatdan olingan muammoli masalalarni echish va muammoli vaziyatlarni ko'rib tahlil qilish nazariyani haqiqiy amaliyot bilan bog'lashga imkon beradi. Bu o'qitishni</p>
--	--

	<p>faollashtirishga imkon beradi, talabalarga o'rganilayotgan materialni amaliy foydasini tushunishga yordam beradi.</p> <p>Ta'lim beruvchi amaliy muammoli vaziyatlarni (keysarlarni) echish.</p> <p>Keys (muammoli vaziyatdan farqli ravishda) talabalarni muammoni ifodalash, muammoli vaziyatni tahlil qilish va baholash, uni maqsadga muvofiq echim variantlarini qidirishga yo'naltiruvchi tashkilotlar, insonlar guruhi yoki alohida individlarni hayotining muayyan sharoitlarini yozma ravishda taqdim etilgan bayonini o'z ichiga oladi.</p> <p>Keysni echish jarayoni quyidagi bosqichlarini o'z ichiga olish muhim:</p> <ul style="list-style-type: none"> → muammoni yakka tartibda tahlil qilish va echish, → yakka tartibda topilgan echimni birgalikda (kichik guruhlarda) tahlil qilish, o'zaro maqbul echim variantini rasmiylashtirish, → guruh ishini taqdimoti, → muammoni echish usul va vositalarining eng maqbul variantini jamoaviy tarzda tanlash. <p>Fiklash jarayoni, muammoli vaziyatni echish jarayonida paydo bo'lingan, mustaqil topilgan dalillar orientirlarni, kasbiy boyliklarni topishga va mustaqamlashtirishga, kelgusi kasbiy faoliyati bilan aloqani anglashga ko'maklashadi.</p> <p>O'quv loyihalarning taqdimoti va baholanishi</p> <p>Ushbu o'quv mashg'ulotini tayyorlashda o'qituvchining roli quyidagilardan iborat: loyiha topshirig'ini ishlab chiqish; talabalarga ma'lumotlarni izlashda yordam berish; o'zi axborot manbai bo'lishi; butun jarayonni muvofiqlashtiri; ishtirokchilarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish; uzluksiz qayta aloqani amalga oshirish; maslahat berish.</p> <p>Ushbu o'quv mashg'ulotida guruhlar o'z faoliyatining natijalari to'g'risida ma'ruza qilishadi va uni belgilangan shaklda taqdim etishadi (loyihaviy faoliyatning natijalarini, hamda loyiha maxsulotini tasviri va og'zaki taqdimot ko'rinishida).</p> <p>O'qituvchi guruhlarining o'zaro baholanishini tashkillashtiradi va loyiha ishtirokchining faoliyatini baholaydi.</p>
<p>Talabalarni nazariy va amaliy tayyorgarlik darajasini nazorat qilish va baholash</p>	<p>Kollokvium.</p> <p>O'qituvchining talabalar bilan kollokviumlari (suhbatlashuvi) odatda kursning u yoki bu mavzusi bo'yicha bilimlarini aniqlash, uni chuqurlashtirish maqsadida olib boradi. U ko'pincha 1) dasturda ko'zda tutilmagan, lekin talabalarda qiziqish uyg'otgan qo'shimcha mavzular bo'yicha; 2) fanning alohida murakkab, lekin talabalar tomonidan etarli darajada o'zlashtirilmagan mavzulari bo'yicha qo'shimcha darslar mobaynida; 3) ohirgi seminar mashg'ulotlarida javob bermagan talabalarni birish darajasini aniqlash uchun.</p> <p>Seminar-kollokvium mobaynida ma'ruza, referat va boshq.</p> <p>Yozma ishlar tekshirilishi mumkin.</p> <p>Yozma (nazorat) ish.</p> <p>Talabalar nazorat savollariga javob beradilarG' testlarni echadilarG' nazorat topshiriqlarini bajaradilar. Ularning to'plamini to'g'ri tuzish muhim hisoblanadi: ular rejalashtirilayotgan o'quv materialni o'zlashtirish darajasiga mos kelishligi kerak va ularni tekshirishni ta'minlashi kerak.</p>

3. Ma’ruza va amaliy mashg’ulotlarda qo’llaniladigan pedagogik texnologiyalar

AQLIY HUJUM METODI

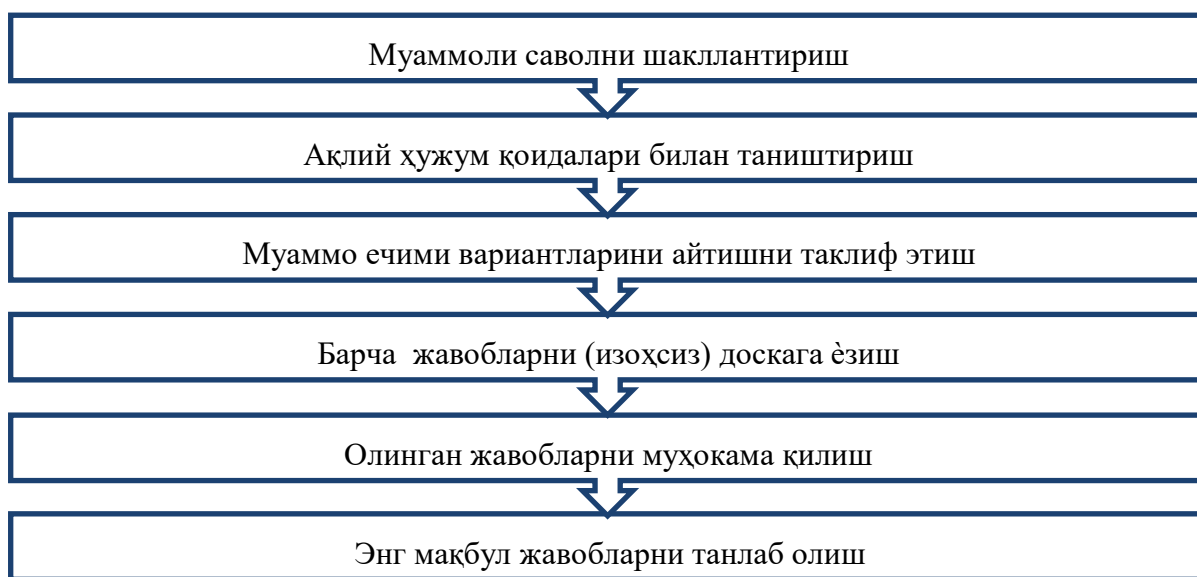
Aqliy hujum (breynstroming-aqlar to’zoni) – amaliy yoki ilmiy muammolar echish g’oyasini jamoaviy yuzaga keltirishda qo’llaniladigan metod.

Metod chegaralangan vaqt oralig’i ichida aniq muammo (savol, masala)ni echishning noan’anaviy yo’llarini izlash bo’yicha o’quvchilarni aqliy faoliyatini yo’naltirishga asoslangan.

O’quv mashg’ulotidagi aqliy hujum uchun muammoni tanlash quyidagi tamoyillar bo’yicha amalga oshiriladi:

- tanlangan muammo nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo’lishi hamda o’quvchilarda faol qiziqish uyg’otishi kerak;
- ko’p har xil ma’nodagi echim variantlariga ega bo’lishi kerak.

O’qitish texnologiyasini ishlab chiqishda aqliy hujum metodi o’quv mashg’ulotining bir lavhasi yoki butun mashg’ulotni o’tkazish asosi sifatida rejalashtirilgan bo’lishi mumkin. Aqliy hujum metodining texnologik chizmasi 1-rasmda keltirilgan.



Aqliy hujum metodining texnologik chizmasi

INSERT TEXNIKASI

INSERT (inglizcha so’zdan olingan bo’lib - **INSERT** – Interaktiv- interfaol **N**oting – belgilash **S**ystem - tizim for-uchun **E**ffective – samarali **R**eadng – o’qish and– va **T**hinking – fikrlash degan ma’noni anglatadi).

1) Samarali o’qish va fikrlash uchun matnda belgilar qo’yishning interfaol tizimi hisoblanadi.

Matnni belgilash tizimi:

(√) - mening bilganimni tasdiqlovchi axborot;

(Q) –men uchun yangi axborot;

(–) - menning bilganlarimga, zid axborot;

(?) - meni o'ylantirib qo'ydi. Bu bo'yicha menga qo'shimcha axborot kerak.

PINBORD TEXNIKASI

Pinbord–(inglizchadan: *pin*- mahkamlash, *board* – yozuv taxtasi) – o'quvchilarni tizimli va mantiqiy fikr bildirishga o'rgatadigan metod.

Pinbord texnikasi:

1) muammoli masalalar va vaziyatlar, aqliy hujum va amaliy o'qitish metodlari bilan birga jamoaviy tarzda (guruhlarda) muammoni echish variantlarini baholash hamda ular ichidan eng yaxshisini tanlash imkonini beradi;

2) aqliy hujum va amaliy o'qitish metodlari bilan birga jamoaviy tarzda (guruhlarda) toifali sharh o'tkazish imkonini beradi.

KEYS–STADI METODI

KEYS – (ingl. sase – to'plam, aniq vaziyat) – nazariy bilimlarni amaliy vazifalarni echish jarayonida qo'llash imkonini beruvchi *o'qitish vositasi*.

Keysda bayon qilingan vaziyatni o'rganib va tahlil qilib, o'quvchilar o'zining kelgusidagi kasbiy faoliyatida o'xshash vaziyatlarda qo'llashi mumkin bo'lgan tayyor echimni oladi.

Keysda bayon qilingan vaziyatlar (kasbiy), amaliy mashg'ulotlarda echiladigan vaziyatli masalalardan tubdan farq qilinadi. Agar vaziyatli masalalarda har doim shart (nima berilgan) va talab (nimani topish kerak) berilgan bo'lsa, keysda, qoidaga ko'ra, bunday parametrlar mavjud emas.

O'quvchiga taqdim etilgan ixtiyoriy keysda:

- keysning belgilanishi va topshiriqG'savollar aniq ifodalangan bo'lishi kerak;
- bayon qilingan muammoli vaziyatni echish uchun kerakli va etarli xajmda ma'lumotlarni o'z ichiga olishi kerak
- keysni echish uchun *uslubiy ko'rsatmalar* bo'lishi kerak.

Keys–stadi (ingl.sase– to'plam, aniq vaziyat, stadi-o'qitish)–amaliy o'qitish vaziyatlarimethodi.

Keys-stadi - o'qitish, axborotlar, kommunikatsiya va boshqaruvning qo'yilgan ta'lim maqsadini amalga oshirish va keys-stadida bayon qilingan amaliy muammoli vaziyatni hal qilish jarayonida prognoz qilinadigan o'quv natijalariga kafolatli etishishni vositali tarzda ta'minlaydigan bir tartibga keltirilgan optimal usullari va vositalari majmuidan iborat bo'lgan o'qitish texnologiyasidir.

Ushbu metod o'quvchilarni quyidagilarga undaydi:

- muammoni shakllantirishga;
- amaliy vaziyatni tahlil qilish va baholashga;
- muammo echimini eng maqbul variantini tanlashga.

O'quv mashg'ulotning o'qitish texnologiyasini tanlashni ikki asosiy dalil belgilaydi: 1. Keysning hajmi (qisqa, o'rtacha miqdordagi, katta)

2. O'quv topshirig'ini taqdim etish usuli:

- savolli (savollar keysdan keyin keltiriladi)
- topshiriqli (topshiriq keys kirish qismining oxirida keltiriladi)

O'QUV LOYIHA METODI

Ushbu metodning mohiyati shundan iboratki, ma'lum muddat ichida (bitta o'quv mashg'ulot doirasidan 2-3 oy muddat ichida) ta'lim oluvchi guruhli yoki yakka tartibda berilgan mavzu yuzasidan loyiha topshirig'ini bajaradi. Uning vazifasi – muayyan foydalanuvchiga yo'naltirilgan yangi ma'lumot olish, belgilangan muddat ichida berilgan u yoki bu muammoni ilmiy, texnikaviy echimidan iborat.

O'quv loyihasi tushunchasi:

- muayyan iste'molchiga mo'ljallangan, muammolarni izlash, tadqiq qilish va echish, natijani noyob (moddiy yoki intellektual) mahsulot ko'rinishida rasmiylashtirishga qaratilgan. Talablarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil qilish *usuli*;

- nazariy bilimlar orqali amaliy vazifalarni echishga qaratilgan o'quv *vosita va qurollari*;

- rivojlantiruvchi, ta'lim-tarbiya hamda bilimlarni kengaytirish, chuqurlashtirish va malakalarni shakllantirishga qaratilgan *didaktik vosita*.

GRAFIK TASHKIL ETUVCHILAR

KLASTER (klaster-tutam, bog'lam)-axborot xaritasini tuzish yo'li- barcha tuzilmaning mohiyatini umumlashtirish va aniqlash uchun qandaydir biror asosiy omil atrofida g'oyalarni yig'ish asosida aniq biror mazmunni keltirib chiqaradi.

Bilimlarni faollashtirishni tezlashtiradi, fikrlash jarayoniga mavzu bo'yicha yangi o'zaro bog'lanishli tasavvurlarni erkin va keng jalb qilishda yordam beradi.

Klasterni tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

1. Katta qog'oz varag'i markazida kalit so'z yoki 1-2 so'zdan iborat mavzu nomini aylana ichiga yozing. 2. Kalit so'z bilan birlashtirgan yon tomoniga kichkina hajmdagi aylana—yo'ldoshcha ichiga mavzu bilan aloqador so'z yoki so'z birikmasini yozing. Ularni chiziqli bilan —bosh so'zga bog'lang. 3. Ushbu —yo'ldoshcha larda —kichik yo'ldoshlar ham bo'lishi mumkin, ular ichiga yana so'z yoki iboralar yozib ajratilgan vaqt tugagunga qadar yoki g'oyalar tugamagunga qadar davom ettiriladi.

«NIMA UCHUN?» **SXEMASI** –muammoning dastlabki sababini aniqlash bo'yicha fikrlar zanjiri bo'lib,tizimli, ijodiy, tahliliy mushohada qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

«Nima uchun?» sxemasini tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

O'quv topshiriqda ko'rsatilgan muammosababini aniqlash uchun:

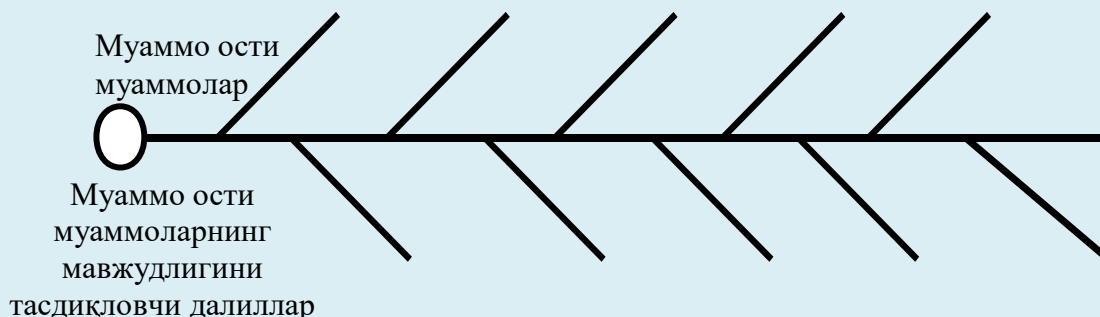
- 1) Muammoni yozing va strelka chizig'ini chiqarib «Nima uchun?» so'rog'ini yozing.
- 2) Savolga javob yozib nima uchun so'rog'ini takror yozib boravering. Bu jarayonni muammoning dastlabki sababi aniqlanmagunicha davom ettiring

«BALIQ SKELETI» **Chizmasi** – bir qator muammolarni tasvirlash va uni echish imkonini beradi. Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

**“Балик скелети” схемасини тuzиш бўйича ўқув топшириғига
йўриқнома**

Ўқув топшириқда кўрсатилган муаммо майдонини тавсифлаш учун:

1. «Балик скелетини» чизинг :



2. «Свяк»нинг чап кисмида (ёки юкори свякда) муаммо ости муаммони ёзинг, ўнг кисмида (пастки свякда) – муаммо ости муаммони амалда мавжуд эканлигини тасдиқловчи далилларни ёзинг.

«QANDAY?» IERARXIK DIAGRAMMASI - muammo to'g'risida umumiy tasavvurlarni olishga, uning echimini topish usul va vositalarini topishga imkon beruvchi mantiqiy savollar zanjiridan iborat.

Tizimli, ijodiy, tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

«Qanday?» diagrammasini tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

«Qanday?» diagrammasini tuzishdan avval, siz quyidagilarni bilishingiz kerak: ko'p hollarda Sizga muammolar hal etishda «Nima qilish kerak?» haqida o'ylashga hojat bo'lmaydi. Muammo echimini topish uchun asosan «Buni qanday qilish kerak?» qabilida bo'ladi. «Qanday?» - muammoni hal etishda asosiy savol hisoblanadi.

1. Doira chizing va uning ichiga echilishi lozim bo'lgan muammoni yozing.
2. Ketma-ket ravishda «Qanday?» savolini qo'ying va shu savolga javob bering. Shu tartibda savollarni ketma-ket berib boravering va javoblarni o'ylab o'tirmasdan, solishtirmasdan, baholamasdan, tez-tez yozishda davom eting.
3. Diagrammani tahlil qiling: agar diagrammadagi tarmoqlangan —shoxchalar da g'oyalar takrorlansa, demak aynan shu g'oya muammoni echishda muhim ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Maslahat va tavsiyalar:

Yangi g'oyalarni grafik ko'rinishda qayd etishni o'zingiz hal eting: daraxt yoki kaskad ko'rinishida, yuqoridan pastga yoki chapdan o'ngga. Eng muhimi esda tuting: nisbatan ko'p miqdordagi foydali g'oyalar va muammo echimlarini topishga imkon beradigan usul eng maqbul usul hisoblanadi.

Agarda siz muammoni echimini topish uchun to'g'ri savollar bersangiz va uning rivojlanish yo'nalishini namoyon bo'lishida ishonchni saqlasangiz, diagramma, siz har qanday muammoni amaliy jihatdan echimini topishingizni kafolatlaydi.

«NILUFAR GULI» ChIZMASI - muammoni hal etish vositasi. O'zida nilufar guli qiyofasini mujassam etgan. Uning asosini 9 ta katta kvadratlar tashkil etib, ularning har biri o'z navbatida to'qqizta kichik kvadratdan iborat.

Tizimli, ijodiy, tahliliy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

«Nilufar guli» sxemasini tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma O'quv topshirigida ko'rsatilgan muammoni hal etish vositalarini topish uchun:

1) O'zida nilufar guli qiyofasini mujassam etgan sxemani chizing. Uning asosini 9 ta katta kvadratlar tashkil etib, ularning har biri o'z navbatida to'qqizta kichik kvadratdan iborat;

	B			Z			C	
			B	Z		C		
	D		D	A		F		
			G	H		Y		
				H			Y	

2) asosiy muammoni markaziy kvadratning markaziga yozing. Uni hal etish g'oyalarini markaziy kvadrat atrofida joylashgan qolgan sakkizta kvadratlarga yozing;

3) har bir ushbu sakkizta g'oyani markaziy kvadrat atrofida joylashgan sakkizta katta kvadrat markaziga o'tkazing, boshqacha aytganda, nilufar gulidan uning gul bargiga o'tkazing. Shunday qilib, ular har biri, o'z navbatida, yana bir muammo sifatida qaraladi.

GLOSSARIYLAR

Atamaning o'zbek tilida nomlanishi	Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning rus tilida nomlanishi	Atamaning ma'nosi
Antiglobalizm	Anti globalization	Anti-globalizatsiya	globallashuv jarayonlarning hozirgi kunda namoyon bo'layotgan ba'zi jihatlariga qarshi yo'naltirilgan siyosiy harakat
ATTAC (Assosiation for the Taxation of Financial Transactions for the Aid of Citizens)	ATTAC (Assosiation for the Taxation of Financial Transactions for the Aid of Citizens)	ANOPG (Assotsatsiya dlya Nalogooblojeniya Finansovo'x Operatsiy dlya Pomohi Grajdanam)	antiglobalistlar tashkiloti
Bojxona ittifoqi	Customs union	Tamojenno'y soyuz	ikki va undan ortiq davlatlarning bir-biriga va uchinchi mamlakatlarga nisbatan soddalashtirilgan tarif siyosatini o'tkazishidir
Bojxona tarifi	Customs tariff	Tamojenno'y tarif	tovar oqimlarining chegarani kesib o'tishida davlat tomonidan olinadigan soliq mikdori ko'rsatilgan tartiblangan tovarlar ro'yxati
Valyuta	Currency	Valyuta	ma'lum bir davlatning qonun bilan o'rnatilgan pul vositasi (milliy valyuta), bir yoki bir necha etakchi mamlakatlarning valyutasi ko'rinishidagi jahon rezerv pullari, XVF va Evropa valyuta tizimi a'zolari tomonidan ko'p tomonlama hisob-kitoblarda foydalaniladigan xalqaro valyuta birliklari
Global muammolar	Global problems	Globalno'e problemo'	olamshumul ahamiyatga ega bo'lgan va o'z echimini topishida jahondagi barcha mamlakatlarning birgalikdagi harakatlarini talab etuvchi tsivilizatsiyamizning eng dolzarb masalalari
Global moliyaviy-iqtisodiy bozor	Global financial and economic market	Globalno'y finansovoekonomicheskiy ro'nok	jahon mamlakatlari o'rtasidagi moliyaviy-iqtisodiy aloqalarni yagona xo'jalik tarzida amal qilishiga asoslangan munosabatlar
Davlat byudjeti	State budget	Gosudarstvenno'y byudjet	davlat daromadlari sarflarining moliyaviy rejasi

Deflyatsiya	Deflation	Deflyatsiya	inflyatsiya davrida muomaladagi qog'oz pulni kamaytirish. Davlat tomonidan muomaladagi pul miqdorini kamaytirishga qaratilgan moliya va pul-kredit tadbirlarini qo'llash orqali amalga oshiriladi
Diversifikatsiya	Diversification	Diversifikatsiya	(lotincha diversus-har xil va facere-qilmoq, bajarmoq) - ishlab

			chiqarishning samaradorligini oshirish, mahsulot va xizmatlarni sotish bozorlarini kengaytirish maqsadida tarmoq va korxonalar faoliyat sohalarini kengaytirish, mahsulot va xizmatlar assortimentlarini ko'paytirish
Diversifikatsiya strategiyasi	Diversification strategy	Strategiya diversifikatsii	korxona faoliyatini mavjud mahsulotlar va bozorlar turini kengaytirish orqali rivojlanish strategiyasidir
Dividend	Dividend	Dividend	aktsionerlik jamiyati sof foydasidan aktsiya egalari to'lanadigan qismi bo'lib, u aktsionerlarga naqd pul yoki aksiyalar bilan to'lanadi
Jahon banki	World bank	Vsemirno'y bank	1944 yilda Xalqaro valyuta jamg'armasi bilan bir vaqtda tuzilgan birinchi davlatlararo investitsiya institutidir, o'z faoliyatini 1946 yil 25 iyundan boshlagan
Jahon bozori	World Market	Mirovoy ro'nok	moddiylashtirilgan va moddiylashtirilmagan ko'rinishidagi ijtimoiy mahsulotni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol bosqichlarni o'z ichiga oluvchi xalqaro iqtisodiy munosabatlar sub'ektlarining (milliy va hududiy iqtisodiyotlar, xalqaro tashkilotlar va korporatsiyalarning) o'zaro iqtisodiy ta'sirlashish global muhitidir
Jahon bozori kon'yunkturasi	World market conjuncture	Kon'yunktura mirovogo ro'nka	jahon tovar bozorlaridagi sotish sharti, ushbu bozorlardagi talab, taklif, narxlar darajasi, ularning o'zgarish tendentsiyalari
Joriy kon'yunktura	Current conjuncture	Tekuhaya kon'yunktura	muayyan davrda tovarlarga bo'lgan talab va taklifning tarkibi, dinamikasini shakllantiruvchi iqtisodiy sharoit va omillar majmui

Jahon narxi	World Price	Mirovaya tsena	talab va taklif egri chiziqlari ta'sirini hisobga olgan holda milliy narx ko'rsatkichlari ta'sirida xalkaro savdo markazlarida hosil bo'ladi
Jahon savdo tashkiloti (JST)	World Trade Organization(WTO)	Vsemirnaya torgovaya organizatsiya (VTO)	xalqaro savdoni institutsional va huquqiy asosini tashkil etuvchi mustaqil davlatlararo tashkilot
Iqtisodiyot raqobatbardoshligi	Economy competitiveness	Ekonomicheskaya konkurentosposobnost	mamlakat iqtisodiyotining xalqaro savdoda ishtirok etish, jahon bozoridagi o'z o'rnini va mavqegini saqlab qolish va kengaytirish olish, jahon talablariga javob beradigan

			mahsulotlar ishlab chiqara olish layoqati
Iqtisodiyotning real sektori	Real sector of economy	Realno'y sektor ekonomiki	iqtisodiyotning bevosita moddiy ne'matlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish bilan bog'liq sohasi bo'lib, u o'z ichiga sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish, transport, aloqa tarmoqlarini oladi
Iqtisodiy o'sish	Economic growth	Ekonomicheskii rost	real yalpi ichki mahsulot umumiy hajmining yoki aholi jon boshiga to'g'ri keladigan real yalpi ichki mahsulotning oldingi yilga nisbatan o'sishi
Import	Import	Import	mamlakat ichki bozorlarida sotish uchun chet el mollarini, kapitalini, texnologiyasini va xizmatlarni olib kelish
Investitsion hamkorlik	Investitsion hamkorlik	Investitsionnoe sotrudnichestvo	xalqaro iqtisodiy munosabatlarning bir ko'rinishi bo'lib, resurslarni ratsional taqsimlash, xalqaro mehnat taqsimotida ishtirok etish natijasidagi ustunliklaridan foydalanish orqali davlat tomonidan iqtisodiyotda nisbatan yuqori natijalarga erishish, texnologik ishlab chiqarish tuzilmasini yangilash kabilarni maqsad qilgan
Investitsiya	Investment	Investitsiya	iqtisodiy samara (foyda, daromad) olish yoki ijobiy ijtimoiy natijaga erishish uchun sarflanadigan pul mablag'lari, banklarga qo'yilgan omonatlar, paylar, qimmatli qog'ozlar (aktsiya, obligatsiyalar), texnologiyalar, mashinalar asbob-uskunalar, litsenziyalar va samara beradigan boshqa har qanday boyliklardir

Investitsiya dasturi	Investment program	Investitsionnaya programma	ishlab chiqarishni rivojlantirish maqsadida mamlakat yoki chet ellarda iqtisodiyotning turli tarmoqlariga uzoq muddatli kapital kiritish uchun ishlab chiqilgan dastur
Investitsiya muhiti	Investment climate	Investitsionno'y klimat	investitsiyalar jozibadorligi hamda xavf-xatar darajasini belgilab beruvchi ijtimoiy-iqtisodiy, moliyaviy va siyosiy omillar majmui
Inqirozga qarshi mo'ljallangan choralar dasturi	Anti-crisis program	Antikrizisnaya programma	O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan 2009-2012 yillarga mo'ljallanib inqirozga qarshi ishlab chiqilgan choralar dasturi bo'lib, mazkur dasturda talabni rag'batlantirishga yo'naltirilgan

			bir qator moliyaviy imtiyozlar va barqaror iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlovchi choratabdirlar majmui o'z aksini topgan
Innovatsion texnologiyalar	Innovative technologies	Innovatsionno'e texnologii	iqtisodiyotga yangiliklarni tatbiq etish bosqichlarida qo'llaniluvchi usul va vositalar majmui bo'lib, o'z ichiga joriy etish, trening, konsalting, transfert, audit, injiniring kabi turlarini oladi
Innovatsiya jarayoni	Innovation process	Innovatsionno'y protsess	yangilik g'oyasini rivojlantirishdan uning pirovard iste'molchi tomonidan iste'mol qilinishigacha bo'lgan mantiqiy izchillikda harakatlanuvchi jarayon
Inflyatsiya	Inflation	Inflyatsiya	pul muomalasi qonunlarining buzilishi natijasida milliy valyutaning qadrsizlanishi, narxlarning o'sishi
Inflyatsiya darajasi	Inflation rate	Uroven inflyatsii	ma'lum vaqt ichida (oy, yil) narxlar darajasining foizdagi o'zgarishi
Infratuzilma	Infrastructure	infrastruktura	tovar ishlab chiqarish shartlarini ta'minlovchi ishlab chiqarish va noishlab chiqarish tarmoqlari kompleksi: yo'llar, aloqa, transport, maorif, sog'liqni saqlash
Ipoteka	Mortgage	Ipoteka	bankning garov xat, ko'chmas mulk garovi asosida muayyan muddatga ssuda berishi

Ishlab chiqarish infratuzilmasi	Manufacturing Infrastructure	Proizvodstvennaya infrastruktura	ishlab chiqarishning rivojlanishi uchun tashqi shart-sharoitlarni ta'minlovchi tarmoqlar majmui bo'lib, o'z ichiga temir va avtomobil yo'llari, elektr, gaz va suv ta'minoti, aloqa kommunakatsiyalari, ombor xo'jaligi va boshqalarni oladi
Ishlab chiqarishni modernizatsiyalash	Modernization of production	Modernizatsiya proizvodstva	ishlab chiqarishni zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash, uni ma'naviy jihatdan yangilash, tarkibiy jihatdan texnik va texnologik qayta tuzish kabi chora- tadbirlarni o'z ichiga oluvchi jarayon
Ishsizlik	Unemployment	Bezrobotitsa	iqtisodiy jihatdan aktiv (faol) aholining bir qismi o'z kuchini qo'llay olmay «ortiqcha» bo'lib, mehnat zaxirasi armiyasi bo'lib qolish hodisasi
Iqtisodiy va ijtimoiy kengash (EKOSOS)	Economic and Social Council (ESC)	Ekonomicheskii i Sotsialno'y Sovet(ESS)	BMTning asosiy boshqaruv organlaridan biri bo'lib, uning xalqaro iqtisodiy munosabatlar sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtirib turadi
Iqtisodiy	Economic	Ekonomicheskaya	hududiy miqyosda sifat jihatdan

integratsiya	integration	integratsiya	yangi iqtisodiy muhitni yaratish yo'li orqali milliy xo'jalik komplekslarini o'zaro yaqinlashish va bir-biriga kirib borishi jarayoni
«Katta yigirmalik»	Big Twenty	Bolshaya Dvadsat	20 ta yirik mamlakatlar guruhi bo'lib, unga jahondagi eng boy mamlakatlar va yirik rivojlanayotgan davlatlar kiradi va ular xissasiga jahon yalpi ichki mahsulotining 90 foiz ulushi to'g'ri keladi
Kon'yunktura	Conjuncture	kon'yunktura	bozorda ma'lum bir vaqtda yuzaga kelgan iqtisodiy holatdir (asosan talab hamda taklif nisbati va u bilan bog'liq bo'lgan narxlar darajasi orqali yuzaga keladi)
Kooperatsiya aloqalari	Cooperative relations	Kooperativno'e otnosheniya	turli soha ishlab chiqarish tarmoqlarida ma'lum mahsulotni tayyorlash bo'yicha uzoq muddatli aloqalarni o'rnatish

Korxonalarga preferentsiya berish	Preference for enterprises	Predpochtenie dlya predpriyatiy	milliy iqtisodiyotda faoliyat ko'rsatuvchi korxonalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash maqsadida ular tomonidan ishlab chiqarishga chet eldan olib kiriladigan xom ashyo va materiallar, yarim tayyor mahsulotlar, shuningdek asbobuskunalarni olib kirishda boj to'lovlari va boshqa jarayonlar bo'yicha engilliklar (imtiyozlar) berilishi
Korxonaning innovatsion salohiyati	Innovative potential of the company	Innovatsionno'y potentsial kompanii	korxonaning yangiliklarni joriy qilish yordamida bozor sharoitlarida faoliyatning samaradorligini oshirish maqsadida korxonaning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadigan rivojlanish qobiliyati
Kredit	Credit	Kredit	jismoniy va yuridik shaxslarning vaqtinchalik bo'sh mablag'larlarini muayyan tamoyillar asosida qaytarish sharti bilan foydalanishga berish jarayonida vujudga kelgan iqtisodiy munosabatlar majmui
Modernizatsiya	Modernization	Modernizatsiya	ob'ektni takomillashtirish, yaxshilash, yangilash, uni yangi talab va me'yorlarga, texnik shart-sharoitlarga, sifat ko'rsatkichlariga moslashtirish
Moliya tizimi	Financial system	Finansovaya sistema	moliyaviy munosabatlar va turli darajada ularga xizmat qiluvchi moliyaviy muassasalar majmuasi
Moliya-bank tizimi	Financial and banking system	Finansovobankovskaya sistema	tarixan shakllangan va belgilangan qonun qoidalar asosida faoliyati yurituvchi mamlakatdagi moliya-

			kredit muassasalari majmuidir
Moliyaviy «ko'piklar»	Financial "bubble	Finansovo'e "peno'	real qiymatga ega bo'lmagan pul va obligatsiyalar hajmining ko'payishi
Moliyaviy institutlar	Financial Institutions	Finansovo'e instituto'	belgilangan qonun-qoidalar doirasida faoliyat yurituvchi mamlakatdagi moliya-kredit tashkilotlari

Moliyaviy manbalar	Financial Resources	Finansovo'e resurso'	iqtisodiyotning turli darajasidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun taqozo etiluvchi moliyaviy mablag'larning kelib chiqish manbalari. Masalan, moliyaviy manbalar aholi va korxonalarning manbalari, davlat byudjeti mablag'lari, qarzga olingan mablag'lar, xorijiy investorlarning mablag'lari va boshqa ko'rinishlarda bo'lishi mumkin
Narx	Price	Tsena	tovar qiymatining puldagi ifodasi
Nou-xau	Know-how	Nou-xau	mualliflik guvohnomasi (patent) bilan himoyalangan ishlab chiqarish tajribasi va maxorat sirlari
Portfel investitsiyalar	Portfolio Investments	Portfelno'e investitsii	xo'jalik ob'ektini ekspluatatsiya qilish tufayli daromad olish xuquqini kafolatlovchi kapital qo'yimalari
Preferentsiya	Preference	predpochteniya	iqtisodiyotni maqsadga muvofiq rivojlantirish va tartibga solishda ayrim soha va tarmoqlar, korxona va ishlab chiqarish turlariga nisbatan beriluvchi imtiyoz, afzallik va ustuvorliklar
Proteksionizm	Protecionism	Proteksionizm	davlatning xorij raqobatidan ichki bozorni himoya qilish siyosati, mamalakatga olib kelinayotgan tovarlarga yuqori bojlar belgilaydi, ayrim tovarlarni olib kelish cheklanadi yoki umuman taqiqlanadi
Pul-kredit siyosati	Monetary Policy	Denejnaya politika	davlat tomonidan iqtisodiy o'sishni ta'minlash maqsadida pul muomalasini tashkil etish va barqarorligini ta'minlash uchun amalga oshiriladigan barcha choratadbirlar majmui
Pul	Money	Dengi	hamma tovar va xizmatlar ayirboshlanadigan, umumiy ekvivalent sifatida foydalaniladigan, boshqa barcha tovarlar qiymatini ifodalaydigan maxsus tovar
Saldo	Saldo	Saldo	muayyan vaqt davomida moliyaviy tushumlar va sarflar, eksport va import qiymati (savdo balansi
			saldosi), xorijiy to'lovlar va tushumlar (to'lov balansi saldosi) o'rtasidagi farq

Samarali iqtisodiy siyosat	Effective economic policy	Effektivnaya ekonomicheskaya politika	davlatning iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishga qaratilgan, har tomonlama asoslangan, izchil va o'zaro uyg'unlashtirilgan choratadbirlari majmui
Soliqlar	Taxes	Nalogi	belgilangan va muayyan miqdorlarda undiriladigan, muntazam, qaytarib berilmaydigan va beg'araz xususiyatga ega bo'lgan, byudjetga yo'naltiriladigan majburiy pul to'lovlari tushuniladi
Soliqlarni unifikatsiya qilish	Taxes unification	Unifikatsiya nalogov	soliq mexanizmini soddalashtirish maqsadida iqtisodiy mohiyati, soliqqa tortish ob'ekti o'xshash bo'lgan soliq turlarini birxillashtirish
Savdo va taraqqiyot bo'yicha BMT Anjumani (YuNKTAD)	United Nations Conference on Trade and Development(UNC TD)	Konferentsiya Organizatsii Ob'edinenno'x Natsiy po trgovle i razvitiyu(YuNKTA D)	BMT tizimi doirasidagi maxsus muassasa
Savdoda eng qulay sharoit yaratish rejimi	Favorable conditions for trading	Blagopriyatno'e usloviya dlya trgovli	mamlakatlar o'rtasida kelishilgan holda o'rnatilgan savdo operatsiyalarining imtiyozli tartibi
Sanoat taraqqiyoti bo'yicha BMT Anjumani (YuNIDO)	UN Industrial Development Conference (UNIDO)	Konferentsiya OON po promo'shlennomu razvitiyu (YuNIDO)	BMT tizimi doirasidagi maxsus muassasa
Tarkibiy o'zgarishlar	Strukturno'e izmeneniya	Structural Developments	milliy iqtisodiyotning samarali va barqaror tarkibiy tuzilishini ta'minlash maqsadida uning tarmoq va sohalarini izchil ravishda o'zgartirib borish
Tashqi qarz	External debt	Vneshniy dolg	mamlakat hukumati, moliya-kredit tashkilotlari, yirik korxonalarining boshqa mamlakatlar moliya-kredit muassasalaridan qarzga olgan moliyaviy mablag'larining jami hajmi
Tashqi nodavlat qarzlar	Foreign nongovernment debt	Inostranno'y negosudarstvenno'y dolg	mamlakatdagi xususiy shaxslar (moliya muassasalari, korxonalar va aholi) tomonidan boshqa mamlakatlar moliya- kredit muassasalaridan qarzga olgan moliyaviy mablag'larining jami hajmi
Tashqi savdo	Foreign Trade	Vneshnyaya trgovlya	bir mamlakatning boshqa mamlakatlar bilan savdosi
Tashqi savdo	Politika vneshney	Foreign Trade	bir mamlakatni boshqa mamlakatlar

siyosati	torgovli	Policy	bilan olib borayotgan savdosi (eksporti va importi) borasidagi siyosati
Telekommunikatsiya	Telecommunication	Telekommunikatsiya	simli, radio, optik yoki boshqa elektromagnit tizimlardan foydalanib signal, belgi, matn, tasvir va tovushlarni yoki boshqa ko'rinishdagi axborotni uzatish, qabul qilish va unga ishlov berish jarayoni
Tobin solig'i	Tobin tax	Tobinskiy nalog	1972 yilda Djeyms Tobin tomonidan kiritilgan bo'lib, barcha moliyaviy operatsiyalardan 0,1 foizini qashshoqlikni yo'qotish va uchinchi dunyo mamlakatlari iqtisodiyotini rivojlantirishga yo'naltirishni ko'zda tutadi
Transmilliy korporatsiyalar (TMK)	Transnational corporations (TNC)	Transnatsionalno' korporatsii (TNK)	chetchel aktivlariga ega bo'lgan yirik kompaniyani iqtisodiy tashkillashtirish ko'rinishi
Turmush darajasi	Living standard	Uroven jizni	aholining zaruriy, moddiy va nomoddiy ehtiyojlarini qondirish hamda xizmatlar bilan ta'minlanganlik hamda ularni iste'mol qilish darajasi
To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar	Direct Investment	Pryamo'e investitsii	bevosita mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish jarayonini tashkil etish yoki yanada kengaytirish maqsadida xorijiy sheriklar tomonidan uzoq muddatli kapital qo'yilmalar kiritish
To'lov balansi	Balance of Payments	Platejno'y balans	muayyan muddat davomida mamlakatning chet ellarga to'lagan va xuddi shu davr mobaynida mamlakatga chet eldan tushgan to'lovlar summolari nisbatini tavsiflaydi
Uzoq muddatli depozitlar	Long-term deposits	Dolgosrochno'e depozito'	jismoniy va yuridik shaxslarning tijorat banklariga bir yildan ortiq muddatga qo'yilgan pul ko'rinishidagi jamg'arish omonatlar
Unifikatsiya	Unification	Ob'edinenie	turli xildagi mahsulotlar, detallar, uzellar va boshqa qo'llaniladigan materiallar va texnologik jarayonlarni ratsional jihatdan bir xilligini ta'minlash
Uyali aloqa	Cellular communication	Sotovaya svyaz	uyali tarmoqqa asoslangan mobil radioaloqaning bir turi

Umumiy bozor	Common market	Obhiy ro'nok	ishlab chiqarish omillarini milliy chegaralar orqali erkin ko'chib o'tishi ta'minlanadigan iqtisodiy integratsiya ko'rinishi
Franchayzing	Franchise	Franchayzing	bir kompaniyaning boshqa yirikroq yoki bosh kompaniyaning savdo markasi, tovar belgisi va boshqa

			atributlaridan foydalanish
Fond bozori	Stock market	Fondovo'y ro'nok	qimmatli qog'ozlar va boshqa moliyaviy vositalarning oldisotdi jarayonlari amalga oshiriluvchi maxsus tashkillashtirilgan bozor
Xalqaro tashkilotlar	International organizations	Mejdunarodno'e organizatsii	ularning har biri xalqaro siyosatda o'zlarining faoliyat maqsadlari yo'nalishlariga qarab, er yuzi taraqqiyotida egallab turgan mavqelariga qarab, umuman xalqaro siyosiy- amaliy munosabatlar jarayonida harakatlarga kirishadigan boshqa xalqaro tashkilotlar tizimidagi maqomlariga qarab ahamiyat kasb etadilar
Xalqaro tranzit	International transit	Mejdunarodno'y tranzit	xorijiy yuklarni jo'natish va qabul qilib olish punktlari berilgan mamlakat hududidan tashqarida bo'lishi shartida tashilishidir
Xizmat ko'rsatish sohasi	Service sector	Sfera uslug	ijtimoiy ishlab chiqarishning moddiy-buyumlashgan ko'rinishga ega bo'lmagan iste'mol qiymatlarini yaratishga yo'naltirilgan sohalari

Xususiy tashkilotlar	Private Organizations	Chastno'e organizatsii	demokratik davlatlarda, individuallar va xususiy tashkilotlar mustaqil ish yuritishga harakat qiladi. Masalan, ro'znoma va oynomalar xususiy tarzda boshqariladi. Davlat maktablari bilan xususiy maktablar ham faoliyat ko'rsatadi. Ko'plab korxonalar xususiy tarzda boshqariladi. Britaniya, Shvetsiya va ko'plab davlatlarda (ya'ni demokratik davlatlarda) sanoat va xizmat ko'rsatishning ayrim tarmoqlariga davlatning o'zi egalik qiladi. Totalitar davlatlarda esa hukumatning o'zi aksariyat uyushmalar va tashkilotlarni shakllantiradi va nazorat qiladi. Bu davlatlarda odamlar davlatning ruxsatisiz biror-bir guruhga birlasha ham olmaydilar
Xalqaro valyuta fondi (XVF)	International Monetary Fund (IMF)	Mejdunarodno'y valyutno'y fond (MVF)	xalqaro savdo va valyuta hamkorligini rivojlantirishga ta'sir ko'rsatish maqsadida 1944 yilda tashkil etilgan xalqaro valyuta-moliya tashkiloti
Xalqaro iqtisodiy munosabatlar	Mejdunarodno'e ekonomicheskie otnosheniya	International economic relations	mamlakatlar va xududlar o'rtasidagi, xalqaro tashkilotlar va korporatsiyalar ishtirokidagi xo'jalik aloqalari tizimi
Xalqaro ishlab chiqarish kooperatsiyasi	International Manufacturing Cooperative	Mejdunarodno'y proizvodstvenno'y kooperativ	ishlab chiqarish bosqichlarining o'zaro bir-birini to'ldirishi va ularni muvofiqlashtirish maqsadida milliy iqtisodiy komplekslarning xamkorlik qilishi
Xalqaro ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi	Specialization of International production	Spetsializatsiya po internatsionalizats ii	mamlakatlar o'rtasidagi mexnat taqsimoti ko'rinishi bo'lib, unda o'zlarining ichki ehtiyojlaridan ortiqcha bir turdagi maxsulotlar tayyorlash bilan shug'ullanuvchi milliy ishlab chiqarishlarning tabaqalanishi yuz beradi
Eksport	Export	Eksport	tovarlar, xizmatlar, investitsiya, qimmatli qog'ozlar, texnologiyalar va boshqalarni tashqi bozorga chiqarish
Eksport kvotasi	Export quota	Eksportnaya kvota	mamlakat eksporti qiymatining unig yalpi ichki mahsulotiga nisbati (foizlarda)

Emissiya	Emission	Emissiya	qog'oz pullarning g'aznaxonaga yoki boshqa davlat moliya organlari tomonidan muomalaga chiqarilishi; barcha shakldagi pul belgilarini muomalaga chiqarish
Embargo	Embargo	Embargo	alohida mamlakat yoki davlatlar guruhi bilan savdoni butunlay taqiqlash
Erkin iqtisodiy hududlar	Free economic zones	Svobodno'e ekonomicheskie zono'	mamlakatning shunday hududiki, bu erga olib kirilgan tovarlar milliy bojxona yurisdiksiyasidan tashqarida hisoblanadi, binobarin bojxona nazorati va solikka tortishdan ozod etiladi, ya'ni - bu milliy iqtisodiyotning bir kismini tashkil etib, bu erda mamlakatning boshqa xududlarida qo'llanilmaydigan o'ziga xos imtiyozlar va rag'batlantirishlar tizimidan foydalaniladi
Erkin savdo hududlari (ESH)	Free trade zones (FTZ)	Zono' svobodnoy torgovli (ZST)	preferentsial hudud hisoblanib, uning doirasida bojxona va miqdoriy cheklashlardan xoli savdo tartibiga rioya qilinadi
Yalpi ichki mahsulot	Gross Domestic Product	Valovoy vnutrenniy produkt	mamlakatda bir yil davomida ishlab chiqarilgan jami pirovard mahsulot va xizmatlarning bozor qiymati
Yangi industrial davlatlar (YaID)	New Industrial Zones (NIZ)	Novo'e promo'shlenno'e zono' (NPZ)	iqtisodiy jihatdan eng tez rivojlanayotgan Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasidagi davlatlar guruhi